

چھا چھڑ

کریم نواز مصنف کورائی

تحقیق، ترتیب و تہذیب:
طارق اسماعیل احمد اٹی

سرائیکی پبلی کیشنز رسول پور، تحصیل جام پور ضلع راجن پور

نانویں

کوہ سلیمان دے واسی غلام حسین خاں مشوری

آتے

سئیں محمد اسلم رسول پوری

دے

نانویں انتہائی عقیدت آتے احترام نال

سبھے حق ہتھیکڑے ہن

- کتاب : چھاچھڑ (Chachar)
- لکھت : کریم نواز مصنف کورائی (بنگلہ کورائی)
- تحقیق و ترتیب : (مقدمہ، حاشیے تے حوالے) طارق اسماعیل احمد اٹھی
- ایڈیشن : پہلا
- چھاپن دا سال : ۲۰۱۹ء
- ٹائٹل :
- کمپوزنگ : ملک خرم شہزاد (ملتان) 0300-7361252
- پروف ریڈنگ : ملک منظور احمد، امیر تیمور خالد، محمد بلاول شیر
- چھاپہ خانہ :
- چھپینڈر : سرانیکسی پبلی کیشنز رسول پور، تحصیل جام پور ضلع راجن پور
- مُل : ۴۰۰ روپے
- تعداد : ۱۰۰۰

کنیں کتاب دا کمپلیمنٹ دیا چہ ہوندے
کیوں جو اوہک لفظ وانگوں ہوندے آتے
کتاب اوندے معنی وانگوں۔

پسی واک (۱۹۳۲ء پ)

تندیر

- خونی درہ
- اتہاس (مقدمہ)
- کریم نواز خان، شخصیت تے فن
- پہلا باب:
- چھا چھڑ بطور نہیں
- حوالے تے حاشیے
- ڈوجھا باب:
- درہ چھا چھڑ
- حوالے تے حاشیے
- ترتیجھا باب:
- تہذیب و تمدن
- حوالے تے حاشیے

ملک رزاق شاہد
طارق اسماعیل احمد اٹی
طارق اسماعیل احمد اٹی

خونی درہ

آپٹی پہلی ہی کتاب تے صدر راتی ایوارڈ گھنن آ لے طارق اسماعیل سیں دی لکن، محبت تے تحقیق دا جنون ڈیکھن لائق ہے۔ انہاں لکھن پڑھن تے عمر دا سوال ہی مکا چھوڑیے۔ جذبے، شوق تے آپٹی وسوں نال پیار ہووے تاں صحیح معنی وچ انسان اے قول نبھا گھندے جو مردیں دم تیں جیوٹے۔ کریم نواز خان دی تحقیق، طارق اسماعیل سیں دا پورھیا اے کتاب ”چھا چھڑ“ سامٹے ہے۔

کریم نواز خان سرائیکی ڈیس دا ہک وکھرہ ناں ہے۔ زمیندار گھر دا ہووٹ دے باوجود دیس تے راج کرٹن والے ایں انسان بارے جتنا وی لکھیا ونجے گھٹ ہے۔ سون واہ تے انہاں نال جڈاں وی مل باہوں ہاتاں انہاں کوں آپٹی شاعری جتلا وی یاد ہووے ہا لکھوں ہا چا، ہک مصرعہ بھانویں ہک بند تے ہک ڈیہنہ عزرائیل اساڈے مصنف کورائی دا ہتھ پکڑتے اوگھی راہ ڈوڑ پیتا تے ساڈی رسی راند ونجی گئی۔ ڈاکٹر شکیل پتانی انہاں دے چالھی پنجاہ ڈوہڑیں کوں سنگار ہنگھارتے آپٹی دھرتی دا حق ادا کیتا۔ کافی سال بعد طارق سیں کریم نواز خان دی شاعری دی تات توری تے اسان انہاں دے سامٹے مصنف سرکار دا کلام رکھیا تے طارق اسماعیل سیں جھمر مارتے کلام دی ترتیب تے تدوین شروع کر ڈتی۔ جیہی کتابی صورت وچ ”چھا چھڑ“ دے بعد عوام دے سامٹے ہوسی۔ ایں کتاب ”چھا چھڑ“ وچ ڈوہڑیاں مہاندریں ہوں سارے سوالیں دے جواب ڈتے تے ڈیہر سارے فکری مغالطے وی دور کیتن تے آوٹن آ لے کھو جئیں دے سامٹے کئی سوال رکھ ڈتے تے ایںہو ہی ایں کتاب دا حسن ہے۔

سکندر تے پوس دی جنگ دریاے جہلم دے نیڑے جلال پور تھائی یا وت درہ چھا چھڑ دے قریب۔ چٹی چھڑی آ لے آریں نے بھگوان کرشن کوں سانولا کیوں بٹائے۔

سرائیکی زبان اولاد و والے اصل لوک کون تے کیڑھی نسل دے ہن، مصری تہذیب پہلے ہی یا سندھو تہذیب، قیدی تھی کراہیں محمد بن قاسم چھا چھڑ کنوں گزاریا گئے یا کانتا، نور جہاں درگڑی جئی، خواجہ معین الدین چشتی اجمیری، علاؤ الدین خوارزم شاہ چھٹیر خان، امیر تمبو درہ چھا چھڑ کنوں ٹپ کراہیں ہند، سندھ آئے ہن، کوہ سلیمان، کوہ ہندوکش دا سلسلہ ہے یا کوہ ہمالیہ دا۔

ایہو جئیں ڈیہر سارے سوال ایں کتاب کوں پڑھن نال پیدا تھیندن۔

سرائیکی لوک سا نچھ دی اصل دستاویز کوں کتاب دا حصہ بٹائے۔ طارق اسماعیل سیں نے سرائیکی دھرتی دامان ودھائے۔

”چھا چھڑ کوں پڑھن نال اے احساس تھیندے جو درہ چھا چھڑ داناں ”خونی درہ“ رکھ چھوڑ تیجے۔ کیوں جو اتھوں تاں قاتل آئین، اتھوں تاں لیرے ٹپ تے سا کوں لٹ گون۔ ایں درے توں حملے آور آئین تے ساڈی دھرتی تے قبضہ چا کیتے۔

ایں دھرے دی نہیں وچ تاں ساڈا خون واہندارہ گئے۔ ڈو جھا اے جو ایندا پانٹی فصلاں پلیندا گھٹ اے تے پوڑیندا زیادہ ہے۔ ایندا پانٹی گھر لوڑھیندے، وستیاں برباد کریندے۔

دور پرے دیاں پیار کہاٹیاں دسجائے مصنف کورائی نے درہ چھا چھڑ دی پیار کہاٹی بیان کرتے اے ڈسائے جو پیار و محبت دے آفاقی جذبے تے کہیں ہک جاہ ہک ویلھے دا اجارہ نہیں۔

دعا اے ہے جو طارق اسماعیل سیں دی تحقیق تے جستجو دا سلسلہ ٹر دار ہے۔

ملک رزاق شاہد

فاضل پور

۲۳ جولائی ۲۰۱۹ء

اتہاس (مقدمہ)

غالبا سن ڈو ہزار دے پندرہویں سال دے ستویں مہینے دی سولہاں تاریخ ہی اتے نمیس دا ڈیڑھ ہا۔ سچھ پنج وجے دے نیڑے علم دوست شخصیت اتے میڈے سنگتی سیں نذیر احمدانی میکوں کریم نواز خان کورائی (تخلص مصنف) دی کتاب ”چھا چھڑ“ (Chachar) دا مسودہ آن ڈتا۔ اتے آکھیا۔ اینکوں پڑھواتے ایندی تدوین کرو۔ سیں احمدانی دا حکم سراکھیں تے۔ مسودہ گھڈم اتے مطالعے دامنڈھ پڑھم تے پہلوں مسودے دے عنوانیں دی تندریتے دید پئی۔ جیرھی کجھ ایں ہی۔

۱۔	کوہ سلیمان	۵ تا ۱
۲۔	ڈیرہ اسماعیل خان تا ڈیرہ بگٹی	۱۵ تا ۶
۳۔	چھا چھڑ	۳۰ تا ۱۶
۴۔	وادی سندھ	۵۰ تا ۳۱
۵۔	قبل از تاریخ	۱۰۰ تا ۵۱
۶۔	سیتادیش، مہا بھارت، سرہند	۱۵۰ تا ۱۰۱
۷۔	سکندر یونانی (حملہ آور)	۱۷۰ تا ۱۵۱
۸۔	ہندو دور	۲۰۰ تا ۱۷۱
۹۔	مسلم دور	۲۵۰ تا ۲۰۱
۱۰۔	دہلی دور	۳۰۰ تا ۲۵۱

۱۱۔	علاقائی خود مختاری	۳۲۰ تا ۳۰۱
۱۲۔	سرائیکی بادشاہ بلبن	۳۳۰ تا ۳۲۱
۱۳۔	سرائیکی بادشاہ (دہلی)	۲۵۰ تا ۳۳۱
۱۴۔	سکھ دور	۳۶۰ تا ۳۵۱
۱۵۔	انگریزی دور	۳۸۰ تا ۳۶۱
۱۶۔	پاکستان	۴۰۰ تا ۸۳۱
۱۷۔	سرائیکی سیاٹے	۴۵۰ تا ۴۰۱

کتاب دی تندریتے ترتیب ڈکھتے وِس، گنیم۔ ایں مسودے دی ترتیب کون بھاری پتھر چاٹ کرائیں چم تے چھوڑ ڈتم اتے کئی مہینیں توڑیں مسودے کون ہتھ نہ لائیم۔ آخر ہک ڈبہہ مسودہ ولا چاتم۔ مسودے دی درگھ ۴۵۰ صفحے مگر ہتھ پٹھ مسودہ ۱۱۵ صفحے ہا۔ باقی ۳۳۵ صفحے دامواد کتھاں اے؟

ایں سوال دا جواب گولٹ سانگے کریم نواز خان کورائی دے پتر محمد اسلم خان کورائی کئیں باقی مسودے دی مانگ کیتم تے ایندے نال کورائی صاحب دی لائبریری دی منگلیں تاں جو حوالے دیاں کتاباں ہتھ ہتھ کتیاں ونج سگن۔ انہیں ولدی ڈتی جو ساڈے کول ایہو کجھ ہے۔ لائبریری تے باقی مسودہ ساندرھوڑا انڈ لوڑھ (Flood) آوٹ نال ضائع تھی گئیں۔ ول صبر کر تے یہہ گنیم۔ کجھ ڈینہاں بعد نویں سروں مسودے دے مطالعے دامنڈھ پڑھم اتے ایں دوران نکلے نکلے نوٹس (Notes) دی نال گھنڈارہ گنیم۔ عنوانات دی تندریتوں علاوہ انہیں دا لکھیا ہو یا پیش لفظ جیندا عنوان ”منڈھ“ اے لہہ پیا۔ جیرہا پہوں مختصر ہے۔ ایں پیش لفظ میڈے کیتے آسانی پیدا کر ڈتی۔ جو کتاب ٹھہراوٹ (تہذیب و تدوین) سانگے ہک دگ نشا برتھی گیا۔ کیوں جو اتے ڈتی ہوئی درگھی تندریتے ڈکھ کرائیں چکرا گیا ہا۔ ایندے مطالعے نال میکوں کتاب دے مزاج بارے ڈھیر ساری سڈھ پئی۔ ایندے وچ آٹھ تہذیب، ثقافت، آپٹنی دھرتی دی اتہاس

تے دیو مالا (Myth) دی سنچاٹ کرک دی ڈس ملی۔ ایندے وچوں اے ارداس تے دھاں وی ڈکھالی ڈیندی اے۔ جو ساڈے وسیب دی کائی تہذیبی، ثقافتی اتے تاریخی اہمیت تے معنویت کائینی۔ جیویں اے وسیب کھنھی آلی کارا پٹنے آپ بھوئیں وچوں جا آیا ہووے۔

کیا تاریخ تے ثقافت انہیں لوکیں دی ہئی جیرھے وسیب جاں (Sons of Soil) کوں کوہنٹی، بلٹی اتے غلام بناوٹ کیتے اندے رہ گئے۔ اگھی گلھ تال اے ہے جو ساکوں اوہا تاریخ پڑھائی ویندی اے۔ جیندے وچ ہاہر لے حملہ آور ہیر وان۔ آدی واسیں کوں ”داسا“ (کالا آدمی) آکھیا گیا۔ ہا کتا نفرت آمیز ہے۔

انہیں دا پیش لفظ ”منڈھ“ کجھ ایس طرا حویں ہے۔

”چھا چھڑ اصل وچ ہک درہ ہے۔ چھا چھڑ ہک نہیں دی ہے۔ چھا چھڑ وچوں تہذیبیں دے لشکر ٹپین۔ ایندے وچوں فوجاں ٹپین۔ جے تائیں ”ہندش“ دی تاریخ وادی سندھ تے ہئی۔ تال اسان اینکوں ودھائے۔ جیں ویلے تہذیب دی دھا وادی گنگا ڈوہئی۔ تال انہیں ساکوں وسار ڈتے۔ دنیادی خوبصورت تہذیب دی وادی، وادی سندھ دہلی دے اگوں (پٹی)۔ دہلی دے مورخ دے اگوں ہک ”ماٹی راٹی“ دے داغیں والی پڈھی ہئی۔ جیں ڈوڈیکھن گناہ ہا۔ انہیں مورخین دیاں کتاباں اسان اہج وی پڑھدوں۔ حوالے ڈیندوں۔ لکیر دے فقیر جو ہاؤں۔ کوششاں جاری ہن۔ اللہ کریسی نکل آوسوں تے آپٹے آپ کوں سٹیوسوں۔ میں اسلم رسول پوری، تاج گوپا نگ، محمود بزدار، زاہد لشاری، محمد نواز کورائی، فرید بخش جوسیہ اتے غنی ملودی دا مشکور ہاں۔ انہیں میڈی امداد کیتی۔

کریم نواز کورائی

حاجی پور، محمد پور (بنگلہ کورائی) ضلع راجن پور

ایں پیش لفظ دے مطالعے نال کتاب ٹھہراوٹ (تہذیب و تمدن) دا ہک نشا برتھئے۔

اتھاں ہئے ڈھیر سارے سوال اگوں آئین۔ مگر اے ڈ سوال ڈھیر اہمیت رکھدن۔

۱۔ چھا چھڑ نہیں (ندی) ہک درہ (Pass) وی رہ گئے۔

۲۔ دھڑیل (حملہ آور) تے وچ و پار کرکٹ آلے سوداگر بچے دی چھا چھڑوں ایہوراہ گھن کر ایں اندے ویندے رہ گئین۔

ہناں سوا لیں دا جواب گولٹ دا آہر کریندے ہیں۔

اے تال منی منائی گلھ اے جو چھا چھڑ درہ اجٹ تئیں بلوچستان تے سرانیکی وسیب کوں ملاوٹ والا اہم راہ ہے۔ ڈیرہ بگٹی (بلوچستان) اتے لنڈی سیدان (راجن پور اہم تجارتی قصبہ) دے وچال ہن دی وچ و پار درہ چھا چھڑ دے راہیں ساندھوٹا لنڈی یعنی روز ڈیہاڑی دی بٹیا دے تھیندے۔

”تاریخ بلوچیاں“ دے مصنف غلام رسول خان کورائی دے مطابق ایہ راہ قندھار نال وچ ملدے اتے اتھوں مختلف قافلے لنگھدے رہ گئین۔ لکھدن:

”احمد شاہ درانی پنجاب کو فتح کر کے اس پر مسلط ہو گیا۔ اور لال خان گورچانی اس کے حلقہ اطاعت میں داخل ہو گیا۔ اس انقیاد و اظہار ارادت کے صلہ میں احمد شاہ سرکار سے اس کو ہٹن دا جل کا علاقہ عطا ہوا اور اس کے علاوہ لال خان درہ چھا چھڑ سے قندھار جانے والی کاروانی سڑک کا ذمہ دار محافظ بھی قرار دیا گیا۔“

(Wiki Pedia) دے ہک مضمون مطابق اے درہ وادی سندھ اتے بلوچستان کوں

ملاوٹ سا نکلے پھوں سکھاراہ ہے۔

"There is an easy route through the chachar to balochistan. But unfortunately the water of torrent is brackish."

پچھادی ملکیں دے حکمران جڈن وی ہرند، داجل تے حملہ کیتا یا ایں علاقے کنوں اگوں تے ونجٹی لیوں ایہو راہ رستہ گھن تے آندے ویندے رہ گئے۔ گویا ایں رستے یعنی درہ چھاچھڑ دی اہمیت تے حیثت منڈھ لاکنیں گھن کراہیں اجنٹ تائیں ہک مختصر تے آسان راہ دی ہے پئی۔

”تاریخ ڈیرہ غازیخان“ جلد اول دے لیکھک عبدالقادر لغاری ایم ایس سی لکھدن:

”کابل کے حکمران امیر دوست محمد خاں نے قندھار کے راستے ہرند پر

قبضہ کرنے کا پروگرام بنایا مگر لشکر میں شدید ملیریا بخار پھیل جانے کی وجہ

سے لشکر منتشر ہو گیا۔“

اتے علاقہ مختلف راجدھانیں دی سٹ وچ رہ گئے۔ کڈاہیں دلی دے ڈتے بھوگپ بھوگیند ارہ گئے۔ کڈاہیں افغانستان کنیں رتورت تھئے۔ کڈاہیں خان آف قلات ایند ادعوے دار رہ گئے اتے مال ہڈی کھس کھوتے آپٹے بھانڈے بھریند ارہ گئے۔ کڈاہیں ایران کنیں احمد شاہ ابدالی تے نادر شاہ درانی پگڑاہن تے این وسیب کوں پھٹ ڈتن۔

ایکوں ایند اپنا سٹھپ یعنی زرنیزی ڈنگ مرویندی رہ گئی اے۔ درہ چھاچھڑ ٹپ تے ایند زرنیز میدان (ہرند، داجل، آسٹی) اگوں شروع تھی ویندے۔ داجل دے ڈاند آپٹے سٹھپ دی وجہ کنیں اجنٹ تائیں جگ مشہور ان۔ داجل دی جوار، باجھری، تیل دے بیج (اسوں، سرم) اتے تیل باہر چٹھے ویندے ہن۔ اتے ہن وی انہیں دا ونج و پار وڈے پیمانے تے تھیندے۔ اتھوں دے مٹی دے تھال (سردائی کیتے ڈور، گھگھی، پاٹی دے دے وغیرہ) آپٹی مثال آپ ہوندن۔ اتے ہن وی داجل روز ڈیہاری ورتا وے دیاں لوڑاں پوریاں کریندے۔

جڈاں خان آف قلات دے پتر جام پور شہر تے حملہ کیتا۔ اووی درہ چھاچھڑ کنیں ٹپ تے ہرند، داجل کنوں تھیند اجام پور وچ وڈیا۔

تاریخ ڈیرہ غازیخان جلد اول دے لیکھک عبدالقادر لغاری ایم ایس سی لکھدے؛

”میر محبت خاں کے ساتھ سروان اور جھلاون کے سردار تھے۔ یہ لشکر سیاف

علاقہ گمٹی سے ہوتا ہو درہ چھاچھڑ (نزد ہرند) سے گذرا۔“

اتے ڈیرہ غازیخان ڈسٹرکٹ گزیٹ (۸۴-۱۹۵۳ء) دی درہ چھاچھڑ کوں تجارتی راہ آہدے۔

"There was at one time a considerable amount of trade through the chachar pass."

اے درہ ونج و پار تے مختلف انسانی جتھیں دے آوٹ و ونجٹی کیتے ہک معروف تے وڈی اہمیت آلا راہ رہ گئے۔ ایں درے دی اہمیت کوں ایں وی ڈٹھا ونج سگدے جو (Gazetteer of the Dera Gazi Khan District 1883-84) وچ

معروف تجارتی قصبے داجل داخل وقوع ڈسٹ سائے دی درہ چھاچھڑ دا حوالہ ڈتا گئے۔

"Dajal is situated in the pachad about 15 or 10 miles west of jampur and about some distance East of Harrant at the north of Chachar pass."

اُتلی بحث توں ایہو ثابت تھیندے۔ جو درہ چھاچھڑ ہک اہم راہ رہ گئے۔ جتھوں ونج و پار کرٹ آلے وپاری تے ایں علاقے دی زرنیزی تے نظر رکھن آلے دھڑیل لٹن پٹن کیتے آندے ویندے رہ گئے۔

ہُن ایہہ ڈیکھدے ہن جو ایں راہ نال کیہڑے کیہڑے انسانی گروہ مختلف وقتیں وچ وادی سندھ ڈو آئیں اتے انہیں اتھال آتے ایندی تہذیبی تے ثقافتی تڑپ بھن دا باعث بنیئے۔

تاریخ ڈسیندی اے جو وادی سندھ دی تہذیب دامنڈھ ۶۰۰۰ ق م وچ پدھچن پے گیا۔ لوک گروہی شکل وچ آپٹی حیاتی بھورٹ پے گئے۔ کجھ لوکیں رڑھ وایں دامنڈھ پدھیاتے کجھ گروہ ڈھور ڈنگر تے بھڈ بکریاں پالن پے گئے۔ سندھو سائیں دے بیٹھے پائی پاروں ایہہ

وادی آہٹی زرخیزی پاروں جگ مشہور تھی۔ اس زرخیزی پاروں میں موجوداڑو، ہڑپہ اتے ہگنوری والا جہیں شہر آباد تھے۔ اتے اس وادی دی تاریخی، تہذیبی تے ثقافتی پگ آپٹے سرتے رکھی۔ اتہاس دے پنہیں موجب آریا (۲۰۰۰-۱۵۰۰ ق م) وچلے ایشیاء (وسط ایشیاء) کنیں وادی سندھ وچ آئے۔ اتھاں ایہہ سوال پیدا تھیندے جو انہاں دی تہذیب و ثقافت دایرہ پھٹھن آ لے لوک کون ہن۔ جینکوں اسان ”آدی واس“ آکھ سگوں۔

اسلم رسول پوری آہٹی کتاب ”سرائیکی زبان تے اوندی لسانیات“ وچ منڈھلے لوکیں دی ڈس این ڈیندے:

”سرائیکی وسیب وچ سبھ کنیں پہلے افریقی قبائل آباد ہن۔ ایہہ افریقی منڈا قبائل دے وڈے آکھیے ویندن۔ منڈا قبیلے دے لوک اچکل وچلیاں تے پوادی ہندوستان ریاستیں وچ آبادان۔“

گنگو فسکی دی کتاب ”پاکستان کی قومیتیں“ ترجمہ مرزا اشفاق بیگ دے مطابق، وچلے پتھر دے زمانے وچ اتری چھادی نسل دے یوریشیائی لوک ہن۔ افریقی گروہیں وچ رل تے ہک نویں انسانی گروہ ”دراوڑ“ کون جنم ڈتا۔“

اسی گالھ دا ثبوت ڈیوٹ سائنگے اگوں وچ تے لکھدے:

”قدیم ترین نیگرو آسٹریلیائی آبادی سے ان کے اتصال کا ثبوت ہمیں منڈا قومیتوں کے منگولیا کی خدوخال سے ملتا ہے۔ جن کا مجموعی طور پر تعلق نیگرو آسٹریلیائی نسل سے ہے۔“

اُتلی بحث دے سوجھلے وچ دراوڑیں کوں ”آدی واس“ آکھیا وچ سگدے۔ دراوڑ پکے رنگ دے ہن۔ آپٹے کم نال کم رکھن آ لے ایہہ لوک پُر امن حیاتی بھوریندے پئے ہن۔ انہیں داپیشہ رڑھ واہی ہا۔ جیویں جو پہلوں لکھ آئیاں جو آریا وچلے ایشیاء کنیں (۲۰۰۰-۱۵۰۰ ق م) وادی سندھ جتھیں دی صورت آئے۔ پہلوں آریا اتلے سندھ یعنی سرائیکی وسیب وچ آن وسیئے۔

اتے پُر امن دراوڑیں کوں گٹ مارتے ہندوستان دے پوادی پاسے بھجا ڈتوں اتے اس زرخیزی خٹے وچ آپ وس گئے۔ کیوں جو آریا بھیداں بکریاں پالن آ لے لوک ہن۔ انہیں کوں آپٹے اجڑیں دی چرانہ کیتے ہک ”بھنجا خطہ لوڑھ ہا۔ جیندے وچ گھاتے پائٹی وافر مقدار وچ ہوون۔ اے خطہ انہیں دی اس لوڑھ کوچنگی طراہوں پورا کریندا ہا۔“

اسی پاروں اس خٹے وچ ٹک گئے۔ آریا نسل دے اس خٹے یعنی سرائیکی وسیب وچ آوٹ تے وسن بارے ”The peoples of Pakistan“ دا لیکھک (Yu.V. Gankovsky) سیندے جو:

"The initial major areas of proto-Indo-Aryan Colonization were South Eastern Afghanistan, The right bank of the middle Indus (Derajat) and Western Punjab."

یعنی ہند آریائی قبیلے افغانستان دے اُبھے پوادی پاسوں دریائے سندھ دے سچے وچلے پاسوں (ڈیرہ جات) تے پچھادی پنجاب وچ آوٹ سیتی آباد تھے۔ سندھو سائیں دا وچلہ تے سچا پاسہ جینکوں ڈیرہ جات آکھیا گئے۔ ضلع ڈیرہ اسماعیل خان تے ضلع ڈیرہ غازیخان ہن (راجن پور ضلع وی) تے پچھادی پنجاب (لہندا) ایہہ سارا سرائیکی وسیب اے۔ اس کنیں ایہہ چا پدے جو آریا وادی سندھ دے علاقے جینکوں سرائیکی وسیب آکھیا ویندے، آوٹ سیتی آباد تھے۔ صاف ظاہر اے جو اس وسیب وچ آوٹ لیوں آریا ویں نیڑے تیڑے دے راہ رستے اختیار کیتے۔

جی۔ ایچ۔ ویلز آہٹی کتاب ”مختصر تاریخ عالم“ وچ آریا نسل دے سندھ وچ آوٹ کیتے راہ رستیں بارے لکھدے:

”سنسکرت بولنے والے آریائی ہزارق م سے بہت پہلے مغربی دروں سے ہوتے ہوئے شمالی ہندوستان پہنچے۔ وہاں ان کا سامنا قدیم بھورے

بالوں والی دراوڑی تہذیب سے ہوا۔“

اتے سرانیکی وسیب (جھٹال آریا سبھ کنیں پہلوں آباد تھئے) دے پچھادی درے درہ گول تے درہ چھا چھڑائی ہن جیرھے ماضی بعید کنیں اچھ تیں آوٹ وچن دے راہ ہن پئے۔
جڈاں آریا نیں وادی سندھ وچ آچھئی عملداری قائم کر گھدی۔ انہیں آدی واسیں نال اوہا کوہ یکتی۔ جیرھی اچھ تیں نوآبادیاتی گروہ آدی واسیں نال کر بندیں پئین۔ اتے آپو چاٹ مقامی زبان کون مکاوٹ کیتے آچھئی زبان کو پوتر کیتا۔ اس پوتر تا دا نتیجہ سنسکرت زبان وجود وچ آئی۔ اس زبان کون مذہبی تقدس ڈے تے ایندے وچ ”وید“ تخلیق کیتے گئے۔ جیند انت ایہہ تھیا جو سنسکرت ودھن پھلن توں رہ گئی۔ مگر مقامی زبانوں (مڈواوی، دراوڑی) آپٹا نچ شخص باقی رکھی رہ گیاں جیند اثبوت سرانیکی زبان دا اچھ تیں زندہ ہووٹ ہے۔

ڈو جھی گالھ جو آریا ویس آچھئی چٹی چڑی پاروں آدی واسیں کنیں کر یکتی۔ اتے اتھوں دے واسیں کون ”داس“ (غلام)، پلچھ (ناپاک) اتے راخس (راکشش یعنی شیطان) جیہیں نال رکھ تے آچھئی کریر (نفرت) دا بھرواں اظہار کیتا۔ رگ وید وچ اتجھے ڈھیر سارے نال لکھنے لاتھن۔ ”براہوی لسانیات“ دالیکھک پروفیسر جاویداختر لکھدے؛

”آریاؤں نے وادی سندھ کے لوگوں کو ”داسو“ (Dayso) اور

”داسا“ (Dasa) سے موسوم کیا۔ جن کی رنگت کو ”رگ وید“ میں کرشنا

وچ (Kirshana Trach) کالی چڑی والے کہا گیا ہے۔ جو کہ

آریاؤں نے خود کو سفید رنگت والے کہا۔“

ایہہ تاں گئی مٹی گالھ ہے۔ جو نوآبادیاتی گروہ آچھئی مقبوضات وچ سب کنیں پہلوں انہیں دی زبان تے حملہ کریندن اتے پچھیں انہیں (مقامی) دے منہ مہاند رے (خدوخال) تے تہذیب و ثقافت کون کو جھا کو ہترا آکھ تے کھل ہٹ دا نشانہ بنیندن تاں جو گھٹیا ہووٹ دا احساس انہیں کنوں سوچن سمجھن دی صلاحیت کھس گئے۔ اتے ایہہ احساس انہیں کون جھک نوائی تے مجبور

کر ڈیوے۔ تاں جو نوآبادیاتی دازور زلھ تے ڈھپ مقامیں کون بارنہ لگے۔

آریا ویس دے آوٹ توں بعد مختلف باہر لے گروہ اتھان حملہ آور تھیندے رہ گئے۔ معلوم تاریخ وچ ڈو جھا وڈہ تے منظم حملہ سکندر مقدونی داہا۔ سکندر ایران وچ ہجاشٹی دی حکومت بھن تر وڑ تے تہذیبی اُلٹ پلٹ کر ڈے بعد وادی سندھ وچ حملے دی نیت نال وڑ آیا۔ (۱)

دریائے ستلج دی مٹ تے اتھوں دے راجہ پورس نال بھڑ گیا۔ اس بھڑاند توں بعد سکندر دے سپاہیں اگوں تے وچن لیاں گری نال چا کیتی۔ اوندیاں فوجاں شور کوٹ تے تلمبہ وچ تباہی کھنڈیندن ملتان وچ وڑ آیاں۔ ملتان موٹھے نال موٹھا ملاتے سکندر دے خلاف کھڑے تھیں گئے۔ تے آپٹیاں جاناں آچھئی دھرتی توں گھول وتا چھوڑیاں۔ اتھان سکندر پھوٹھی تھیا۔ اتے پچھوں تے وچن کیتے ترٹل کر ڈے پئے گیا۔ فوج دے ڈو حصے کیتے۔ ہک حصے کون دریائے سندھ دے راہیں خلیج فارس ڈو روانہ کیتا۔ (صاف ظاہر ہے جو پیڑیاں ملتان اتے ڈیرہ غازیخان دے وچاگ بٹوایاں گیاں ہوں۔ مقامی کاریگر انہیں کون ٹیندے رہ گئے ہوں۔ اتے اس کیتے ڈھیر سارا وقت لگیا ہوسی۔) اتے فوج دے ڈو حصے کون پیڑ پیادہ بلوچستان دے راہ نال ایران ڈو گھن گیا۔

اتھان سوال پیدا تھیندے جو دریائے سندھ ٹپٹ دے بعد کوہ سلیمان سے کیڑھے درے (Pass) کنیں لنگھ تے ایران وچن کیتے بلوچستان گیا۔ ایندے کیتے عقلی دلیل ایہا ڈتی وچ سگدی اے جو ڈیرہ غازی خان.....

توں نزدیکی تے مختصر راہ صرف درہ چھا چھڑ دا ای تھی سگدے۔ جتھوں ٹپ تے بلوچستان وچ آرام نال پچیا وچ سگیندے۔

”تاریخ ڈیرہ غازیخان“ (حصہ اول) دا مصنف عبدالقادر لغاری سکندر دی فوجی

مہمات دے بعد اوندے پچھوں تے وچن بارے لکھدے:

”تاہم کئی شواہد سے اندازہ ہوتا ہے کہ دریائے سندھ اُس زمانے میں کوہ

سلیمان سے زیادہ قریب بہتا تھا۔ ”دلورائے کاٹھیڑھ“ نزد جام پور کے مغرب میں پرانے دریائے سندھ کی گزرگاہ موجود ہے۔ جس کو ”پلیدھری“ (بل دریا) کے مقامی نام سے پکارا جاتا ہے۔ زمیں کی تیاری کرتے ہوئے کاشتکاروں نے کئی دفعہ پرانے زمانے کی کشتیاں کھود کر نکالی ہیں۔ ان ہی کھنڈرات کی بالائی سطح پر باختری یونانی سکے ملتے ہیں۔ یہ دور سکندر سے تقریباً ڈیڑھ سو سال بعد کا ہے۔ اس سے بخوبی اندازہ لگایا جاسکتا ہے کہ سکندر کے زمانے میں پنجاب کے دریا کوٹ مٹھن کے مغرب میں دریائے سندھ میں مل جاتے تھے۔ گویا سکندر سرزمین ڈیرہ غازیخان میں واپسی پر کوٹ مٹھن کے قریب داخل ہوا۔ سکندر نے اگر کوئی فوجی کارروائی اس علاقے میں کی ہوگی تو اب ان مقامات کو معلوم کرنا بے حد مشکل ہو چکا ہے۔ مقامی روایت میں مشہور ہے کہ سکندر ہڑند کی ملکہ دربار میں خود سفیر بن کر گیا۔ مگر اس دانش مند ملکہ نے اسے پہچان لیا۔“

دریائے سندھ دائرہ چھا چھڑ دے نیڑے ہووٹ، کوٹ مٹھن دے پچھا دوں باقی دریاویں داسندھ وچ مہلٹ (پنجبند)، کوٹ مٹھن (پنجبند) دائرہ چھا چھڑ دے آمو سامنے ہووٹ اتے ہڑند تے سکندر دا حملہ کرٹ ایہہ ساریاں گالہیں مپڈے مؤوقف دی پٹھ بھرنیدن۔ جو سکندر دی پیر پیادہ فوج بلوچستان ڈوونجٹ کیتے درہ چھا چھڑ کنیں پ تے گئی۔

سکندر دے جانشین نالائق ہن۔ انہیں دی نالائقی کنوں دھرتی جائے موریا خاندان دے چندرگپت موریا فائدہ چاتا۔ اتے ایں علاقے تے آپٹی عملداری قائم کیتی۔ موریا خاندان دے دور حکومت وچ ہندومت دی بجائے بھومت کوں رواج ڈتا گیا۔ موریا خاندان دے بعد بالترتیب ساکا، پارتھین، کشانی، ساسانی اتے سفید سن اتھاں حکومت کریندے رہ گئے۔ ۱۱ء وچ عرب محمد بن قاسم دی اگوائی وچ آئے۔ اوندے بعد غزنی، غوری، خاندان غلاماں، خلجی، تغلق، سادات خاندان، لودھی اتے مغل خاندان دیاں عملداریاں قائم تھیں یاں رہ گئیاں۔ (۲)

اول ویلے تیں ایں علاقے دے اکثر قبائل مسلمان تھی گئے ہن اوہندوستان اتے آپٹا حملہ فرض سمجھدے ہن۔

مغلیں دی نالائقی پاروں ۱۷۳۸ء وچ نادر شاہ ہندوستان وچ وڑ آیا۔ اول دریاے سندھ دے پچھا دی علاقے آپٹے کول رکھینے اتے باقی علاقیں کنیں چٹی چیری گھنڈارہ گیا۔ نادر شاہ کنیں پہلوں رند قبیلے دی بک شاخ دودائی خاندان جینکوں ”میراٹی“ آکھیا ویندے۔ ۱۷۶۹ء وچ ڈیرہ غازیخان شہر دی بٹیا درکھی۔

سیت پوردے ناہڑیں داہرند اتے داخل توڑیں اثر ہا۔ انہیں کنوں ایہہ علاقے میراٹی خاندان کھس گھدے۔ جڈاں سندھ دے کلہوڑے تے ڈیرے تے میراٹی ہک پے دے آمو سامنے تھئے۔ تاں میراٹی ڈھلے پئے گئے۔ ایندے بعد کلہوڑے نادر شاہ دے ڈ ڈھپ تے اتھاں حکومت کریندے رہ گئے۔ (۳) نادر شاہ نال اٹ بٹ دی پاروں کلہوڑیں دے بعد محمود گجر ڈیرہ غازیخان دا حاکم بٹیا۔ ہڑند اتے داخل دا علاقہ ۱۷۵۸ء وچ تیمور شاہ درانی نواب آف قلات ناصر خان کوں ڈتا۔ (۴) ملتان تے جڈاں ۱۸۱۸ء وچ سکھا شاہی قائم تھی۔ داخل تے ہڑند دے علاقے سکھیں آپٹے قبضے وچ گھن گھدے۔ اتے ۱۸۳۶ء وچ کوٹ مٹھن، عمر کوٹ تے روجھان مزاری، توڑیں سکھیں آپٹی عملداری دی حد کوں ودھا ڈتا۔ مزاری قبیلہ سکھ فوج نال بھڑ گیا۔ اتے سندھ ڈ سکھیں کوں ودھن نہ ڈتا۔ رنجیت سنگھ ڈیرہ غازیخان نواب آف بہاول پور کوں ترے لکھ روپے دے بدلے پٹے تے ڈے ڈتا۔ ایں پٹے دی اگاڑی زورزلھ نال کیتی ویندی ہی۔ جبری اگاڑی پاروں ایہہ پٹہ پنج لکھ روپیہ توڑیں سج گیا۔ ۱۸۳۱ء وچ نواب کنیں ایہہ علاقہ رنجیت سنگھ کھس گھد اتے جنرل ویٹورا (Ventora) کوں ایں علاقے دی کمان سنبھال ڈتی۔

سکھا شاہی نال بجرخان گورچاٹی ڈن ڈتی رہ گیا اتے قلعہ ہڑند تے حملہ کریند ارہ گیا۔ بجرخان دے ڈن ڈیوٹ پاروں سکھا شاہی کرٹ تے مجبور تھئے۔ ٹھاہی توں بعد ملتان سڈتے ڈھک ڈتوئے لغاری سرداریں آپٹا پورچاؤں سانگے سکھیں کنیں گھن تے مار ڈتا۔

سکھا شاہی ملکن دے بعد برطانوی راج قائم تھیا۔ ہرنندا کاردار محکم چند قلعہ ہرنندی رکھوالی کریندارہ گیا۔ مگر گورچاٹی قبیلے انگریزوں دی مدد کرتے اوکوں ہرنندو چوں بھچا ڈتا۔ (۵) محکم چند دے بعداے علاقہ مکمل انگریزاں دے ہتھ آ گیا۔ ایہہ جنگ ۱۶۳۸ء وچ تھئی۔ برطانوی سامراج آپٹی حکمت عملی (جینکوں نوآبادیاتی نظام آکھیا ویندے) دے تحت لوکائی کون آپٹے پیٹھ وڈ کرک کپتے ہک شکیجہ تیار کیتا۔ جینکوں تمنداری نظام آکھیا ویندے۔ اتے تمندار دے عہدے کوں تکڑپ تے ڈڈھپ ڈیوٹی لیاں موروثی کر ڈتا۔ تمنداری نظام دے تلے پیاں وی انتظامی کڑیاں قائم کیتیاں گیاں۔ جیویں جو، تمندار، ذیلدار، لمبردار اتے چوکیدار وغیرہ۔

ذیل دار آپٹی آپٹی ذیل وچ انتظامی امور تے نظر رکھن توں علاوہ لگان (Revenue) اگاڑن دے ذمہ دار وی ہن۔ ذیلداراں دے نال نال وڈے زمینداراں کوں وی لگان (Revenue) اگاڑی وچوں چوتھا حصہ بطور انعام ڈتا ویندا ہا۔ اتے ایندے نال نال تمنداریں کوں محدود مجسٹریٹی اختیار ڈے تے مزید ڈاڈھا بٹایا گیا۔ جیدے نتیجے وچ تمندار برطانوی حکومت دے ہیٹ وڑھی گئے۔ اتے ایندے عوضاٹے حکومتی امداد انعام دی صورت ملدی رہ گئی۔

۱۸۵۷ء مقامی لوکیں انگریزوں کیں آزادی کیسے جنگ کیتی۔ انگریز اوکوں ”عز“ (Mutiny) داناں ڈتے۔ ایس جنگ دے اثرات کوہ سلیمان دے قبائلی علاقے توڑیں پئے۔ ڈسٹرکٹ گزنیٹر ڈیرہ غازی خاں (۱۸۹۳-۹۷ء) ازاے ایچ ڈینک ریاسر جواد دے مطابق کجھ قبائل جنگ آزادی وچ شامل تھیوٹن سانگے کٹھے تھے۔ انہیں دے اگوائیوں کوں ایس سال دے چھیکوٹا تامل ڈھک ڈتا گیا۔ انہیں ضمانت تے چھکارہ پاتا۔ کجھ کوں باغیانہ زبان ورتن تے سزا ڈتی گئی۔ مگر مرہ قبیلے اگست ۱۸۵۷ء وچ آسٹی دی سرحد تے حملہ کیتا۔

بجرخان دریشک، محمد پور دے بگٹی تے کجھ ڈو جھیں قبیلین دے ہتھیار بند لوکیں مرہ حملہ آوریں دامقابلہ کیتا۔ بگٹی ایس جنگ کیں پسلیے تھئی گئے۔ ایس حملے وچ بجرخان دریشک دے

۶۰ ہتھیار بند لوکیں وچوں بجرخان دریشک اتے اوندے پتر دریشک خان دے نال پے ۳۸ آدمی مر گئے۔

ایس موقعے تے دریشکیں کوں ساتھ ڈیوٹی تے انگریزاں ہک ہزار روپے سالانہ وظیفہ جاری کیتا۔ (۶)

۱۸۶۷ء وچ کوہ سلیمان دے معروف حریت پسند غلام حسین خان مشوری ہرنندے تے حملہ کیتا۔ غلام حسین خان مشوری انگریزوں دی فارورڈ پالیسی دے خلاف کم رکیندا پیا ہا۔ (عام طور تے اینکوں رابرٹ سنڈیمین دی فارورڈ پالیسی آکھیا ویندے) ایس حریت پسند داندہ عالیہ ہا۔ جو برطانوی راج بلوچستان نہ پئے۔

ایس حملے وچ غلام حسین مشوری دے رے ۱۲۰۰ حریت پسند ہن۔ گورچاٹی تے ٹہی لند قبائل ہرنند قلعے تے متعین انگریزی فوج دا ساتھ ڈتا۔ (۷)

ایس جنگ وچ غلام حسین خان شہید تھیا اتے ایندی شہادت توں بعد ۱۸۶۷ء وچ انگریز خان آف قلات نال معاہدہ کرک وچ کامیاب تھے۔

نومبر (۱۸۷۵ء) دے ڈہنہہ رابرٹ سنڈیمین خان آف قلات (میر خدا نیدا خان) کوں ملٹن سانگے ڈیرہ غازیخان دے بلوچ سردار کوں نال گھن تے گیا۔

تاجو خان آف قلات نال انگریزی حکومت سانگے معاہدہ کیتا وچ سیکے۔ سنڈیمین آپٹے نال غلام حیدر گورشاٹی، میرٹن خان دریشک، امام بخش مزاری، مسو خان نیکاٹی، سکندر خان کھوسہ، مزارخان لند، جمال خان لغاری، مہر اللہ خان مری، قادر بخش کھیزان کوں گھن گیا۔

(غلام حیدر خان لند داناں ڈاکٹر شاہ محمد مری کائنی لکھیا۔ لیکن رائے بہادر تورا رام آپٹی کتاب ”تاریخ بلوچستان“، تلخیص و تعارف سلیم اختر وچ لکھینے) اتے دفتری لکھت پڑھت سانگے منشی تورا رام اتے گھن پترا (گنپت رائے) نال گئے۔ (۸)

ہرنندے رے سستے انگریز آلی ڈھنڈھ توں تھیندے چھا چھڑ نہیں دے تل وچ وچ نچ کٹھے۔

اتے چھا چھڑنیں آلا راہ گھن تے بلوچستان وُچ پئے۔ (۹)

رک کول رک کپیا۔ ایندا نتیجہ ۸ ستمبر ۱۸۷۶ء کول ہک معاہدے دی صورت نکھتا۔
حیدرے نال بلوچستان دے بلوچ برطانوری نوآبادیات دے ہدھل تھی گئے۔ اتے دیرہ غازیخان
دے بلوچ سرداریں کول انعام تے گجھ سرداریں کول انگریزیں دی پٹھ بھراں تے نوابی دا خطاب
ملیا۔ (۱۰)

انگریزی دور حکومت وچ بلوچ قبائل آپت وچ سر پھٹول کیتی رہ گئے۔ انہیں دی ڈکھ
ٹھل کیتے تمنداری نظام ستریا گیا۔ جیرہا شاہ کین ڈھیر شاہ دا وادار ہا۔ اتے ایں توں علاوہ ہک
فورس (Force) وی بٹائی گئی۔ حیدراناں بارڈر ملٹری پولیس (B.M.P) رکھیا گیا۔ جیرھی بلوچ
قبائل تے مشتمل ہئی۔ ایندے عہدے موروثی کرڈتے گئے۔ ایندا کم قبائلی علاقے وچ امن و امان
کول قائم رکھن ہا۔

تمنداری نظام دے وزیر ہووٹ پاروں برصغیر دی دنڈ بارے کئی وڈی تحریک سامنے کائینی۔
البتہ شہریں وچ محدود پیمانے وچ تحریکی کم تھیندا رہ گئے۔ اتہاس دے پئے ایندی ڈس ڈیندن۔
مگر ایں خطے دی ونڈ وی ایں وسبے دی حالت نہ بدل سگی۔ سبھ انویں دا اونویں، گو
تمنداری نظام آٹے منطقی انجام کو پچا۔ لیکن تمنداریں دے ہیٹھ وڑ قبائل آٹے بھاگ نہ جگاسگے۔
اونویں پچھلگ دے پچھلگ رہ گئین تے انہیں دی سماجی تے سیاسی حیاتی اجڑ وی سردار دے
چو پھیر پھر دی ہے۔

چھا چھڑنیں دے بیچ آلا وسبہ سماجی تے ثقافتی روایات دا ہک انجھا بگڑھ آکھیا وُچ
سگپیندے۔ جتھاں انہیں روایات دا اظہار اتھوں دے لوک بیانیہ کول نشا کریندا ڈسدے۔ ایں
لوک بیانیہ وچ حیاتی نال بگنڈھینے ہوئے ڈھیر سارے اوکھ سوکھ ان جیرھے حیاتی دی چس رس کول
پدھرا کریندن۔ روایات دی ٹیک تے اے وسدا وسبہ ذولسانی اے۔

سرا نیکی تے بلوچی، مگر سرائیکی رابطے دی زبان اے۔ میل ملاپ دے کارن ڈوہیں

ثقافتیں دیاں روایات سانجھیاں تھی گئیں۔ اے گالھ چیتے وچ ہووئے پئی۔ جو اتھوں دی سماجی
روایات دا محور تے مرکز ’بھٹار‘ اے۔ ٹھانی، بھاء پائی (آس آف)، چٹی چیری، (ہنی ونی)، کالا
کالی، پھوڑی، حد پت، پٹھ در، وٹھ سٹھ دے بھوگ، پیٹ لکھائی دا قضیہ اتے ترہمت دا وچ وٹا،
بھونگا وغیرہ اجڑ تئیں بھوتاری دی وکیڑ وچ ہن پئے۔

ایں توں علاوہ بیباں سوہیاں تے من موہیاں روایات، اجڑ تئیں زندہ سلامت ہن
پیاں۔ جیرہاں ایں علاقے کیتے ناز دا باعث ان۔ جیویں جو حال حوال، مہمانداری، ونگار، پناہ
ڈیوٹ، آگئے داموہت رکھن، ڈکھ سکھ وچ شرکت اتے ہک ڈو جھے دی چوری نہ کرن وغیرہ۔
اتھوں دے ہک ثقافتی رنگ جھمر دا چرچانہ کرتے تاں زوار کول دانگ ضرور لگیں۔ یعنی چھا چھڑنیں
دی من تے وسدی وستی ’در بگڑی‘ دی جھمر جگ مشہور اے۔

اے اکھاں ایں وسبے دیاں گجھ وستیں دے ثقافتی رنگین کول سمجھن کیتے مدد ڈیسی۔
حیدرے وچ ’در بگڑی‘ وی شامل ہے۔

در بگڑی دی جھمر..... چٹول دا پھونڈو

ٹپی دا داٹھ..... نوشہرے دا بگہٹا

داجل دی ماڑی..... جام پور دی کراڑی

مگر ہک بہوں وڈی ریت پیرا تے سید دا آدر اتھوں دی لوک ریت وچ عقید شامل
ہے۔ شادی، غمی اتے ٹھانی دے کٹھیں وچ پیر فقیر دا ہووٹ تیرک دے طور تے لازمی ہوندے۔
دیباچے دے منڈھ وچ گجھ سوال قائم تھئے ہن۔ انہیں دا جواب گولن ساکنے اتے
کتاب دے جوڑ ٹھہا (تدوین و تہذیب) کیتے میں کے توڑیں سہل تھیاں۔ ایندی ولدی میکوں
میڈا قاری اتے نقاد ڈیسی۔

سبھ توں پہلوں میں آٹے گروسنیں اسلام رسول پوری کول سپاس پیش کریاں۔ جو ہمیش
آلی کار انہیں دی لائبریری میڈے کیتے کھلی رہ گئی اے۔ اتے انہیں دے مشورے میڈے راہ

کوں سو جھل کیتی رہ گئیں۔

ول میں کورائی بلوچیں، شاہنواز خان، محمد اسلم خان، حبشید مخلص، مشتاق خان، صفدر خاں، مظہر نواز خان، امجد خان، حاجی طارق سلیم خان، خالد عظیم خان، فیض رسول خان، نادر خان اتے نوید اسلم داتھورا بیت آں۔ جو میڈی ویلے کویلے کنڈ تھیں رہ گئیں۔ اتے ڈھلا نہیں تھیوں ڈٹا۔

ول میں آچٹی سنگت نذیر احمد اٹی، حاجی افضل خان، عاشق بزدار، پروفیسر شکیل پتانی، ڈاکٹر خالد اقبال، ملک رزاق شاہد، پروفیسر وقار اسلم، پروفیسر حشمت مسعود بلوچ، سمیع مجاز، جاوید آصف، پروفیسر محمد نعیم احمد اٹی، مرید عارف، رہنواز خاں، خورشید خاں، ملک رہنواز، سلیم انب، حبیب اللہ طارق، ملک منظور احمد مشتاق خان احمد اٹی، الطاف سہیل، عمار اسلم، رافع فریدی، خادم حسین خان کھوسہ پٹواری، (انہیں میگوں مختلف موضع جات دیاں مثل حقیقت مہیا کتین) ملک بشیر احمد نور پور منجھو والا، حافظ شفقت بلوچ اتے شہر یار داشکریہ ایہہ میڈے ہانہہ بیل رہ گئیں اتے انہیں علم دوست تے صاحب فکر لوکیں کنیں انہیں دی دانش دا قطرہ قطرہ کشید کیم۔

چھیکڑ وچ آچٹی اوادڑی بیگم، دھیریں نور ہیں، پُتر (امیر تیمور خالد، محمد بلاول شیر)، جو امترا (وقار رفیق بلوچ) اتے میڈے ڈھوترے پوترے ثانیہ مریم (مول)، مناہل جنت (سول) پشمان خان اے لالہ بالا بلوچ خان داشکریہ۔ میڈے اُتے واجب ہے جو وڈے لکھن پڑھن ویلھے سہولت مہیا کیتی رہ گئیں اتے نکلے نچ ماری رہ گئیں۔ اس نچ وچ تاں ہک سوہٹی چس ہے۔

سئیں آچٹے دوست کمپوزر ملک خرم شہزاد داشکریہ ادا کریاں جو اوہر ویلھے میڈی پٹھی لکھائی کوں سدھاسوہٹا کر بندن۔

طارق اسماعیل احمد اٹی

وستی موچی والا، ۲۰۱۹/۲۰۲۰

حوالے تے حاشیہ

- (i) ”۳۲۰ ق م سکندر مقدونی ایران دے ہجانشی خاندان دے ترچھے ”دارا“ کوں شکست ڈتی۔ گاک میل دی جنگ وچ وادی سندھ دے بچھادی علاقے دے لوکیں تے مشتمل ہک فوج حیدرے وچ بندراں ہاتھی دی ہن۔ جیرھے سکندر دے خلاف دارادے واروں تھئے۔ ہیروڈاٹس (Hero Datus) دے مطابق اول ویلھے ”ہندرش“ ایران دا ویہواں صوبہ ہا۔“ (۱)
- (ii) ”جو ایرانی سلطنت میں دریائے سندھ کے ساتھ ساتھ کالا باغ سے بحیرہ عرب تک کا علاقہ شامل ہوگا۔ تاریخ شاہد ہے کہ یہ خطہ ہجانشی ایرانی سلطنت کے ایک حصہ کی صورت میں (۲۲۱ تا ۵۵۰ ق م) اقتصادی لحاظ سے نہایت خوشحال تھا۔ جگہ جگہ تجارتی مراکز آباد تھے۔“ (۲)

- (i) اے ایل ہاشم رائس غلام سمنانی، ہندوستان تہذیب کی داستان، نگارشات پبلشرز، ۲۲ مرگ روڈ لاہور، ۲۰۱۸ء، ص ۸۱، ۸۰
- (ii) محمد یونس سیٹھی، صبح جمال، جنگ پبلشرز، جون ۱۹۹۵ء، ص ۲۳
- ۲۔ اس وقت تک اس علاقے کے اکثر قبائل مشرف بہ اسلام ہو چکے تھے اور ہندوستان پر حملہ اپنا فرض سمجھتے تھے۔ (محمد یونس سیٹھی، صبح جمال، جنگ پبلشر لاہور، جون ۱۹۹۵ء، ص ۱۳)
- ۳۔ کلہوڑیں ایہ تے حملہ کتیا، ناکام تھئے اتے راجن پور دے نیڑے قصبہ حاجی پور وچ آباد کیتے گئے۔ ایہہ قصبہ چھا چھڑ نہیں دی تھی مٹ تے آباد ہے۔

- ۴۔ خان آف قلات دے پُتر میر محبت خان جھلاواٹ تے سراواٹ دے سرداریں رلے درہ چھا چھڑ کنیں ٹپ تے جام پور تے حملہ کیتا۔ جام پوری دی بھن تر وڈ دے بعد پچھون تے ولدیں این قصبہ دی ہک پرنی پتری نینگر کوں جبراً چاتے گیا۔ حیدراناں ”سومری“ ہا۔ (لوک روایت دے مطابق این خاتون دی واپسی ہک پیر دی کرامت دا نتیجہ تھی) عبدالقادر خاں لغاری ایم ایس سی، تاریخ ڈیرہ غازیخان (حصہ اول، الحسن آرٹ پریس بلاک نمبر ۱۰، ڈیرہ غازیخان، ۱۷۲)
- ۵۔ گز نیٹیر ڈیرہ غازیخان، اے ایچ ڈی ایک ریاسر جو، الفیصل ناشران تاجران کتب غزنی سٹریٹ،

اردو بازار، لاہور، ص ۷۶

- ۶۔ چھا چھڑ نہیں دے لیسوں درگڑی اتے محمد پورہ گم والا دے وچا گپ وچ ہک چھوٹا جیہاں گورستان اے۔ جینکوں مقامی لوک دریشکلیں دیاں قبریں یا بیرم خان دریشک دیاں قبریں آہدن۔ مقامی لوکیں دی سیدہ بہ سیدہ روایت دے مطابق ایہہ لوک ہک بھگی وچ مارے گئے ہن۔ (سرا نیکی وچ بھگی لٹ مارکوں آکھیا ویندے) انہیں وچ ڈ قبریں ہن۔ انہیں دی بناوٹ ڈ اڈھی سوٹی اے۔ اتجھی سوٹی بناوٹ دیاں قبریں صرف مقبول آدمی یا سرکار بٹا سگدی اے۔ اینوں چا پدے جو ایہہ قبریں انہیں لوکیں دیاں ہن۔ جیں ۱۸۵۷ء دی جنگ آزادی وچ برطانوی راج داسا تھ ڈتا۔ اے قبریں فریسکو آرٹ (Fresco art) دانمونہ اُن۔
- تاریخ بلوچستان دامصنف ۱۸۵۷ء دی جنگ آزادی وچ مقتولین دی تعداد چالہ (۴۰) لکھدے۔ گوشوارہ واردات پہاڑی جو علاقہ سرکار میں از دست مجرمان کو ہی وقوع میں آئیں۔

نام سال	تعداد مقدمات	تعداد مقتولین رعایا سرکار	تعداد مجروح بعلاقہ سرکار	قیمت مال مفروضہ	کیفیت
۱۸۵۷ء	۷۶	۴۴	۱۰	۵۱۱۹	اس سہلیں بجا رخان (بجر خان) تمندار دریشک معہ چالیس نفر تہن خود لڑائی مری میں مقتول ہوا۔

(vi) ”تاریخ بلوچستان“ رائے بہادر ہتھو رام (۱۹۰۷ء) تعارف سلیم اختر، سنگ میل پبلی کیشنز، چوک اردو بازار، لاہور، ۱۹۸۵ء۔ ص ۷۸

- ۷۔ یادراہوے جو غلام حسین خان کول انگریزوں ڈ آکھیا۔ غلام حسین خان مشوری کول پکڑن سائے کئی حملے کیے گئے اتے مزار خان لندے غلام حیدر خان گورچاٹی انگریزوں دے واروں تھئے۔ غلام حسین خان دے ہک حملے وچ غلام حیدر خان گورچاٹی ماریا گیا۔ ایندے بدلے اوندے بھرا مزار خان کول محمد پور وچ جاگیر ڈتی گئی۔ جنگ چھنڈی دے ہک شاعر بلوچی زبان وچ کجھ ایں طراحوں خراج عقیدت پیش کیے۔

چاکری نقشے جنگاں باطلا پالزا

گڈڈ بالا چھا، غلام حسینا نوح کھنرا

غلام حسین خان دی شہادت دے بعد ۲۸ جنوری کول سنڈیمین جنگ آلی جاہ تے پنا۔ جتھاں اوندے

سرکول مخالفین سنڈیمین کول پیش کیتا۔ اونداسنڈیمین، جام پورچا آیا اتے اونکوں جام پورڈن کیتا گیا۔ کجھ مد بعد اوندے خاندان کول سر قبر وچوں کڈھن دی موکل ملی اتے انہیں اوندے سرکول باقی دھڑ دے رلے ڈن کر ڈتا۔

(vii) عبدالقادر خان لغاری ایم ایس سی۔ تاریخ ڈیرہ غازی خاں (حصہ دوم) الحسن آرٹ پریس، بلاک ۱۰، ڈیرہ غازی خان، جولائی، ۱۹۹۰ء، ص: ۱۳۱ تا ۱۳۵

۸۔ ڈاکٹر شاہ محمد مری۔ بلوچ قوم (قدیم عہد سے عصر حاضر تک) تخلیقات لاہور، جنوری ۲۰۰۰ء، ص ۱۹۱

۹۔ رائے بہادر ہتھو رام، تاریخ بلوچستان رتلیخص و تعارف سلیم اختر، سنگ میل پبلی کیشنز، چوک اردو بازار، لاہور، ۱۹۸۵ء، ص ۲۶۵

۱۰۔ عبدالقادر خان لغاری ایم ایس سی، تاریخ ڈیرہ غازی خاں (حصہ دوم)، الحسن آرٹ پریس بلاک ۱۰، ڈیرہ غازی خاں، جولائی، ۱۹۹۰ء، ص ۳۶

کریم نواز خان..... شخصیت تے فن

(۲۰۰۹ء _____ تے جنوری ۱۹۴۵ء)

کریم نواز مُصنف کورائی دا ہک بلوچ، زمیندار، سیاسی اتے عملی خاندان وچ سردار نصیر خان دے گھر بنگلہ کورائی وچ جھٹا تھیا۔ (بنگلہ کورائی، محمد پوردیوان تحصیل جام پوردے نیڑے ہک معروف سیاسی، علمی سماجی اتے ثقافتی قصبہ اے۔ ضلع راجن پوردی سیاست وچ ایں قصبے دی آچٹی ہک نویکلی چاٹ سچھاٹ اے)۔ خاندانی دستور مطابق مدرسے داخل تھئے۔ پرائمری اتے مڈل توڑیں محمد پوردیوان وچ پڑھدے رہیے۔ میٹرک گورنمنٹ ہائی سکول جام پورتوں پاس کیتی۔ اتے بی اے دی ڈگری ۱۹۶۵ء وچ گورنمنٹ ڈگری کالج دیرہ غازیخان دے توسط نال پنجاب یونیورسٹی لاہورتوں گھدی۔ آچٹی سیاست دامنڈھ کالج وچ رہ کے سٹوڈنٹ یونین (Student Union) توں پدھا۔ کالج وچ یونین دی صدارت دا الیکشن بائیں بازو (Left) دے اُمیدوار دی حیثیت نال لڑیا۔ (پاکستان وچ الیکشن لڑن دی اصطلاح ورتی ویندی اے) اتے کامیاب نہ تھئے۔

زمانہ طالب علمی وچ محترمہ فاطمہ جناح دے جلسیں وچ شرکت کریندے رہ گئے۔ اتے بعد وچ پاکستان پیپلز پارٹی دے پلیٹ فارم توں سیاست کریندے رہ گئے۔ بی اے کرٹ دے بعد حیدرآباد (سندھ) قانون دی ڈگری حاصل کرٹ لبوں گئے۔ مگر بوجہ قانون دی ڈگری ادھوری چھوڑتے آگئے۔ اتے آپٹے آپ کول مکمل سیاست کیتے وقف کر ڈتا۔ پی پی پی دی سیاست دے نال نال سرانیکسی قومیتی تحریک نال وی ساری حیاتی گڈ رہیے۔ ہک بے باک سرانیکسی قوم پرست اگواٹ دے طور تے مشہور تھئے۔

ایں دوران شاعری وی کیتی۔ ”مُصنف“، تخلص رکھیا۔ سرانیکسی دی معروف اتے منڈھلی صنف ڈوہڑے، وچ طبع آزمائی کیتی۔ مگر غزل اتے نظم دی قلیل مقدار وچ آکھی۔ اوندی شاعری دا خاص حوالہ وسیب نال جوت دا ہے۔ شاعری دے نال نال انہیں تحقیقی کم دی کیتا۔ جیرھا ادھوراتے بے ترتیب اے۔ اے تحقیقی کم (Research Work) ضلع راجن پوردیوان کوہ سلیمان دی ہک معروف آبی گزرگاہ (نہیں) چھا چھڑ) دی تاریخی، جغرافیائی، سماجی اتے ثقافتی حیثیت تے مشتمل اے۔ ۱۹۸۵ء وچ بنگلہ کورائی سرانیکسی قومیتی تحریک دی تنظیم ”لوک سانجھ“ دے پہلے اتے باضابطہ جلسے دی میزبانی کیتی۔ جتھاں ”اعلان بنگلہ کورائی“ دے نال ہک اعلامیہ وی جاری کیتا گیا۔

جیرھی سرانیکسی قومیتی تحریک دی تنظیم ”لوک سانجھ“ دی ہک باقاعدہ دستاویز اے۔ اتے تحریک لیوں ہک سنگ میل دی حیثیت رکھدی اے۔ اتے ۲۰۰۲ء، وچ پاکستان پیپلز پارٹی دے ٹکٹ تے پی پی پی ۲۴۸ توں الیکشن لڑیا۔ کئی واری ممبر ضلع کونسل اتے یونین کونسل دی چیئرمین بٹن کیتے وی الیکشن لڑیے۔

کریم نواز خان کورائی دے فن و فکر تے بحث کیتی ونچے تاں۔ ایں چا پدے۔ جو انہیں دی ایں فکر دے کئی حوالے ساڈے اے اے آدن۔ مگر اوندی ایں فکری آہرکوں تے حصّیں وچ ونڈیا ونچ سگدے۔

۱- سیاست (پی پی پی اتے سرانیکسی قومیتی تحریک دے حوالے نال)

۲- شاعری

۳- نثر (تاریخی نوٹس، چھا چھڑ نہیں، (رد و کوہی) دے حوالے نال)

جیویں پہلوں آکھیم جو اوندی حیاتی دے ڈھیر سارے حوالے بٹن۔ جنیدے وچ آچٹی ہونڈ نال انہیں سارے حوالیں وچ رنگ بھریندا رہ گئے۔ جیویں جو سرانیکسی ثقافتی اتے تہذیبی کھپڈ ”اٹھیں دی بھیڑی“ (اٹھیں دادنگل) کتھائیں وی ہووے ہا۔ کریم نواز خان دی اوندے

وچ شرکت لازمی بلکہ ضروری تھی۔ اس بھڑاند وچ شریک انہیں دی کشتی دے حُسن و بیچ تے بے لاگ تبصرہ انہیں دا خاصا ہا۔ پیا میں سمجھداں جو چھا چھڑنیں (رود چھا چھڑ) اوندی کمزوری نہ تھی۔ بلکہ عشق ہا۔

اس نئیں بارے مطالعہ، مختلف انخیال لوکس (اسلم رسول پوری، جام تاج بُرڑہ، ملک ہاشم، وسو خاں کورائی، پروفیسر اسلم عارف اتے نذیر احمد اٹی) نال ایندی تاریخی حیثیت تے گفتگو، تحقیق چھا چھڑنیں دے درے (Pass) تے اسلم رسول پوری، نذیر احمد اٹی، وسو خاں کورائی جہیں سنگتیں کول گھن تے وچن، رت چکے اتے رت چگیں وچ بحث و تمحیص خصوصاً ادبی گفتگو، موسیقی نال رغبت اتے خصوصاً آپٹے پڑ جمشید مخلص (جیرھا چنکاں سرانیکی شاعری ہے) کول موسیقی سکھاوٹ دا اہتمام کرٹ تے انہیں رت چگاہیں وچ اول کنیں مختلف راگیں وچ ڈوہڑے اتے غزلاں سنٹن جگت بازیں کول انہیں دیاں جگتاں سنٹن اتے محفوظ تھیون۔ حال پریتی ڈیوٹ گھنٹن، وسبے دی مقہور لوکس دی اخلاقی اتے سیاسی مدد کرٹ اتے انہیں دی شادی غمی وچ شرکت کرٹن، جھمر کھیڈٹ اے سارے عمل انہیں دی حیاتی دے لازمی جزو ہن۔

کریم نوازاں دی شاعری وچ نمونے سانگے ہک نظم، کجھ ڈوہڑے تے ہک غزل کنیں وی تجزیے دے بغیر پیش کیتی ویندی اے۔

نظم

آمرائن گانوں گانوں

گالھ تاں ہکا ڈھولے دی اے
ڈھولا کون ء انج انج ڈسوں
لوک دی سنٹن سمجھن تھولے
سمجھن جیرھے آکھ نہ سگن
جیرھے آکھن ول دل آکھن

آمرائن گانوں گانوں

ریت کول ترڈوں، پیت نہ ترڈوں
پیت ہے جذبہ، ریت ہے بندش
ریت غلام ڈاڈھیں دی ہے
ریت انا ہے وڈنیں دی
ہنٹ پیت کول نویاں ریتاں ڈیووں

آمرائن گانوں گانوں

پیت کول ٹوروں جان توں اگوں
پیت دا میت ہے ساری دھرتی

ہالی دیپک راگ ہے سارا
 انت ملہار دی سٹسی دھرتی
 قہردی پُپ ء اے تاں ترڈوں
 آ مراٹھن گانوں گانوں
 میں رہانواں نسلان چانوں
 ہر کوئی آچٹی ہمت کرتے
 آپٹا خون عقیدہ ڈے تے
 ایں دھرتی دی ترہ مکانوں
 غیریں توں آزاد کرانوں
 آ مراٹھن گانوں گانوں
 آ مراٹھن گانوں گانوں

دھرتی ساڈی پیٹ دی بکھی، پیٹ دی ترسی
 چیدے رُخ پوٹیں اُتے
 سیں ورہیں دے نیر دی رنگ اے
 پیٹ دا منڈھ اتھاؤں پدھوں
 آ مراٹھن گانوں گانوں
 ہن مقدس خون دے رشتے
 خون دے رشتے خون دی مگدن
 خون جو وانہدے فصلاں تھیندن
 اوے فصلاں خون بٹیندن
 فصلاں تھیندن دھرتی اُتے
 خون وی ڈھاندے دھرتی اُتے
 آ مراٹھن گانوں گانوں
 ساڈیاں فصلاں ساڈی دھرتی
 خون اساڈا کون وہیندے
 ساڈے خون دی قیمت کیا ہے؟
 ساڈا خون یونان دی سُرنجی
 ساڈا خون ایران دی سُرنجی
 خون اساڈا مٹھا کیوں اے؟
 آ مراٹھن گانوں گانوں
 آ مراٹھن منڈھ تاں پدھوں
 آپے سارے رلدے آدن

ہر مسئلے دا گئی حل ہوندے اتھاں گئی ہن حل ساڈے رسمیں وچ
منڈھ منصف باغ بھنچور دا ہے پچھیں کچ تے تھل ساڈے رسمیں وچ

بتوار منجھیں دی مک گئی اے دل آبدے گھنڈ گئی ہٹ گئے
گئی چپ اے جیویں دیہہ پھر گئے یا ڈاکو بیٹ کول لٹ گئے
ہن رنج نمراس وچ بیٹ دے واسی کھاوٹ پیوٹ چھٹ گئے
منصف کنیاں کڈ گروں رہیاں تراٹ گلے دا ٹرٹ گئے

ڈوہڑے

شب ساری تانگھ تہجد وچ دل جاگن ٹرت سویلے
متاں ڈکھن ہیل دلیل کرے کوئی میر کٹار چا ٹھیلے
جوگی جوگ توں واندا تھی ہن پتڑیں مردن چیلے
کوئی منصف رانجھا تھیوے ہا نہ تاں غیر چریندن پیلے

ہر جھیڑ دی وجہ ہوندی اے حالات دا گئی ذمہ دار ہوندے
اتھاں منصف اوہا ڈاڈھا ہے جیندے ہتھ اچ گجھ اختیار ہوندے
ودے بچدوں جھیڑ توں پچن لیوں تہ مارٹ آخر کار ہوندے
اساں پار ویندوں او اتھ ہوندے اساں اتھ ہوندوں او پار ہوندے

میں لکھ وچ ہاں توں لکھ وچ نہیں، میڈے سارے خواب خیال تیڈے
یا قوس قزح یا چاندنی وچ ہر گل پھل وچ خدخال تیڈے
اے شبنم، پورب، پنکھ پکھی پئے ڈیندن سارے حال تیڈے
ساکوں منصف اے محسوس تھیندے جیویں ہووؤں پئے نت نال تیڈے

رسم رواج کول کڈھ نہ سٹ، اتھاں بند ہن پل ساڈے رسمیں وچ
کئی زور آور جگ پھر پھر تے اتھاں آندن ول ساڈے رسمیں وچ

غزل

کوئی ناں لاتے رُنے، کوئی آزما تے رُنے
 سر راہ کوئی رُنے، کوئی گھر آتے رُنے
 اُلفت دے دور دے وچ محفل دا رنگ عجب اے
 مئے خوار پی تے رُنے، ساقی پلاتے رُنے
 پنجرے دے وچ پنچھی، باہروں صیاد بے وس
 ہک داٹ سٹ تے رُنے، ہک داٹہ چاتے رُنے
 دل کھس گھدیسی ہتھوں، دل ڈے نہ سگیا کہیں کوں
 شہرت دا بکھا حاتم سخی سڈا تے رُنے
 سٹ اثر جو آن کیتے کئی ڈنہہ دے بعد منصف
 میں آچٹی خطا تے رُناں، او آچٹی ادا تے رُنے

سیاست

(پی پی پی اتے سرانسیکی قومیتی تحریک دے حوالے نال)

کریم نواز خان دی سیاسی بچ ڈرک پاکستان پیپلز پارٹی دے ہک نظریاتی کارکن اتے
 ڈوجھی سرانسیکی قومیتی تحریک دی اگوائی دے حوالے نال جُوی ہوئی اے۔ یعنی او پاکستان پیپلز
 پارٹی وچ رہ تے سرانسیکی قومیتی تحریک دا حصہ رہ گئے۔ اس حوالے نال اوں بھر پور کم کیتے۔
 ۱۔ پیپلز پارٹی دے کارکن ہووٹ دے پاروں گالھ کیتی ونجے۔ تاں اس چا پدے جو کریم
 نواز خان پی پی پی دا ہک مخلص تے فعال کارکن رہ گئے۔ اوندیاں مختلف حوالیں نال خدمات
 (مقامی طور تے) پاکستان پیپلز پارٹی دی تاریخ دا ہک حصہ ان۔ اوندی پی پی پی لیوں سب کنوں
 وڈی قربانی جنرل الیکشن وچ ہک جاگیر دار دامتقابلہ کرٹ ہا۔ جیرھا الیکشن ۲۰۰۲ء وچ تھیاء۔ مزے
 دی گالھ اے ہے جو او جاگیر دار ہٹ پی پی پی دے پلیٹ فارم (Plate Form) توں الیکشن
 لڑدا کھڑے۔ اس ساریں کوں علم اے جو ضیائی مارشل لاء ہک عذاب کنیں گھٹ کائیناں ہا۔ اوندا
 نشاندہ صرف پی پی پی ہی۔ کوڑے، جیلاں اتے پھانسیاں پی پی پی دے کارکنیں لیوں مقدر کر
 ڈتیاں گیا۔ اس حالت وچ کجھ کارکنیں آپٹے آپ کو بچاؤ کیتے (Camouflage) وی کیتا۔
 کریم نواز خان آپٹے آپ کوں لگا گھدا۔ آخر کار گرفتار کر گھدا گیا۔ ڈیرہ غازیخان دی جیل اوندا
 مقدر ٹی۔ اس نظر بندی دے دوران اوندا خلقیہ ہو یا ہک ڈوہڑہ جیرھا اوں ظلمی دور دی غیر یقینی
 سیاسی صورت حال، وسواس، آس نراش اتے امکانات کوں پدھر کریندا ڈسدے۔

روح رچے روز دینیں سوچیں توں ہٹ رہی ہکا آس باقی
 ہر شام فجر تے ڈھل ویندی، نہیں راہندہ کوئی احساس باقی

کوئی پچھے چاتاں کھل پوساں ہے اندھی کھل بے باس باقی
منصف آس وصال نہ کھس گھسن ہے ایہو گھجھ و سواس باقی

(اے ڈوہڑہ کریم نواز خاں دی قلمی بیاض دے صفحہ نمبر ۷۷ تے موجود اے۔ ایندے اُتے کئی تاریخ درج کائنی صرف اتلا لکھیا کھڑے ”دوران نظر بندی جیل ڈیرہ غازی خان میں لکھا گیا“)

۲۔ سرانیکی قومیتی تحریک

کریم نواز خان کورائی پاکستان پیپلز پارٹی وچ رہ تے سرانیکی قومیتی تحریک دا ہک اہم حصہ رہ گئیں۔ مقامی ادبی سنگتیں اتے قومیتی کھنیں وچ باقاعدگی نال شرکت کریندے رہ گئیں۔ (اے گالھ یاد رہے جو سرانیکی ادبی سنگتیں ای سرانیکی قومیتی تحریک دا ہراول دستہ رہ گئیں) شرکت صرف حاضری دی حد توڑیں نہ ہئی۔ بلکہ عملی ہئی۔ انہیں ادبی سنگتیں وچ کڈا ہن تاریخ (سرانیکی وسیب دے حوالے نال) مضمون پڑھینے۔ کڈا ہن آہٹی شاعری سٹوائی، اتے کڈا ہن سرانیکی قومیتی مسئلے تے گفتگو کیتی۔ (کریم نواز کورائی دی آہٹی ڈائری مطابق سرانیکی ادبی سنگت فاضل پور دے ہک اجلاس وچ ”چھا چھڑ“ نہیں تے مضمون پڑھیا۔ ڈائری وچ مضمون پڑھن دی تاریخ درج کائینی۔ اتے مذکورہ مضمون وڈی تلاش بعد وی نہیں ملیا)

مشاعریں وچ شرکت کرکھ اوندی حیاتی دا خاصہ رہ گئے۔ مشاعریں دی نقابت کرکھ وی ہک فن اے۔ کریم نواز خان این فن دا چاٹو ہا۔ اتے آہٹی حیاتی وچ وسیبی مشاعریں دی نقابت کریندے رہ گئے۔

ایں دوران سرانیکی قومیتی تحریک دے حوالے نال آپٹے اتے مختلف شعراء دے ڈوہڑے اوندی زبان تے ہوندے ہن۔ اوندا آپٹا ڈوہڑہ جیرہا ہوں رغبت نال سٹایا ویندا ہا۔ گھجھ ایں اے۔

اچاں بھا لگی اے، ساڑ تھیںی حد چہنکلیں تے آ مگسی
سے دوٹھاں، ڈھاں، ہڑ آوسن کئی سیتوں پیلہ چکسی

ہیراں چھیر و ہیراں ٹرسن شرموں پونیل لگسی
منصف بھانہن جو آپٹے ہوں غیر نہ نیڑے ڈھکسی

سرانیکی قومیتی تحریک سانگے اسی دے ڈہا کے (۱۹۸۵/۱۱/۰۷) وچ ”سرانیکی لوک سانجھ“ دے ناں نال ہک تنظیم متھی گئی۔ ایں دے کیتے ہک کھ کیتا گیا۔ جیندی میزبانی ”بنگلہ کورائی“ وچ کریم نواز خان کورائی کیتی۔ اے کھ نیم ادبی ثقافتی اتے نیم سیاسی ہا۔ ایں کھ وچ گالھ مہاڑ، جھمر اتے مشاعرے دا اہتمام کیتا گیا۔

کھ دی تشہیری مہم منظم انداز وچ کیتی گئی۔ ایں سانگوں سارے سرانیکی وسیب وچوں سرانیکی ادبی اتے سیاسی تنظیمیں دے نمائندے کھ تھے، اتے سٹیج تے سرانیکی قومیتی تحریک سانگے تخلیق کیتے گئے نعرے (Slogans)، بینرز (Banners) دی صورت ٹنگینے گئے۔ جیویں جو ”سچی سانجھ وسیب دی“ وغیرہ۔ سرانیکی لوک سانجھ دی تنظیم سازی سانگے ہک خصوصی اجلاس تھیا۔ جیندے وچ وڈی بحث اتے کثرت رائے نال اُستاد فدا حسین خان گاڈی (تونسہ) کوں صدر اتے مظہر عارف (ملتان) کوں جنرل سکریٹری چنیا گیا۔ ایں خصوصی اجلاس کوں سرانیکی قوم پرستیں دا ”آدی کھ“ آکھیا وچ سگدے۔ ایں آدی کھ دے شرکاء دے ناں گھجھ ایں ان۔

اُستاد فدا حسین خان گاڈی (تونسہ) اسلم رسول پوری (راجن پور)، ڈاکٹر احسن واگھا (تونسہ)، ارشاد تونسوی، عاشق بزدار (راجن پور) زاہد اقبال کانبوٹا وکیٹ (رحیم یار خان)، اُستاد اعجاز (رحیم یار خان)، صوفی تاج گوپانگ (راجن پور) مطیع اللہ (دیرہ غازیخان)، حزب اللہ خاں (دیرہ غازیخان)، مظہر عارف (ملتان) مقبول انیس مزدور راہنما (ملتان)، ڈاکٹر ارشد ملک (دیرہ غازیخان)، قمر ملک (بہاول پور) اتے کریم نواز خان کورائی (میزبان بنگلہ کورائی، راجن پور)، شاگرد سانجھ دی نمائندیں وچوں مشتاق گاڈی (شا کاہاری) (تونسہ حال مقیم اسلام آباد) شہزاد عرفان (بہاول پور) اتے امجد ملک ملتان دی ایں آدی کھ دا حصہ بنینے۔

(اسی خصوصاً کٹھ وچ شریک اہو اٹھیں بارے سیں اسلم رسول پوری، ڈاکٹر احسن واگھاتے عاشق بزدار نال ملاقات کرتے انہیں دے ناں لکھنؤم۔ مگر معروف کالم نگار حیدر جاوید سید آپٹے کالم پس چہرہ (روزنامہ خبریں) ملتان ۱۹ اگست ۲۰۱۷ء) وچ اس کٹھ وچ شریک گجہ نہیں سوچو اٹھیں دے ناں وی لکھیں۔ جیویں جو عزیز نیازی ایڈوکیٹ، سید حسن رضا بخاری (رضو شاہ)، لیکن این معلومات داماخذ (Source) کا یعنی ڈسیا۔)

اسی توں علاوہ سرائیکی وسیب دے مختلف انجیل اہو اٹھ وی عام کٹھ وچ شریک تھئے۔ خصوصاً پیر ستر تاج محمد خان لنگاہ (ملتان) اتے ملک مختیار اعوان ایڈوکیٹ (PPP ملتان) دی شرکت اس کٹھ کو پیا وی خاص تے معبتر کر ڈتا۔ اے کٹھ سرائیکی قومیتی تحریک سانگے ہک وڈے بدلاؤ داسبب بٹیا۔ ایندا اوں ویلھے بنوگ بٹایا گیا۔ جڈاں جو ضیائی مارشل لا آپٹے پورے جو بن تے ہا۔ اوں ویلھے سرائیکی وسیب اتے قومیت دی کالھ کرکٹ ہک عذاب کنیں گھٹ کا ناں ہا۔ بقول مولانا محمد علی جوہر:

ہے عشق کا یاں نام لینا

اپنے پیچھے بلا لگا لینا

اسی کٹھ دانتارا ہک اعلامیے دی صورت نکلتا۔ جینکوں ”اعلان بنگلہ کورائی“ آکھیا گیا۔ اتے ایندے نال سرائیکی لوک سانجھ دا ائین وی ترتیب ڈتا گیا۔ جیرہا مانگ دی صورت عام کٹھ وچ منظوری کیے پیش کیتا گیا۔ بعد وچ ”اعلان بنگلہ کورائی“ ہک کتابچے دی شکل وچ چھاپیا اتے ونڈیا گیا۔ اے اعلامیہ پنج صفحیں تے مشتمل اے۔ پہلے صفحے تے اس کٹھ دی تنظیمی غرض و غایت بیان کیتی گئی اے۔ آئین سست آرٹیکلز تے مشتمل ہے۔ جیندیاں ۳۸ شقائیں ان اتے چھیکو وچ جاہ ”بنگلہ کورائی“ اتے تاریخ ۱۹۸۵ء ۱۱/۰۷ درج کیتی گئی اے۔ ایندی کتابت محمد رفیق رضا محمودی جو اد القلم ملتان کیتی اے۔

اعلان بنگلہ کورائی تے آئین سرائیکی لوک سانجھ

کہیں قومیت دا موجود ہونڈ تے کہیں قومیت دا قومی شعور حاصل کرکٹ ڈو دکھرے عمل ہن۔ او خاص قسم دے حالات و ہوندن جیرہلے کوئی قومیت قومی شعور حاصل کریندی اے۔ سرائیکی لوک صدیاں کنوں اس دھرتی دے واسی ہن۔ پر سرائیکی قومی شعور دا اظہار اوہن کریندے پئے ہن۔ اے او مرحلہ اے۔ جتھاں سرائیکی وسیب دے سارے لوکاں کوں ہک پئے نال رلٹ تے ہک پئے کوں سنجائڈ دی لوڑ اے۔ تاں جو لوکاں دی آپت وچ سانجھ ڈاڈھی پکی تے چڑھی تھی سگے۔

اساں سارے اس پاروں بھگھنگ دا شکار رہے ہیں۔ کیوں جو اساں آپٹنی سنجائڈ نین کیتی۔ اساڈے سانجھے ڈکھاں اسا کوں ایہہ راہ ڈکھائی اے جو اساں رل کرہیں بھگھنگ تے ہر طراں دی لٹ مار کنوں پیچھا چھڑاسگدے ہیں۔

سرائیکی وسیب دے بہوں سارے سنگتی۔ جیرھے ایہا کالھ سوچیندے پئے ہن۔ ۱۹۸۵ء کوں بنگلہ کورائی (تخصیل جام پور ضلع راجن پور) کٹھے تھئے تے اے فیصلہ کیتا۔ جو اساں سارے رل کے اس کم کوں ودھاؤں تے اہو تے ٹوروں۔ اوں ڈیہہ ”سرائیکی لوک سانجھ“ دا باقاعدہ آئین منظور تھیا۔ تے اس تنظیم دے بٹاؤں دی غرض و غایت دا تعین تھیا۔ سرائیکی لوک سانجھ دے آئین ساز کٹھ جیندیاں ”اعلان بنگلہ کورائی“ رکھیا۔ شام کوں ہزاراں لوکاں دے اجتماع وچ اے اعلان پڑھ کے سٹایا گیا۔

اعلان بنگلہ کورائی

”اساں عام لوکاں اُنہادے رل وسٹ کوں سبھے علوم تے فکر دامنڈھ سمھیدے ہیں۔ سرائیکی کروڑاں لوکاں دا وسیب ء۔ اج این گلہ دی لوڑھ اجواں وسیب دی آپٹی فکری ریت کوں لکھیا، پڑھیا اتے ورتیا ونجے۔ آپٹے ورثے کوں گولیا ونجے۔ سیانڑھیاں دی گلہیں کوں سامنے رکھ تے نویں راہ بنڑائے ونجن۔ جیرھے بھکھ، مایوسی تے محکومی دے تھلاں تے جنگلاں کوں چیر کے رچ، امید تے خوشحالی دی منزلاں تے چُہدے ہوون۔ آپٹی جڑھاں زمین ا گولیندیاں ہویاں سارے وسیبی لوکاں نال جُوت کوں پکا کیتا ونجے۔

سرائیکی لوک قومی شعور دے حصول دے اوں مرحلے اج ہن۔ جیرا حالی کچ پک دا مرحلہ ء۔ سرائیکی قومی تحریک دے بارے بہوں ساری چیزاں تے شنیاں تے میانوالی کنوں صادق آباد تاں تے ساھیوال کنوں روجھان تاں سارے سرائیکی وسیب اج حالی ہکارائے نہیں بٹیں۔ آپٹے آپ کوں سرائیکی لوکاں کوں بہوں ساری گلہیں ڈسٹ تے سمجھاوٹ دی لوڑھ ء۔ جڈاں تاں خود کوں سرائیکی آکھن تے اکھاوٹ دا تصور سارے لوکاں دی لوں لوں اج رچ وس نہیں ویندا۔ ساڈا سرائیکی ہووٹ دا دعویٰ کوڑا ء۔ جے کوڑنیں تاں کمزور ضرور ء۔ ایں کیتے ہر کھوہ، ہر ورتی تے ہر شہر اج ہر بندے نال سرائیکی دی گلہ ٹورٹ دی لوڑھ ء تے آپٹا آپ سچاٹ اج اوندی مدد کرن دی لوڑھ ء۔ تہجھی دنیا دے پسماندہ مکاں اج جتھاں اقتصاد دی لٹ پٹ تھی

ء۔

اتھاں حاکم قوماں محکوم تے مظلوم قوماں دے تہذیبی ورثے، ثقافت تے انہاندی شناخت دے بہاں حوالیاں کوں وی مسخ کیتے تے انہاندی شکل وگاڑی ء۔ ثقافتی تسلسل دے عمل

اج رکاوٹ آوٹ نال محکوم قوماں دی ثقافت دی پرائی پاڑاں سک بگین تے نویں پاڑاں کوں زمین قبول نہیں کیتا۔ کیوں جو اویرونی تے اٹ جاٹ ثقافت دی پاڑاں ہن۔ ایندا نتیجہ اے نکلیا۔ جو محکوم قوم دے فرددی ذات مسخ تھی ء۔ اوند ااعتاد مجروح تھیاء تے اوروحانی تے نفسیاتی طور تے کمزور تھی کے احساس کمتری دا شکار تھی گیا ء۔

اَج ایں گلہ دی لوڑھ ء۔ جو بندے دی ذات دے اوں حصے کوں ول جوڑیا ونجے جیرھا بھج تڑٹ گئے۔ کھنڈ گئے۔ اوند ااعتاد بحال کیتا ونجے۔ اوندی اصلی شکل صورت تے رنگ روپ نکھاریا ونجے تے زمین تے اوندے قدم جمائے ونجن تاں جو او آپٹے پرائے، حاکم محکوم تے ظالم مظلوم دا فرق سمجھ سکے۔

سرائیکی ہک تحریک ء۔ کوئی وی تحریک خاص فکر، نظریے یا نظریات کوں عام لوکاں تاں جُباوٹ داسوٹ بڈی ء۔ جڈاں جو سیاسی پارٹی اقتدار تیں قبضہ کر کے اوں فکر، نظریے یا نظریات کوں انتظامی تے قانونی شکل ڈیندی ء۔ سرائیکی لوک سانجھ سرائیکی تحریک دا ڈوجھاناں ء۔ اے اقتدار تے قبضہ کرک آلی سیاسی تنظیم نہیں۔ بلکہ سرائیکی قوم پرستی دے نظریے دا منہ سر بٹاوٹ تے اوں کوں عام لوکاں تاں جُباوٹ دا ہک ذریعہ ء۔ ایندے اج ناں کوئی وڈا ء تے ناں چھوٹا۔ ناں کوئی لیڈر ء تے ناں پیروکار۔ اتھاں ”میں“ کوئی نہیں بس ”اساں“ میں ایں سانجھ اج سبھ دا حصہ برابر ء۔

وڈے سوچ سوچن تے وڈیاں گلہیں کرن چنگی عادت ء۔ پرایہ وی سچ ء۔ جو پندھ بھاویں ہک ہزار میل دا ہووے۔ پہلے ہک قدم کنوں شروع تھیندے۔ جے بہوں اچی عمارت بٹاوٹی ہووے تاں پہلے بہوں جھکیاں بٹیا داں کھڑیاں پوندیاں ہن۔ جھکے ایرے ناں کھٹن تاں عمارت چھوٹی بنڑسی۔ جے اوں کوں اُچا گھن ویسوتاں ہر ویلھے ڈھہٹ دا خطرہ راہسی۔ سرائیکی لوک سانجھ آپٹے ذمہ اہو کم گھدے۔ جو سرائیکی قومی شعور دی بٹیا داں کوں جھکا تے مضبوط کرک کیتے:

☆ وسیب دے تاریخی، تہذیبی تے ثقافتی ورثے دی گول پھول تے اوندی تشہیر۔

☆ سرانیکی زبان، ادب تے ثقافت دے ودھارے

☆ سرانیکی زبان پڑھن تے لکھن دے شعور

☆ وسیب دی سچا کینے لوک ورثے دے فروغ

☆ بیرونی ثقافتی تسلط کنوں نجات دی تحریک شروع کیتی ونجے

اساں این سفر تے تڑپے ہیں۔ ایہہ تھی ریت تے ”سسی“ داسفرے۔ این قافلے ایچ

اوہورسی جیکوں آپٹے پیرساڑاں داشوق ۷۔

۷ نومبر ۱۹۸۵ء کوں بگلہ کورائی ایچ سرانیکی لوک سانجھ دی پہلی قومی ثقافتی کونسل لوک

سانجھ دے آئین دی منظوری ڈتی۔ این منظوری کوں باضابطہ بٹاواں کیتے اے طے تھیا جو لوک

سانجھ دے بانی ارکان تے آئین ساز کھ ایچ شریک سنگتیاں دے این اجتماع کوں پہلی نامزد قومی

ثقافتی کونسل تصور کیتا ونجے۔ جیری منتخب قومی ثقافتی کونسل دے بٹن توٹیں عبوری مدت ایچ کم

کر لسی۔ این پہلی قومی ثقافتی کونسل آئین منظور کرن توں علاوہ سرانیکی لوک سانجھ دے پہلے صدر

تے سیکرٹری دا انتخاب کیتا۔ تے انہاں کوں مرکزی مجلس عاملہ دے باقی ارکان نامزد کرن دا اختیار

ڈتا۔

آئین

آرٹیکل ۱، ”تنظیم داناں“ عہد یدار تے رکنیت

شق نمبر ۱:

تنظیم داناں ”سرانیکی لوک سانجھ“ ہوسی۔

شق نمبر ۲:

تنظیم دا صدر دفتر اٹھاس ہوسی۔ جتھاں ایندے مرکزی سیکرٹری جنرل دا جاہ لکھا

ہوسی۔

شق نمبر ۳:

عہدے دار

دفعہ نمبر ۱: مرکزی عہدے دار

سرانیکی لوک سانجھ دے مرکزی عہدے دار سٹ ہوسن، جہاں ایچ صدر، ڈوناٹ

صدر، سیکرٹری جنرل، ہک جوائنٹ سیکرٹری جنرل، سیکرٹری اطلاعات تے سیکرٹری فنانس شامل

ہوسن۔ مرکزی صدر تے سیکرٹری جنرل پے شہر یا پے ضلع اچوں ناں ہوسن۔

دفعہ ۲: ذیلی اکائیاں (یونٹاں) دے عہدے دار صرف ترائے صدر، سیکرٹری تے سیکرٹری

فنانس ہوسن۔

شق نمبر ۴: ذیلی سانجھاں:

ذیلی اکائیاں ضلع، تحصیل، شہر، محلے تے دستی دی سطح تک بٹاویاں ونج سگسں تے

انہاں کوں ضلع سانجھ، تحصیل سانجھ، محلہ سانجھ وغیرہ آکھیا ویسی۔ ضلع، تحصیل سانجھ دے عہد یداراں تے ضلعی یا تحصیل صدر مقامات دے عہد یداراں دار تہہ بالترتیب برابر ہوسی۔

شق نمبر ۵: رکنیت:

ہراوہ بندہ سرائیکی لوک سانجھ دارکن بن سگسی۔ جیرھا سرائیکی ثقافت تے سرائیکی قومی شعور دے ودھارے واسطے کم کرک چاہسی۔ رکنیت دے امیدوار کیتے سرائیکی لوک سانجھ دے مقاصد نال متفق ہووٹا ضروری ہوسی۔

شق نمبر ۶: رکنیت سازی دا اختیار:

ضلع یا تحصیل سانجھ دے صدر تے سیکرٹری رکنیت دے امیدوار دی سرائیکی تحریک نال دلچسپی دی سطح تے سرائیکی زبان، ادب تے ثقافت دے ودھارے کیتے اوندی خدمات کوں سامنے رکھ کے اوندی رکنیت سازی کریسن۔ تے رکنیت فارم آہٹی سفارش نال مرکزی صدر کوں بھجسن مرکزی صدر دی منظوری توں بعد امیدوار سرائیکی لوک سانجھ دا باقاعدہ رکن بن ویسی۔

آرٹیکل نمبر ۲، عہد داراں دا انتخاب

شق نمبر ۷: مرکزی عہد یداراں دا انتخاب:

مرکزی عہدے داراں دا انتخاب سرائیکی لوک سانجھ دی قومی ثقافتی کونسل (دوٹ نال) کریسی۔ عہدے دی معیاد ڈوسال ہوسی تے ہر ڈوسالاں بعد قومی ثقافتی کنونشن ایچ نوں عہدے دار منتخب تھیسن۔ اے عہدے دار مرکزی مجلس عاملہ دے اگوں جواب دہ ہون۔ (پہلے مرکزی عہد یداراں کوں پہلی نامزد قومی ثقافتی کونسل دے مقرر کردہ صدر تے سیکرٹری جنرل رل کے نامزد کریسن)۔

شق نمبر ۸: ذیلی سانجھاں دے عہد یداراں دا انتخاب:

ذیلی سانجھاں دے عہد یداراں دا انتخاب ذیلی سانجھاں دے ارکان کریسن۔ ضلع

سانجھ دے عہد یداراں دی معیاد ڈوسال تے تحصیل، وستی تے محلہ سانجھ دے عہد یداراں دی معیاد ہک سال ہوسی۔ (ضلع سانجھ دے پہلے صدر تے سیکرٹری دا تقرر مرکزی صدر تے سیکرٹری جنرل رل کے کریسن)۔

آرٹیکل ۳۔ مرکزی مجلس عاملہ

شق نمبر ۹: انتخاب:

مرکزی مجلس عاملہ دا انتخاب قومی ثقافتی کونسل کریسی۔

(پہلی مجلس عاملہ دے ارکان مرکزی صدر تے سیکرٹری نامزد کریسن)

شق نمبر ۱۰: ارکان دی تعداد:

مرکزی مجلس عاملہ دے کل ارکان دی تعداد ۲۱ ہوسی۔ انہاں ایچ سنت مرکزی عہد یدار تے چار سنگتاں دے صدر وی شامل ہن۔ جیرے بلحاظ عہدہ مرکزی مجلس عاملہ دے رکن ہون۔ باقی ڈوارکان کوں قومی ثقافتی کونسل براہ راست منتخب کریسی۔

شق نمبر ۱۱: مجلس عاملہ دا اجلاس:

دفعہ نمبر ۱:

عام حالات ایچ مرکزی مجلس عاملہ دا اجلاس مرکزی سیکرٹری جنرل سڈہیسی۔

دفعہ نمبر ۲:

مجلس عاملہ دا اجلاس سال ایچ کم از کم چار واری تے ترے مہیناں ایچ کم از کم ہک واری ضرور تھیسی۔ نصف ارکان دی شرکت نال کورم پورا تھیسی۔

دفعہ نمبر ۳:

کہیں پالیسی معاملے تے صدر تے سیکرٹری دے اختلاف دی صورت ایچ اے

اجلاس صدر وی سڈ سبکسی۔

دفعہ نمبر ۴:

خاص حالات ایچ مجلس عاملہ دے ہک ترہائی ارکان دے (دستخاں نال) مطالبے تے سیکرٹری کون ڈو ہفتے دے اندر مجلس عاملہ دا اجلاس سڈ اوٹاں پوسی۔

دفعہ نمبر ۵:

لوک سانجھ دا مرکزی صدر مجلس عاملہ دا صدر تے مرکزی سیکرٹری جنرل مجلس عاملہ دا سیکرٹری ہوسی۔

شق نمبر ۱۲:

مجلس عاملہ سرائیکی لوک سانجھ دے انتظامی امور دی نگران تے اوندی پالیسی تے پروگراماں تے عمل درآمد کراوٹ دی ذمہ دار ہوسی۔

آرٹیکل نمبر ۴۔ قومی ثقافتی کونسل

شق نمبر ۱۳:

قومی ثقافتی کونسل لوک سانجھ دی مرکزی تنظیم دا انتخابی ادارہ ہوسی۔ جیرا مرکزی عہدیداراں تے مجلس عاملہ دے ارکان کون ووٹاں نال منتخب کریسی۔

شق نمبر ۱۴:

قومی ثقافتی کونسل دا اجلاس سال ایچ کم از کم ہک واری ضرور تھیسے۔ تے ڈو سالوں وچ ہک واری قومی ثقافتی کونشن تھیسے۔ کونسل دے اجلاس دا کورم کم از کم نصف ارکان دی شرکت نال پورا تھیسے۔ خاص حالات ایچ ہک ترہائی ارکان دے مطالبے تے مرکزی سیکرٹری جنرل ہک مہینے دے اندر قومی ثقافتی کونسل دا اجلاس سڈ لیسے۔

شق نمبر ۱۵: قومی ثقافتی کونسل دے ارکان:

دفعہ نمبر ۱:

قومی ثقافتی کونسل مرکزی مجلس عاملہ دے ارکان، تمام اضلعی صدر تے سیکرٹریاں تے ہر ضلع توں پنج پنج منتخب کونسلراں تے مشتمل ہوسی۔

دفعہ نمبر ۲:

ہر ضلع توں پنج پنج کونسلراں دا انتخاب ضلعی لوک سانجھ دے ارکان کریسن۔ کونسلراں دا انتخاب ضلعی عہدے داراں دے انتخاب دے نال تھیسے تے انہاں دی معیاد ڈو سال ہوسی۔

شق نمبر ۱۶:

قومی ثقافتی کونسل مرکزی تنظیم دی کارکردگی دی سالانہ رپورٹ تے اخراجات دی منظوری ڈیسی۔ لوک سانجھ دی پالیسی تے منصوبیاں دا تعین کریسی۔ ایہہ کونسل انتخابی ادارہ کون علاوہ مرکزی مجلس عاملہ تے عام ارکان دے درمیان رابطے دا ذریعہ ہوسی۔ مرکزی عہدیداران خود کون احتساب کیے قومی ثقافتی کونسل دے سامنے پیش کریسن۔

آرٹیکل ۵۔ سنگتاں

شق نمبر ۱۷:

مرکزی تنظیم دے کم کون وٹڈاں کیے چار ڈیلی سنگتاں ہوسن۔ جیری ایہہ ہن۔

۱۔ ادبی سنگت

۲۔ میلہ سنگت

۳۔ بجٹ سنگت

۴۔ رابطہ سنگت

شق نمبر ۱۸:

چارے سنگتاں دے صدورکوں مرکزی سیکرٹری جنرل دے مشورے نال مقرر کر لئی۔
انہاں دے عہدے دی معیاد ڈوسال ہوسی۔ تے اے بلحاظ عہدہ مرکزی مجلس عاملہ دے رکن
ہوسن۔

شق نمبر ۱۹:

مرکزی مجلس عاملہ ڈو ترہائی ووٹاں نال کہیں وی سنگت دے صدرکوں اوندے عہدے
توں ہٹا سگسی۔

شق نمبر ۲۰:

ذیلی ساجھاں اچ وی ایہہ سنگتاں بنزایاں ونج سگسن۔ اس صورت اچ ذیلی ساجھاں دا
صدر تے متعلقہ مرکزی سنگت دا صدر آپت اچ مشورے نال ذیلی ساجھاں دی سنگت دے صدر
کوں چٹسن۔

شق نمبر ۲۱:

سنگتاں دے صدر آپت مدد کیتے عام ارکان وچوں کم از کم چار تے زیادہ توں زیادہ
ست پئے سنگتی چٹسن۔

شق نمبر ۲۲: سنگتاں دے کم

ادبی سنگت:

سرائیکی زبان و ادب دے فروغ کیتے پڑھائی لکھائی تے لٹریچر دی چھپائی دا بندوبست
کر لئی۔ لکھاریاں نال رابطہ کر لئی تے انہاں دے تخلیقی، تحقیقی تے تنقیدی کم کوں لوکاں تائیں
پھیلایا۔ سرائیکی لوک ساجھاں دے ترجمان جریدے دی باقاعدہ اشاعت دا انتظام کر لئی تے
وسائل میسر آوٹاں نال شاعری، نثری ادب تے تنقیدی تے تخلیقی موضوعات تے کتاباں چھپو لئی۔

مسیلہ سنگت:

وسیب دے مختلف شہراں وستیاں اچ ثقافتی پروگرام دی اہر کر لئی۔ مشاعرے، جھمر،
موسیقی دی محفلاں تے میلیاں ٹھیلاں دا انتظام کر لئی۔ انہاں پروگراماں وچ سرائیکی قومی شعور
دے ودھارے دے پہلوں کوں سامنے رکھ لئی۔ تے اس مقصد کیتے خاص گیت، نغمے گاؤں تے
ترانے وغیرہ تیار کر لئی۔

بجٹ سنگت:

سرائیکی لوک ساجھاں دے حسابات دی جانچ پڑتال کر لئی تے آڈٹ رپورٹ تیار
کر لئی۔

رابطہ سنگت:

سرائیکی قومی شعور دی تحریک دے ودھارے کیتے مختلف اہم شخصیات، تنظیمیں،
اداریاں تے جماعتاں نال رابطہ کر لئی تے انہاں دا تعاون حاصل کر لئی۔

آرٹیکل ۶، حسابات

شق نمبر ۲۳:

دفعہ نمبر ۱:

سرائیکی لوک ساجھاں دا رکن بنٹن دا چندہ ویہ روپے ہوسی۔ جیرا کنیت حاصل کر لئی
ویلے صرف ہک واری ڈیوٹا پوسی۔ تے رکن بنٹن وچ بنٹن کنوں بعد ڈھ روپے ماہوار چندہ ڈیوٹا ہوسی۔

دفعہ نمبر ۲: عطیات تے لوک ساجھاں دے لٹریچر دی فروخت نال وی آمدنی ہوسی۔

دفعہ نمبر ۳: ذیلی ساجھاں آپٹے فنڈ دا ہک ترہائی مرکز کوں ڈالین۔

شق نمبر ۲۴: مرکز دا فنڈ بنک اچ جمع ہوسی تے سیکرٹری جنرل تے خزانچی (سیکرٹری

فنانس) ڈوہاں دے دستخطاں نال کڈھوایا وںج سگھسی۔ جیہرا پہلے منظور تھئے منصوبیاں تے خرچ تھیسے۔

شق نمبر ۲۵:

جے کوئی ہنگامی صورت پیدا تھیوئے تاں ایندے ہنگامی ہووٹا دا فیصلہ تے خرچ دی منظوری مجلس عاملہ ڈیسی۔ اے فیصلہ سادہ اکثریت نال کیتا ویسی۔

شق نمبر ۲۶:

اخراجات دی پڑتال بجٹ سنگت کریسی۔ تے آپٹی رپورٹ مجلس عاملہ کوں پیش کریسی۔

شق نمبر ۲۷:

ذیلی سانجھاں دے حساب کتاب دی جانچ پڑتال بجٹ سنگت دے مقرر کردہ نمائندے (آڈیٹرز) کریسن۔

شق نمبر ۲۸:

مرکزی سیکرٹری جنرل تے سیکرٹری فنانس تے ذیلی سانجھاں دے سیکرٹری تے خزانچی بجٹ سنگت یا انہاں دے مقرر کردہ آڈیٹراں دے سامنے حساب کتاب پیش کراں دے پابند ہون۔

شق نمبر ۲۹:

مرکزی صدر تے سیکرٹری جنرل ڈوہیں رل کے مجلس عاملہ دی پیشگی منظوری دے بغیر پُنج سو روپے تک خرچ کر سگھسن۔

شق نمبر ۳۰: مرکزی سیکرٹری فنانس ڈوہیں روپے تک نقد رقم آپٹے کھیسے اچ رکھ سگھسی۔

شق نمبر ۳۱: مرکزی تنظیم دی آمد تے خرچ داسارا حساب سیکرٹری فنانس رکھیسے۔

آرٹیکل ۷، تحریک عدم اعتماد

شق نمبر ۳۲:

مرکزی مجلس عاملہ کوئی وی رکن کہیں مرکزی عہدیداراں دے خلاف عدم اعتماد دی تحریک پیش کر سگھسی۔ جے ایس تحریک دی تائید مجلس عاملہ دے ہک ترہائی ارکان لکھ تے کریسن تاں ول مرکزی مجلس عاملہ دے اجلاس اچ تحریک تے بحث تھیسے۔ تحریک دی منظور کیتے ڈوہ ترہائی ووٹ ضروری ہون۔ جے تحریک عدم اعتماد صدر دے خلاف ہوی تاں او ایس صورت اچ اجلاس دی صدارت نہ کر سگھسی۔ جے تحریک سیکرٹری جنرل دے خلاف ہوی تاں او اجلاس داسیکرٹری ناں ہوسی۔

شق نمبر ۳۳:

تحریک عدم اعتماد دی منظوری یا کہیں ہی وجہ دے نتیجے اچ خالی تھیوٹن آلے عہدے تے انتخاب قومی ثقافتی کونسل کریسی۔ عبوری مدت اچ نائب صدر تے جوائنٹ سیکرٹری جنرل بالترتیب صدر تے سیکرٹری جنرل دی جاہ تے کم کریسن۔ سیکرٹری فنانس دا عہدہ خالی تھیوٹن دی صورت اچ بجٹ سنگت دا صدر عبوری مدت اچ سیکرٹری فنانس دا کم کریسی۔

شق نمبر ۳۴:

متواتر ترائے اجلاساں اچ غیر حاضر ہوٹن آلا کوئی وی مرکزی عہدیدار مجلس عاملہ دا رکن آپٹے عہدے توں محروم تھی ویسی۔

آرٹیکل نمبر ۸۔ آئین دی توضیح، ترمیم تے نویں نکتے

شق ۳۵:

آئینی ٹکٹیاں دی توضیح یا نویں نکتے، جیرے نویں صورت حال کنیں پیدا تھیسن یا جہاں دا ایس آئین وچ احاطہ نہیں کیتا گیا۔ دائمی فیصلہ قومی ثقافتی کونسل کریسی۔ عبوری طور تے

انہاں دا فیصلہ مرکزی مجلس عاملہ کر لئی۔ پر بعد اچ قومی ثقافتی کونسل دی توثیق ضروری ہوسی۔

شق نمبر ۳۶:

آئین اچ کہیں دی ترمیم دا اختیار صرف قومی ثقافتی کونسل کوں ہوسی۔ مرکزی مجلس عاملہ دے کم توں کم ہک ترہائی ارکان دی تائید ناں ترمیمی قرار داد سیکرٹری جنرل دے ذریعے قومی ثقافتی کونسل دے اجلاس اچ پیش تھئی۔ ترمیم دی منظوری کیتے ڈو ترہائی ووٹ ضروری ہوسن۔ منظوری کوں بعد ترمیم آئین دا حصہ بن ویسی۔

شق نمبر ۳۷:

سرائیکی لوک سانجھ دا مرکزی صدر، سیکرٹری جنرل تے مرکزی رابطہ سنگت،، دا صدر کہیں وی سیاسی جماعت دارکن نہ ہوسی۔

شق نمبر ۳۸:

مرکزی مجلس عاملہ دے ارکان کہیں سیاسی جماعت دے عہدیدار ناں ہوسن۔

پنگلہ کورائی، ۱۱/۵۸/۰۷

کتابت: محمد رفیق رضا محمودی جواد القلم ملتان

پہلا باب:

چھا چھڑ بطور نہیں

ہمالیہ پہاڑ دا سلسلہ پوادھوں شروع تھیندے تے چچادی پاسہ ڈو اُمندے۔ ایہو سلسلہ اگوں تے آتے انجوانج تھیون پئے ویندے۔ گجھ حصہ جیرھا پہلے پہلے لے ڈو اُمندے۔ اوکوں سلیمان پہاڑ آکھیا ویندے۔ آج تائیں جیرھے تاریخ لکھارو (مورخ) آئین انہیں این پہاڑ کوں سلیمان دا پہاڑ آکھین۔ کیوں آکھینے نیں؟ اے ہک انج مسئلہ ہے۔ میں پہاڑ دی ہک اُچی چوٹی کوں تخت سلیمان آکھیا گئے۔ اے سلیمان پہاڑ ہوں پرے تائیں لے تے ویندے۔ ڈیرہ لگی تائیں۔ مطلب اے بلوچستان صوبہ دے لمیوں تائیں۔

این پہاڑ دے منڈھ وچوں جھوں ایندیاں پاڑاں شروع تھیندن۔ اوندے نال نال انہیں پاڑیں دی رسیلی رس وچوں پاٹی رسدے۔ ماکھی، گنے دی رس توں وی مٹھا، کٹھا تھی تے ڈنگ و لیس وچوں نکلد اپاہندا، آپٹا راہ بڈیدا کوہ سلیمان دی سیر کریندا۔ کالیں باغیں (کالا باغ) کونوں میدان ڈو وٹھے اتے سلیمان پہاڑ کونوں پرے تھیند اگئے۔ اتے ایہو دریا بن گئے۔ اتے ایندا ناں دریائے سندھ پئے گئے۔ پہلے پہلے اے دریا کوہ سلیمان دے نال نال ویندا ہا۔ کتاب ”معارف سرائیکی“ دے وچ اینویں ذکر کیتا گئے۔ (۱)

مورخیں آپٹیں اتے گجھ کتابیں وچ دریائے سندھ دی ہک شاخ ”بل“ دا (بارے) لکھینے۔ جیرھی کوہ سلیمان دے کولھوں تلوں پوادھی پاسوں ٹپدی ہئی۔ اینویں غلام رسول خان کورائی موجودہ حمزہ سلطان کنیں سسی دا بھنور آکھینے۔ اتے پترن ڈو سینے۔ (۲) اینویں ہک پٹواری صاحب علاقہ بھنور تے سسی دارومان اتھاؤں دا لکھینے۔ (۳) مقصد اے جو ”معارف سرائیکی“ دے مطابق اے دریا اینویں حیدرآباد (سندھ) کنیں نہیں دریا نوں وچ وچ رلدا ہا۔ اچکل اے دریا کوہ سلیمان کنیں ہوں پرے ویندا پئے۔ جھوں اے نکلدے اوں کونوں ذرا تلے تے

کشمورتائیں اتے اُوڈوں ’’ہووا‘‘ (تخصیصیل تونسہ دا ہک قصبہ) دے توں کنوں ’’ڈیرہ گٹی‘‘ تائیں کوہ سلیمان دے ادھ وچ علاقہ ’’دیرہ غازیخان‘‘ دے نام (نال) تے مشہور تھینے۔ اجکل ایندے ڈُوضلعے بٹاڈ تے ’’گنبن‘‘ (ماڑی والے) (۴) کنوں لمیں (لے) تے کشمورتائیں دے حصے کوں ’’راجن پور‘‘ ضلع داناں (نال) ڈُوتاگے۔

کوہ سلیمان وچوں گزرگا ہیں (نہیں اتے اوندے درے) ہن۔ جنیں ویلھے ساواٹھ وسدے تاں پہاڑ دا پانی انہیں درنیں وچوں مپدے۔ جینکوں یونانی زبان وچ ’’نہیں‘‘، فارسی زبان وچ ’’رود‘‘ اتے اردو زبان وچ ’’نالہ‘‘ آکھیا ویندے۔ (۵) اے متفرق راہ ہن۔ جیندے وچ انجانج (اتے) وکھرے وکھرے نام (نال) ہن۔ معروف نہیں (صرف) ڈُوہن۔ کاہانیں (اینکوں کاہا سلطان آکھیا ویندے) اتے چھا چھڑنیں۔ ایں چھا چھڑنیں دا درہ کاہانیں کنوں لمیوں ہے۔ اے نہیں کاہے (کاہا) کنوں ڈُوجھے نمبر تے ہے۔ چھا چھڑنیں دارقبہ ’’وڈھ دا پہاڑ‘‘ کاہانیں کنوں تھولا ہے۔ (۶) ایں نہیں دی پہاڑ وچوں نکلٹ دی جاہ ’’درگڑی‘‘ (۷) کنوں پچھا دوں تے اُبھیوں اے اتے لنڈی سیدان کنوں لمیوں تے پچھا دوں ہے۔ راجن پور شہر کنوں ایندافاصلہ ایں حساب نال اے۔

راجن پور کنوں فتح پور ۱۲ میل، بکھر پور ۶ میل، درگڑی ۸ میل اتے مونہاں نہیں ۵۱ میل۔ ایں حساب نال کل پنہ ۳۱ میل تھی ویندے۔

راجن پور ضلع دے شہر فاضل پور کنوں اے فاصلہ اینویں تھیندے جو فاضل پور کنوں حاجی پور ۹ میل، میراں پور ۴ میل، گلابی ۶ میل، مونہاں ۷ میل، ۲۶ میل کل پنہ۔ بیامیراں پور کنوں لنڈی ۱۲ میل، لنڈی سیدان کنوں مونہاں ۶ میل، سالم پنہ فاضل پور کنوں براستہ لنڈی (سیدان) ۳۱ میل تھیندے۔ مگدی گالھ اے جو کچی سڑک (Mian Road) ضلع سڑک، یعنی پنہ دا نقطہ آغاز فاضل پور، ضلع راجن پور دا ہک معروف قصبہ کنوں چھا چھڑ دا درہ ۳۰ میل دے نیڑے ونچ پُمدے۔ اے تاں ہے پنہ دی گالھ جیرہا بندہ ونچے تاں۔

جے نہیں آونے تاں اوند اپندھ، پیچ تے علاقہ کیا ہے؟ مطلب اے ہے۔ اوند پیچ کیوں ہے۔ تاں عرض اے جو اے نہیں آپٹے وبل (Channel) کنوں لمیوں اُبھیوں واہیں (Sub Channels) دے نال پیچ کریندی اے۔ ایندی حد ایندے وبل کنوں اُتلے پاسے پہاڑ دے نال نال ترے میل توڑیں اے۔ کجھ تلے آتے لیڈوں اُوڈوں کجھ ودھ ویندے۔ ایں شہر حد دے لکھینداں چا۔ ☆

لمیں پاسوں رم دا تھل (کوٹ رُم)، مڈ ناول، فتح پور، راجن پور، عاقل پور، ونگ تے دریا وچ اُبے پاسوں گلابی، حاجی پور، فاضل پور، ساہنوالا، رنگ پور تے دریا وچ۔ پہلے اے حدود ہوندیاں ہن۔ ہُن اجکل ترقی دی وجہ کنوں ایند رقبہ (پیچ) گھنڈا ویندے۔ پہلے فاضل پور دے نال ’’دھندی واہ‘‘ تائیں پیچ رکھیا ہائیں۔ ۱۹۶۶ء وچ داخلہ براہنج نہر دے آٹون نال اے صرف بکھر پور (ہک قصبہ داناں) تائیں محدود رہ گئی اے۔ داخلہ براہنج کنوں تلے اے تباہیاں ڈُیندی اے۔ اے صرف ہُن ۱۵/۱۶ میل علاقہ پلیندی اے۔ اُتوں ’’جنگلیہٹ‘‘، کنوں شروع تھیندی اے۔ (۹) ’’شُم‘‘ دے میدان کنوں لمیوں، ماڑی پہاڑ دے لمیوں ایندے وچ ’’کرغاٹی‘‘ رلدی اے۔ کرغاٹی ہک پہاڑی نالہ داناں اے۔ مونہیں کنیں ایندے نال ’’کھمسی‘‘، داوہیرا (Sun Channel) آن رلدے۔

اے یکے کٹھے تھی تے چھا چھڑنیں بڈی اے۔ رائے ہتورام دے مطابق اے بہترین درہ ہے۔ (۱۰) اے نہیں وڈی تکھی ہے۔ اوندی وجہ پہاڑ توں میدان ایندافاصلہ بہوں گھٹ اے۔ ریڑھ بہوں ہے۔ ایند پانی ریلے وانگول آندے۔ اتے بہوں تکھا ہوندے۔ بس آندے تے ویندے پیا۔ جے بارش ڈُھیر تھی پوئے تاں تباہیاں کریندی اے۔ میکوں یاد اے جو ۱۹۷۷ء وچ بارش ڈُھیر تھی ہی اتے ایندے وچ ہک اندازے دے مطابق ۱،۰۰،۰۰۰ (ایک

☆ (مصنف دی ایں کنوں مراد اوقصبہ ان جیرہیں اے دے پانی نال سیراب تھیندے۔ اتے کجھ قصبے اتے شہرا ایندی گزرگا تے واقع ہن۔ انہیں کنوں اے نہیں لگھدی دریائے سندھ وچ زل ویندی اے۔ مَرْتب:)

لاکھ دس ہزار) کیوسک پاٹی نکھتا ہا۔ تُساں انداز کرو جو کتنی تباہی کیتی ہو سس۔ ایندیاں تباہیاں راجن پور درر کھیندن۔

فاضل پور کنوں راجن پورتائیں مطلب اے۔ پندرہ میل دا احاطہ یا کم از کم افضل آباد کنوں راجن پورتائیں ۱۲ میل دی حد۔ ہٹ ۱۹۸۳ء وچ وی ایندیاں تباہ کاریاں بے اندازہ ہن۔ آہدن اینکوں حکومت پدھیندی پئی اے۔ ہک نہر دی شکل وچ اتے دریا وچ وچ سٹینس۔ اللہ کرے اینویں ہووئے۔ اے اتلی تکھی اتے فوری ہوندی اے۔ جو اسساں ۸۷۸ء وچ جنیں کنوں چُکھے جو چھا چھڑ دا پاٹی تُساں کنیں پُئیں (پُنے)۔ تاں ہر کوئی آہا ہنوؤں و بے (۹ وچے ڈینہہ دے) ڈوجھی ایندے متعلق ہک اکھاٹ مشہور ہے۔ ”جو میاں فلانہ بندہ چھا چھڑ وانگو و ہندا ویندے۔ سکدا ویندے۔ الیند اویندے، مکردا ویندے۔ بے کر ایندیاں تباہ کاریاں ڈٹھیاں وُجٹن تاں بندہ حیران تھی کھڑ دے۔ ایں نہیں کتنی شہر پوڑین۔ تاں حیران تھیو جو موجودہ ”درہ گڑی“ تہجھی جاہ بٹی کھڑی اے۔ اینویں اے شہر برباد تے تباہ کیتسی۔ جیندا ذکر اگہوں تے کریسوں۔

معدنیات:

ایندے پہار چسپم، چوناتے تھیں معدنیات نال پُراں۔

فلورا (گھا، پوٹ اتے وٹ):

خودر و جنگلی پوٹیاں وی موجود ان۔ اینویں کوہ سلیمان نال سارے علاقے وچ عام ان۔ جیرھیاں اتھاؤں دیان خاص وی ہن۔ ”جال“ اندروں تے ہاہروں ہے پئی۔ ”کرینھ“ ایندے میدان وچ اتے لہیں آں (لالائی) ایندے تل وچ عام تھیندن۔ ”کنڈا“ تے ”پیر“ وی ایندے علاقے وچ موجود ہن۔ ”زلایا“ وی تھیندے۔ ایں نہیں تے خودر و گھا ”گم“ وی تھیندی اے۔ ایں گھا ”گم“ دے متعلق وی اسساں کنیں ہک ضرب المثال (اکھاٹ) ہے پئی۔ جیرھا بندہ کاوڑیا پٹھیا ہووئے اتے سدھائند نہ ڈیوے۔ اوند آہدوں جو:

”فلانہ بندہ گم کھادی پٹھے۔“

ایندے نال نال ہک بیا خودر و گھاہ وی تھیندے۔ جینکوں اسساں وسیب والے ”گورکھا“ آہدوں ایں گھا کوں مال بول بول تے وچ کھندن۔ اتے بہوں پل ویندن۔ قدرتی خودر و پوٹیں، وچ ”کترٹ“ عام تھیندی اے۔ کترٹ او پوٹی اے جیرھی گھاہ وانگو تھیندی اے۔ اے خوشبودار پوٹی یا گھاہ ہے۔ ایندی سوہٹی خوشبو جیرھی شے وچ رلاؤ۔ ڈاڈھی چنگی عطر وانگو تھی ویندی اے۔ یار لوک اے سرم دے تیل وچ رلیندن۔ اتے تیل خوشبوئی تھی ویندے۔ ”لاٹھیا، اتے ”کلاچ“ وی تھیندن۔ گھوڑے ولھ“ تاں عام اے۔ اینویں بیاں عام پوٹیاں ہن بیاں۔ ”اکڑی“، کوہی، بھنگ اتے اک ہن پئے۔ ”اک“ دیاں اوقساں وی ہن بیاں۔ جیرھے ذرا اثر پوون تاں اتلی چکناہت (تھنپ) زمین تے تھی ویندے۔ اندہاری رات وچ آہدن لوک جو پلدے وی ہن۔ خدا معلوم اکھاٹ اے جو اینویں پلدن جیوں ٹنڈاٹاں (ہل ٹنڈاٹ) کوھوں وچو تاں پچہ نہیں لگدا۔ گندی پوٹی (وغیرہ) تے اینویں بیاں عام پوٹیاں ہن بیاں۔

لاٹاں تے پھوگ:

ایندے علاوہ لاٹاں (تے) پھوگ پوٹی عام ہن۔ لاٹا جیرھا ڈھیر کمیں آندے۔ ایں کنوں اسساں لوک ”کھار“ کپڑے دھوون والی بٹیدوں یا بٹیدی اے۔ لاٹاں اسساں لوک اٹھیں کول بطور ہاضم خوراک ڈیندوں۔

”پھوگ“ داساڈے لوہار کولہ (کونکہ) بٹیدن اتے کم لیندن۔ اے بہوں تیز بھاہ ڈیندے۔ اے ہالٹ دے کمیں (کم) آندے۔ طبی حیثیت وی ہوسی کوئی آخر۔ اینویں اے پوٹی وی ہالٹ ساگواتے چھتیں تے سٹنٹ ساگول کم آندی اے۔ (۱۱)

شکلو:

چھا چھڑ دے تل وچ پوہ مینہ تے پوہ کنوں بعد لہیں تے ”شکلو“ تھیندی اے۔ بے

سیالے کوں بارش تھی پوئے۔ تاں اے نہیں تھیدی۔ اے انسانی صحت واسطہ (واسطے) بے حد مفید شے ہے۔ دمہ، بلغم تے کھنگ والے لوک اینکوں استعمال کریندن۔ اتے فائدے وچ راہندن۔ شبنم (پٹیاں) دے قطرے لیں تے کھڑ ویندن۔ اولہیں دی تاثیر کنوں کجھ ٹھوس شکل اختیار کر گھندن۔ اونکوں ”شکلُو“ آکھیا ویندے۔ ڈاکٹر خورشید ملک کوٹ مٹھن والے دی تحقیقی دے مطابق شکلوسرطان (Cancer) دا علاج اے۔ (۱۲)

فصلاں تے پاٹی:

ایندے علاقہ دے عام فصل جوار، باجرہ (باجری)، سرم (اتے) اسون ہن۔ ایندیاپاٹی کجھ کھارا ہوندے۔ اتے ڈو ترے ڈو پنڈھ دے بعد بالکل کوڑا تھی ویندے۔

چھا چھڑدی مٹن تے آباد قبصے

ایندی کندھی تے درہگڑی، مڈمیو، مڈجوسیہ، گلابی، مڈماجھی اتے بکھر پورا جکل آباد ہن۔ موجودہ حکومت انہیں علاقیں ڈو خاص توجہ ڈتی پئی اے۔ اتے تاں ہا۔ چھا چھڑدا بطور نہیں دے تعارف۔ اصل وچ چھا چھڑ نہیں کنوں زیادہ درہ ہے۔ جیند اذکرا اینویں ہے۔ اگلے باب وچ ملاحظہ فرماؤ۔ (کریم نواز دے انگریزی وچ دستخط اتے ۲۶/۱۱/۸۳ دی تاریخ)

”خان غلام رسول خان کورائی۔ جام پور تحصیل دا پہلا گریجویٹ ”بی اے پاس ہا۔ اوّل محکمہ تعلیم وچ ملازم تھیا۔ ول منصبی (سب ججی) دا امتحان پا کر سب جج تھی گیا۔ اوہک بے حد غریب خاندان دا انتہائی ذہین بال ہا۔ کجھ آجٹی ہمت کجھ احمدائی خاندان والیں دی حوصلہ افزائی کراے ڈو ہائی (کورائی، احمدائی) قبیلے اوائل وچ علاقائی طور ہک پے دے قریب قریب رہندے ہن۔ اتے کجھ حالات دی سازگاری نے۔۔۔ اونکوں اوں وقت دے مطابق اعلیٰ تعلیم (بی اے) حاصل کرٹ وچ کامیاب کیتا۔ اووالی بال، فٹ بال دا بہترین رانڈیگر ہا۔ اواعلیٰ پائے دا اہل قلم ہا۔ محقق اتے مصنف ہا۔ اوندی کتاب ”تاریخ بلوچیاں“ اس موضوع دی ہک مستند کتاب اے۔ اوہ پھوں وڈا منتظم ہا۔

___ اوں نے جیکب آباد وچ گل ہند بلوچ کانفرنس کامیابی نال منعقد کروائی۔ او علاقائی، نسلی تعصب کنوں بالکل پرے ہا۔ او کہیں نہ کہیں حیلے بہانے لوکیں دی تعلیم، ترقی، تنظیم سانگے کوشاں رہندا ہا۔ او شکار دا شوقین ہا۔ او شینھیں دے شکار وی کیتے ہن۔ جہاں دیان کھلوں بچ سرواندے ڈرائینگ روم دی زینت ہن۔“

حوالے تے حاشیے

- ۱- سید نورعلی ضامن حسینی، معارف سرانیکسی، سرانیکسی ادبی بورڈ (رجسٹرڈ) ملتان، ڈو جھا چھاپہ ۲۰۰۹ء، ص ۱۰۳، ۱۰۲
- ۲- سردار غلام رسول خان صاحب بلوچ قرانی بی اے، پی سی ایس آف دھنگانہ، تاریخ بلوچیاں یا بلوچ پنجاب میں، خواجہ عبدالرحمان، عبدالرحمان تاجران کتب کٹوہ بگہیاں امرتسر۔ (کتاب دے چھاپے دادرس درج کا کینی)
- غلام رسول خان کورانی موضع ڈھنگانہ (موجودہ اللہ آباد) چاہ مہتمم والا تحصیل جام پور، ضلع راجن پور دے جم پل ہن۔ انہیں دے نانویں ڈھیر سارے قصے کہانیاں مقامی بزرگ لوکیں کنیں سینہ در سینہ محفوظ ان۔ انہیں دی موت دے پچھوں زہ خورانی دی کہانی کھڑی اے۔ انہیں دی آل اولاد وراثتی جائیداد ویچ وٹا تے لہور وٹخ آباد تھی اے۔ سیں محمد اسماعیل احمد اٹی دی کتاب ”یادیں دا خواب محل“ وچوں ہک اقتباس ڈیندا پیاں۔ جیرھا غلام رسول خان کورانی دی حیاتی دا احاطہ کریندا ڈسدے۔
- ۳- پٹواری صاحب:
- پٹواری صاحب نامعلوم ان۔ شہیت مصنف نے اول موضع دی مثل حقیقت توں ایہہ مؤقف نقل کیتا ہووے۔ موضع تے اوندی مثل حقیقت دا حوالہ نہیں ڈتا۔
- ۴- ماڑی والا:
- جام پور شہر دے اُجھیوں ہک بس سٹاپ جیرھا ضلع ڈیرہ غازیخان اتے ضلع راجن پور دی حد کھڑ بندے۔

۵- نہیں:

بلوچی زبان وچ اینکوں ”کھاؤر“ (Khaur) آہدن۔ انگریزی زبان وچ ایندا مترادف (Hill Torrent) اے۔ اتے ہندی زبان وچ اینکوں ”ندی“ آکھیا ویندے۔

۶- ووٹھ دا پہاڑ:

او پہاڑی علاقہ جیرھا بارش دی صورت نہیں کوں پائی مہیا کریندے۔

۷- درگڑی:

درگڑی ڈوتھدی بیس (سرانیکسی اتے بلوچی) دے سنگم اتے چھا چھڑ نہیں دی کندھی تے وسدی ہک پراٹی دستی اے۔ موضع درگڑی دی موجودہ مثل حقیقت دے مطابق تقریباً ساڈھے ست سوسال پہلوں ایہہ دستی وسائی گئی۔ مثل حقیقت، ایندے وچ آباد تھیون ڈا کارن اتے ناں بارے ایں ڈسایا گئے جو:

”ابتداء میں علاقہ کو قوم ”درگھ“ کے مورثان نے آباد کیا اور اس وقت

ایک آبادی بھی اپنی رہائش کے لیے تیار کی گئی تھی۔ جس کا نام اپنی قوم

(ذات) درگھ کی نسبت دے درگڑی رکھا۔ جو آج تک مشہور ہے۔“

گھ مد بعد بلوچ خان لشاری، طیب باڑہ، پنوجوئی اتے سلیمان جٹ میو وغیرہ اتھاں پہلوں وسدے لوکان نال مل تے اتھوں دے حکمران توں رڑھ واہی کیتے رقبہ گھد اتے چھا چھڑ نہیں توں واہ لشاری، باڑہ واہ، حسین واہ، بہار واہ، راجواہ، ڈھوری واہ اتے میو واہ کڈھیے۔ گھ مد بعد پہاڑی بلوچیں دی ساندھوڑ اند بھگیں دے ڈرکنوں کھیر وکھاند تھی پگئے۔ مگر سکھاشاہی ویلھے ملتان دے گورنر دیوان ساوٹل انہیں لوکیں کوں ولا آباد کیتا۔ اتے امن امان لبوں ہک پولیس چوکی وی بٹائی۔

جنوری ۱۸۷۱ء وچ ایں علاقے دی بندوبستی وڈ کیٹی گئی۔ درگڑی بہار حسین، کھنھی،

واہ میو، گہیر و لشاری، گولیواہ، الہی واہ، اتے مرزا واہ دے ناں نال اٹھ محالات بٹائے گئے۔ راجواہ

وغیرہ کوں نہیں محالات وچ رلایا گیا۔ (مثل حقیقت موضع درگڑی)

ایہہ علاقہ بارانی اے۔ وڈے درگھے میدان ان۔ آپاشی دا خالصتاً دارومدار بارش تے ہے۔ اتھان کٹنگ، پٹاں، سرم، اسوں (چانچا) جو اراتے ہاتھری دیاں فصلاں کاشت کیتیاں ویندن۔ ٹنڈوں، مہیل اتے ٹینک وی کاشت کیتے ویندن۔

ایہہ وقتی ڈو تہذیبی ہووٹ پاروں آپٹا بک نویکلا مکھ مہاندرارکھدی ہے۔ آدی واسیں دی مادری زبان سرائیکی اے۔ بلوچ قبائل دے آوٹ نال ڈو وین تہذیبیاں آپت وچ گڈ تھینن۔ لوک ریتیں دے وٹاندرے نال بک سٹھپ پیدا تھئے۔ تہوں درگڑی دی تھمر جگ مشہور ہے۔

بلوچ آچٹی روایت دے امین ان۔ مگر انہیں دی ڈو جھی زبان سرائیکی اے۔ جینوں رابطے دی زبان آکھیا وچ سگدے۔ مہمان نوازی دا وصف سب توں اتم اے۔ ہنی دے علاقے ہمیش پاٹی دی تھوڑا شکار رہ گئین۔ روز ڈو بیٹری دے ورتا وے لبوں چھا چھڑنیں دے تل وچ ٹویا کھٹ تے پاٹی حاصل کیتا ویندے۔ ٹوٹے وچوں پاٹی نکلٹ مقامی روایت دے مطابق پیردی کرامت اے۔ ہٹ پاٹی لوڑھ کوں پورا کرٹ کیتے سٹھی توانائی آلا ٹوب ویل لاتا گئے۔ ایں وسے دیاں نامور شخصیات سردار میر ہزار خان جیانی لشاری مرحوم اتے فیاض خان جیانی لشاری مرحوم رہ گئین۔ اتے ہٹ امان اللہ خان جیانی لشاری تے ایاز جیانی دام ایں وسے کیتے غنیمت ہے۔ اتے سماجی کارکن ماسٹر ملک غلام نبی ماچھی آپٹے وسیب کیتے ڈرک بھج کیتی راہندن۔

(انہیں دوستیں درگڑی دی تاریخی پرکھ پرچول کیتے میڈا سوہٹا آڈر کیتے اتے انہیں دی مہمان نوازی تے محبت میڈی پرکھ پرچول کوں پھل پھل لاتن۔ تھورا)

۸۔ حاجی پور:

حاجی پور چھا چھڑنیں دی بچی مٹ تے وسدا بک تاریخی سماجی تے ثقافتی، سیاسی، تجارتی اتے روحانی حیثیت دا حامل قصبہ ہے۔ تاریخی حوالے نال ڈو ٹھانپے۔ ایہہ سندھ دے حکمران عباسی کلہوڑیں دی جائے پناہ ہے۔ ڈسٹرکٹ گزٹریڈریہ غازیخان (۸۴، ۱۸۸۳ء) دے مطابق

عباسی خاندان سندھ وچوں ہر ہٹ تے لیہ توں بعد حاجی پور آن آباد تھئے۔ انہیں دی شکست دا سبب ٹالپور خاندان بٹیا۔ جیرھا چوٹی زیریں دے قصبہ شہداد ٹالپور توں ہجرت کر کے سندھ وچ وٹھا۔ اُوں ویلھے خان آف قلات نصیر خان بروہی دا جل اتے ہزند تے قابض ہا۔ کلہوڑیں دا حاجی پور وچ آباد تھیوٹ خان آف قلات دا تھورا ہا۔ ایں خاندان وچ گدی نشین دا لقب ”شاہنواز“ اے۔ عام طور تے ایں خاندان کوں ”میاں صاحب سرائی“ آکھیا ویندے۔ سرائی خاندان وچ ڈو اڑھی، چھاں اتے سردے وال منا وٹ منع ہے۔ (شہیت اے ایں خاندان دا (Taboo) ہووے۔ ایں حوالے نال ایہہ کہانی دی مشہور ہے۔ جو سرائی خاندان بابا گرو نانک دا چیللا (Disciple) ہا۔ بک اکھاٹ ایندی تصدیق کریندی ہے۔

Sikh Serai donon bhai

Baba Nanak Put Banai

ایں بارے بک ہی روایت ہے۔ جو آدم شاہ دے وال لمبے ہن۔ اووالیں کوں کمرے دے شہتیر نال پدھ تے عبادت کریندے ہن۔ ات لیوں وال منا وٹ منع ہے۔ اتے ہی گالھ سرائی خاندان وچ تمباکو نوشی وی منع ہی۔

سیاسی طور تے ایہہ قصبہ بہوں فعال اے۔ مگر اتھان صرف شخصی سیاست کیتی ویندی اے۔ نظریاتی سیاست ناہو وٹ دے برابر ہے۔ لیکن اتھان کچھ نظریاتی شخصیات جنم گدے۔

جنیں آپٹے انداز سیاسی تے سماجی کم کیتے۔ جیندے نال بک زمانہ متاثر تھیا۔ جام تاج پڑھ (ف ۱۷ اگست ۱۹۹۵ء) تے ملک محمد ہاشم ہمشیرا (ف ۱۲ نومبر ۲۰۱۲ء) دی سرائیکی قومیتی تحریک اتے پیپلز پارٹی نال جڑت بے مثال ہی۔ اتے انہیں نال سید ارشد حسین کاظمی مرحوم وی ہمیش پیپلز پارٹی نال گڈ رہیہن۔

روحانی طور تے وی ایہہ قصبہ جگ مشہور ہے۔ اتھان تصوف دے چشتی سلسلے دی بک معروف کڑی خواجہ نور محمد ناروالا (۱۷۹۰ء، ۱۷۲۱ء) سیں دی ذات بابرکات ہے۔ عقیدت مند

عقیدت دے طور تے انہیں دے مزار دی دری (ہشتی دروازہ) ٹپدن۔ انہیں دی اولاد وچوں سئیں خواجہ صالح محمد صاحب علمی، ادبی اتے سرائیکی قومیتی تحریکی حلقیں نال جوت رکھی راہندن۔ میڈے خیال وچ ایہہ ڈاڈھی سوہٹی روایت ہے۔

خواجہ نور محمد ناروالا دے خلیفہیں وچوں احمد اٹی خاندان روحانی، علمی اتے ادبی حلقیں وچ معروف ہے۔ جنہیں دے بارے یونیورسٹی دی سطح تے تحقیقی کم (Research Work) تھئے۔ انہیں دے خلیفہ میاں ابوبکر احمد اٹی تصوف وچ آپٹی شناخت بٹائی۔ انہیں دی اولاد وچوں میاں اللہ بخش عارض احمد اٹی (وفات ۱۹۲۳ء) کون ایہہ اعزاز حاصل ہے۔ جو اوں نے خواجہ غلام فرید گنوں آپٹی شاعری دی اصلاح گھدی۔

میاں اللہ بخش عارض دی سرائیکی شاعری دانمونہ ڈیکھو:

کافی

رانجھا جوگی امان چھپ چھپا کے آیا
بے رنگ، رنگ پور امان دھوم مچا کے آیا
چھکدا جوگی کوں پیا ولس براگی ایہو
ساڈے سانگے آیا رانجھا ساگی ایہو
بھگوا پا کے امان، تلک لگا کے آیا
نازک ناز کنون سہنس شہید کرے
عارض ہیر جہاں دید خرید کرے
شاہ حُسن دا امان فوج چڑھا کے آیا

انہیں دافارسی کلام ڈیکھو:

شراب و شاہد و مستی و خمار
عناصر عاشقاں ایں چار کردن

زلف عنبریں خوباں ماہ رو
گمردن زاہدان زُناں کردن

(۱)

غلام محمد واصف سئیں اللہ بخش عارض دے پتر ہن۔ انہیں اردو، فارسی اتے سرائیکی وچ شعر آکھئے۔ انہیں دا کافی رنگ ملاحظہ تھیوئے:

اجل واصف جڈاں آوئے، محمد شکل ڈکھاوئے
زبان صلی علی گاوئے، ہو سر سجدہ ادا وانگوں

(۲)

۱۔ میاں اللہ بخش عارض، دیوان عارض، معہ ڈوہڑے جات احمد یار فیڈی، تحقیق و تدوین، تہذیب، نسیم اختر
استاد شعبہ سرائیکی بہاؤ الدین زکریا یونیورسٹی، ملتان، ستمبر ۲۰۰۸ء
۲۔ اسلم رسول پوری، سرائیکی ادب وچ معنی دا پندھ، سرائیکی پبلی کیشنز، رسول پور، ۲۰۱۴ء
۹۔ جنگیھٹن:

اندر پہاڑ چھا چھڑئیں دی کندھی تے ہک معروف بلوچی زیارت گاہ اے، اوں بزرگ
داناں وی ”جنگیھٹن پیر“ ہے۔ اتھاں بلوچی روایت موجب منوتیاں نیاں اتے ڈتیاں ویندن۔
پالیں دی جھنڈ لہاؤں دیاں تقریباں اتھاں منعقد کتیاں ویندن۔ منوتی دے زناور تے پہارو کٹھے
ویندن۔ ایں تقریب کوں ”رتول کرٹ“ آکھیا ویندے۔ مزار دے وٹ تے منوتی دیاں تگڑیاں
تے رنگ برنگے دھاگے وی پڈھیں ویندن۔ بزرگ دی عقیدت وچ چھم کھپڈی ویندی اے۔
دلچسپ گالھ اے ہے۔ جڈاں بلوچ کم سبب پہاڑ توں تلے (میدانی علاقہ) لہہ آندن، آپٹا اسلحہ
تے قیمتی ستر اں دربار وچ امانتا رکھ تے آندن۔ انہیں دا ایقان ہے۔ جو بزرگیں دے مزار تے
امانت وچ خیانت نیں تھیندی۔

۱۰۔ رائے بہادر ہتورام

رائے بہادر ہتورام ضلع راجن پور دے معروف قصبے ”شکار پور“ دا جم پل اتے واسی ہا۔

انگریزی عہد حکومت وچ کلرک کنوں ترقی کرتے ای، اے۔سی (E.A.C) دے عہدے تے توڑیں چھیا اتے آپٹی کارکردگی دی تے ”رائے بہادر“ دا خطاب حاصل کیتا۔ او ویسب دامورخ ہا۔ اُوں نے دیرہ غازیخان دی تاریخ ”گل بہار“ دے ناں نال لکھی اتے اوندی ڈوجھی مشہور کتاب ”تاریخ بلوچستان“ ہے۔ اے سٹو حوالے دیاں کتاباں ہن۔ اے معروف خاندان برصغیر دی وند دا شکار تھی تے لڈینج تے بھارت وچ وسیا۔

۱۱۔ فانا (Fauna)

کہیں دی مخصوص خطے دے زناوریں کوں اصطلاحاً فانا (Fauna) آکھیا ویندے۔ جتھاں جڑی بوٹیں (Flora) دا ذکر کیتا ویندے۔ اتھاں فانا ”زناوریں“ دا ذکر ضرور ہوندے۔ کورائی صاحب جڑی بوٹیں دے نال زناوریں دا ذکر کا مینی کہنا۔ شہیت انہیں کنوں سہواً چک گیا ہووے۔ چھا چھڑ نہیں دی کندھی تے عموماً بھینڈ بکری دے اجڑ پالیے ویندن۔ گا واماں وی تقریباً پالیا ویندے۔ ایندے علاوہ بطور و ہتر اٹھ، گڈھا اتے گھوڑے وی پالیے ویندن۔ جنگلی حیاتیات وچ نہر، گدڑ، لونبڑ، ہرن، اے تیتز، ہنیر، سہیر پاتے ویندے ہن۔ سٹو جنگل گھٹ تھی وچ نال انہیں وچوں گجھ جنگلی جانور ختم تھی گئین۔ اتھاں ناگ دیاں ڈھیر قسماں اجڑ تیں پاتیاں ویندن۔ دیرہ غازیخان دے ڈسٹرکٹ گزنیٹر (۸۴-۱۹۸۳ء) دے مطابق اتھاں سلیمان پہاڑ دی ریج وچ ہرن، مارخور، چھوٹا کالا رچھ، چیتا۔ (leopard) اتے نہر (Wolfe) پاتے ویندے ہن۔

۱۲۔ ڈاکٹر خورشید ملک

کوٹ مٹھن دے مشہور ہومیو معالج ہن۔ اتے انہیں دی ہوں وڈی علمی، ادبی اتے سماجی شخصیت دے طور تے پہچان ہئی۔ کوٹ مٹھن دے ادبی حلقے نال رل تے سرائیکی اردو رسالہ دگا (اعصائے کلیم) دے ناں نال کڈھیدے رہ گئین۔ ایں رسالے وچ ہک سرائیکی نظم ”خدا“ دے ناں دی ڈاکٹر تکمیل پتانی نال رل تے لکھدے تے چھپندے رہ گئین۔ انہیں دے

ڈوارو شعری مجموعے ”شمع خورشید“ تے ”ریت کا دریا“ انہیں دی حیاتی وچ چھپ چکین۔ نمونے دے طور تے نظم ”خدا“ دے کجھ شعراں ان۔ اے نظم ماہنامہ مصائے کلیم (دگا) دی جلد نمبر ۲ شمارہ نمبر ۱۰ وچ ۱۲ ستمبر ۱۹۹۴ء کوں چھپی ہئی۔

خدا

خاص مرید فرید دا خدا	کوٹ مٹھن ڈو آیا خدا
کانیاں پیر فرید دیاں گانوں	سیلابیں دا ماریا خدا
اُبھوں، لموں، پار دے پنڈھوں	عرس سہاون آیا خدا
تھیٹر کھیل تماشیں لٹیا	جیبوں خالی پوا خدا
روہی تھل دے وانگوں برے	زور ڈڈھپ دا ماریا خدا
پیر فرید کوں منو گودے	اگوائیں کوں آکھیا خدا

درہ چھا چھڑ

چھا چھڑ درہ کوہ سلیمان کوں عبور کرتے ہندوستان وچ آنوٹ دا ہک رستہ ہے۔ جینکون راورٹی انگریز (نوٹس آن افغانستان اینڈ بلوچستان دا مصنف میجر ہنری جارج راورٹی) نے روڈ (سڑک) آکھئے۔ ایں درہ (درے) کوں اسان ہندو درہ آہوں۔ جنیں ویلھے اسان ہا ہر دے درے دی گالھ کریندوں تاں اسان ڈے نظریں وچ خیبر، گول، ٹوچی تے بولان (درے) آویندن۔ درہ چھا چھڑ تعلق درہ بولان نال ہے۔ اتے درہ گول، ٹوچی نال وی ہے۔ درہ بولان توں آوٹ والے یا درہ بولان دے رستے وچٹن والے لوک جیرھے ہندوستان ڈو آئین۔ یا اتھوں گنہین۔ اوہیں درہ (درے) وچوں ٹپین۔ مطلب اے درہ چھا چھڑ وچوں اتے درہ گول وچوں آنوٹ وچٹن والے وی اکثر ایڈا ہوں آئین۔

چھا چھڑ ہک درہ ہے۔ میجر ایچ، جی، راورٹی آپنی کتاب ”نوٹس آن افغانستان اینڈ بلوچستان“ وچ چھا چھڑ دے متعلق لکھدے؛

"Caravans of Traders used formerly to frequent this route, and come from various parts of Afghanistan and Balouchistan, as being the nearest road in to the Punjab, and from thence farther East"(۱)

مزید لکھدے؛

"Pass of kaha, which is less used as a route than Chachar darah and pass."(۲)

مش حقوق آبپاشی رود چھا چھڑ کی قانونی بندوبست از چمن لال دے صفحہ نمبر ۱۰ اتے لکھیا کھڑے۔

”درہ ہذا کو سوڑہ بولتے ہیں۔ سابق کسی زمانہ میں قندھار و قلات کا رستہ ایسے درہ سے تھا۔ وہاں کے قافلے اسی رستہ سے نکلتے تھے۔ مدت ہوئی اب بسبب لوٹ مار مردم بلوچ کو ہستانی کے اس رستہ سے آمد و رفت بند ہے۔“

میجر راورٹی نے گورچاٹی تمبن دیوچ مزید لکھئے؛

"They hold several minor darahs, Commencing from that of chhoti of the lagharies. as for south as the important darah and pass of Chachar."(۳)

پروفیسر محمد شفیع آپنی کتاب ”تاریخ پاک و ہند“ وچ لکھئے؛

”مغرب میں دروں کی موجودگی کی وجہ سے ہندوستان ہمیشہ جنگجو حملہ آوروں کا تختہ مشتق بنا رہا۔ اور انہی دروں سے آریا اقوام، سکندر اعظم اور مسلمانوں نے حملہ آور ہو کر ہندوستان پر قبضہ کیا۔ (۴)

چڈاں دریائے سندھ آپنی تہذیب بٹاؤٹ لگے تاں اوں ویلھے مصری تہذیب زوریں تے ہئی۔ اساکوں شہادتیں ملدیں جو ایں برصغیر وچ سندھ دی وادی دی تہذیب سبھ کنوں پہلے ہئی۔ اتے ہیں علاقہ کوں ہندش آکھیا ویندا ہا۔ ہندش وچ تقریباً سندھ تے پنجاب دے (دا) پچھا دی پاسہ شامل ہا۔ ہندش وچ جے تائیں تاریخ ملدی اے۔ پہلے آنوٹ آلے ”منڈا یا منڈارا“ قبائل ہن۔ انہیں ہوں مدت حکمرانی کیتی اے۔ لیکن بعد وچ ”دراوڑ“ عراق کوں آئین کتاب ”سرائیکی زبان، اوندرا رسم الخط

اتے آوازن“ دے مصنف اسلم خان رسو پوری دے مطابق ”اچڑ منڈا قبائل دا وادی سندھ وچ دور دورہ ہا۔ جو دراوڑی قبیلے عراق کنوں روانہ تھی کراہیں بلوچستان دے رستے برصغیر وچ داخل تھئے تے اتھاں اچڑی مشہور تہذیب دی بٹیا دٹی۔“ (۵)

آکھیا ویندے جو؛

”شداد نے اچڑی بہشت لیوں سونا اتے جواہرات ہندش کنوں منگوائے ہن۔ جیرھے چھا چھڑ دے رستے نال پٹھیے گئے ہن۔“

ہندش وچ بت پرستی دارواج کڈاں کنوں ہے۔ معلوم تھیندے جو بت پرستی دراوڑیوں آن ودھائی ہئی۔ ایں کنوں معلوم تھینا۔ جو اتھاں نمرود دے پیروکار آئے ہن۔ جینکوں اسماں (.....) سال قبل دازمانہ آکھ سگدوں۔ انہیں لوکیں سنگ تراشی کوں فروغ ڈتا۔ اوں کنوں پہلے لوک اتھاں، سجھ، چندر، پاٹی، ناگ (ناگ) تے انہیں متفرق شینیں دی پوجا کریندے ہن۔ (۶)

آرین دے آنوٹ دے نال نال اتھاں پچھادی نظریات مزید داخل تھئے۔ پچھادی علاقیں وچوں زرتشتی، لوک وی آئے ہن۔ (۷)

سنگ تراشی ہندوستان یا ہندش وچ مشرق وسطیٰ کنوں آئی۔ اچکل دے اُردن کنوں۔ چڈاں مصری تہذیب زوریں تے ہئی۔ انہیں ایہو رواج اتھاں وی آندا۔ ایں رواج کون مزید آرین نے ودھایا۔ اتے ایلکوں خاص کر بت پرستی واسطے (واسطے) استعمال کیتا گیا۔ یا کتیں واسطے (واسطے)۔

مصری تہذیب دے نال نال اتھاں مصری حکومت قائم تھئی۔ اتے مصری ملکہ سیرہ دے ویلھے اے علاقہ مصر تے تحت ہا۔ اتے مصری افواج نے ہندش کوں فتح کیتا اتے اوندیاں فوجاں درہ بولان وچوں ٹپ تے درہ چھا چھڑ وچوں آئیاں تے ہندش تے قابو پیاں۔

اینویں مسری فوجاں انہیں علاقیں ڈو وی پیاں۔ مطلب اے وادی فرات، دجلہ کنوں اُچھے تے اتے انہیں آرین علاقیں تے حملے کیتے۔ جیرھی وجہ کنوں آرین کھنڈ گئے۔ آرین دے گچھ قبیلے ہندش ڈو آئے۔ اتے اندازاً آرین دی آمد ۱۵۰۰ ق م کنوں ۳۰۰۰ ق م (۳۰۰۰ ق م کنوں، ۱۵۰۰ ق م تائیں) شروع تھئی۔

امیر علی خاں ”جائزہ ڈیرہ غازیخان“ دے وچ لکھدے:

”ہڑند کی بنیاد راجہ ہرناکش نے ہرنند کے نام سے آریاؤں کی آمد سے پہلے دور میں رکھی۔ جس کا زمانہ مسیح سے قریباً دو ہزار سال قبل کا ہے۔“ (۸)

ایں کنوں مطلب اے۔ جو آرین ۳۰۰۰ قبل مسیح دازمانہ آرین دی آمد ہے۔ اتے آرین درہ چھا چھڑ دے رستے آئیں۔ اتے اچڑی پہلی ریاست موجودہ ہڑند آن بٹائی ہانیں۔ آرین قبائل ہندش دے وچ درہ چھا چھڑ کنوں ٹپن نہ کہ درہ خیبر وچوں۔ ہرناکش دا اتھاں ہووٹ اے ڈسیندا (ڈسیندے) جواوں ویلھے اتھاں مصری حکومت نہ ہئی۔ اتے مقامی لوک جنہیں کوں سامی النسل سڈیا گئے حکمران ہن۔ جنہیں کنیں آرین نے آن تے اے علاقہ قبضہ وچ کیتا۔

جئیں ویلھے ایرانی تہذیب ودھن پئی۔ انہیں دے ویلھے آرین وی وسطی ہند ڈو ودھن پئے گئے۔ تاں ایرانی خاندان ہنجانشی دئیں (دی) فوجیں درہ بولان تون ٹپ تے درہ چھا چھڑ عبور کیتا۔ اتے دریائے جہلم دے پچھادی پاسا تے گندھارا ہمالیہ تک قبضہ کر گھدا۔

اے غالباً ۵۲۱ ق م وچ تھیا۔ اتے ۵۱۷ ق م وچ ایران دے بادشاہ آرکیمز نے اتھاؤں دی ہک علیحدہ فوج قائم کیتی۔ جیرھی اوں یونان دے خلاف استعمال کیتی۔ اتے انہیں جاہیں تے وی۔ ہیروڈوٹس دے مطابق:

”سلطنت کے یہ خطے نہایت دولت مند صوبے تھے۔ اور ان سے تین سو ساٹھ ٹیلنٹ سونا مالیہ وصول ہوتا تھا۔ بادشاہ ایران زرکیمز نے ۵۱۷ ق م

میں اس علاقہ کی فوج کا ایک حصہ یونان کے خلاف مہموں میں استعمال کیا تھا۔“ بعد وچ آنوٹ آ لے ایران دے بادشاہ اس فوج کون استعمال کریندے رہ گئیں۔ دارا دے ہک کتبہ وچ لکھیا گئے جو گندھارا اس سلطنت دا ہک حصہ ہا۔ اتے گندھارا ہمالیہ دے اندر تائیں ہا۔ کیوں جو ساگون دی لکڑ دارا دے محل ساگو اتھاؤں مگلوئی گئی ہی۔ جیڑھی دیرائے سندھ وچ ست تے صوبہ ہڑند دے کہیں مقام تے کدھی۔ انہیں اتے ہاتھیاں تے لڈ تے درہ چھا چھڑ وچوں پٹا تے ایران مٹی ہائیں۔“

سکندر دے پیو دے مرٹ دے بعد پنجاب نشی حکمران دارا نے سکندر توں خراج منگیا تاں سکندر جواب ڈتا۔ جو ’او لگومر گئی اے جیڑھی سونے دے انڈے ڈیندی ہی۔‘ ایندے جواب تے دراہوں کاوڑیا اتے حملے دی سوچس۔ پراوں کنوں پہلے سکندر تیاری کر چکا ہا۔ اوں نے (سکندر نے) دارا تے حملہ کر ڈتا۔ دارا مارا یا گیا۔ پراوندے ہندش دے فوجیں ہتھیار نہ سٹیئے۔ او پچھوں تے ہندے تے مدافعت کریندے آئے۔ اتے سکندر انہیں دے تعاقب وچ آیا پیا۔ پنجاب نشی دور وچ اے علاقہ امبھی کوں ملیا ہویا ہا۔ مطلب اے۔ راجہ امبھی پنجاب نشی خاندان دا ہک صوبیدار ہا۔ لیکن بزدل ہا۔ کیوں جو او آپ کون راجہ سڈ ویندا ہا اتے خراج یا محصول وی ڈیندا ہا۔

جے اسماں راجہ امبھی دی حکومت آزاد من گھنوں تاں وت صوبہ گندھارا دا پنجاب نشی حکومت دا صوبہ ہووٹ غلط اے۔ ڈوجھی گالھ اے جو راجہ امبھی دے مُلک دا کوئی نقشہ میں ہن سگدا۔ اوں ویلھے سکندر دا آنوٹ اتے راجہ امبھی نال صلح دا مقام مورخین نے ’اوبہندا‘ لکھینے۔ اتے سکندر کون خیبر دے رستے پٹائے میں۔ آچٹی آچٹی رائے ہوندی اے۔ مورخین نے اس دعوے وچ کوئی ثبوت نہیں ڈتا۔ جو سکندر کیوں خواخواہ خیبر وچوں پیئے۔ میڈی رائے دے مطابق جو سکندر درہ چھا چھڑ ٹوں ٹپ تے ۳۲۶ ق م وچ ہندش تے حملہ آور تھئے۔ اتے صوبہ ارہنڈا تے راجہ امبھی تے اوکوں خوش آمدید آکھینے۔ اتے یقین ڈیو اُس جو اگوں تے ساڈے فوجی ایران

نال نہ یسین۔ اتے اس یقین دے بعد سکندر کون پورس تے حملہ کرٹ دی ترغیب ڈتی اے کیوں جو امبھی دا ہک دشمن دارا مرچکا ہا۔ اتے ڈوجھے مضبوط حریف کوں اوپے دے ذریعے مارٹ چاہندا ہا۔

ول جڈاں سکندر پورس کوں شکست ڈے تے آئے۔ تاں ملتان تے حملہ کئیس۔ ملتان تے ملوئی خاندان دی حکومت ہی۔ انہیں سکندر کوں بہوں نقصان ڈتے۔ حد اے دے جو سکندر اُتھاؤں زخمی تھینے۔ اتے زخمی حالت وچ واپس ولے۔ کجھ فوج سمندر ڈ وپٹی ہس اتے آپ ببح مال غنیمت ہیں رستہ نال درہ چھا چھڑ وچوں ول گئے۔“ ☆

واپس ویندیں ہوئیں سکندر نے ہندش تے آپٹے گورنر چھوڑیئے۔ اُہیں علاقیں تے فلپس تے دریائے سندھ دے پچھا دوں اتے ایرانی مفتوحہ ہند وچ ’پتھون‘ ☆☆ کوں صوبیدار بنائیس۔ پچھا دی معتصب مورخین نے سکندر کوں انتہائی فیاض ڈکھائے۔ لیکن غلط اے۔ اوں نے علاقے سابقہ راجیں کوں ولا ڈتے۔ البتہ اوں نے قتل و غارت نہ کیتی۔ اوندی وجہ وی اوندی آپٹا ڈر ہا۔ کیوں جو آپٹے اصل وطن کنوں ہوں پریں ہا۔ ’پتھون‘ اتھاں دے تائیں حکمران رہ گئے۔ اوکوں جس کا نناں ہی۔

سکندر نے دارا دے سوال جواب تاریخ دی کتابیں وچ عام لکھینے ہوئے ملدن۔ اے دراصل ہندش یا پاک و ہند دے لوکیں کوں بے وقوف بٹاؤں والی گالھ ہے۔ سکندر اہک جرنیل ہون دے نال سیاستدان وی ہا۔ اگر ادرجہ پورس کوں مراڈیندا تاں اوندی فوجی وی زندہ نہ ول ونچے ہا۔ راجہ پورس دا جواب جو لکھیا ہویا ہے۔ او اوندی بہادری دا ثبوت ہے۔ دراصل راجہ پورس کئیں جنگی حکمت علی دا فقدان ہا۔ تاہوں شکست کھادی ہس انفرادی طور تے راجہ پورس خود

☆ مصنف نے آپٹے مسودے وچ اس پیرا گراف دے حاشیئے تے ’بجٹ طلب‘، ’تجزیر کیئے‘۔ (مرتب)

☆☆ ’پتھون‘، دراصل سکندر دا گورنر ہا۔ سکندر دے خون کونوں یا ساڈی زبان دی علامتی وضاحتیں دی وجہ کنوں

اسماں لوکیں وچ اہکل اے لفظ رائج ہے۔ جینکوں ’پتھون‘، آہوں۔ (مصنف)

’پتھون‘، وڈے ڈیل ڈول دے حامل تے وڈے قد آ لے آدی کوں وی آکھیا ویندے۔ (مرتب)

بہادر آدمی ہا۔

مقامی بغاوتوں کے شورشاں شروع تھی گئیں۔ انہیں کول قابو کر کے سائیکلوں سے تھیں
دے بعد یوڈی مس برسر اقتدار آ گیا۔ جینکوں کے مقامی لوگس اتھوں کڈھیا۔ اوے ۳۱ ق م وچ
(واپس) گیا۔ اتے درہ چھا چھڑکوں پسپا تھیں اکتھتا۔

اوندے بعد سکندر دے وارث دی حیثیت وچ سلوکس نکا ٹور اتھان قابو تھیا۔ اتے
۳۰۶ ق م وچ اونو مختار بن گیا۔ جسٹن لکھدے:

”ہندش نے سکندر دی وفات دے بعد غلامی دا جو الہا سٹیا۔ سکندر دے
صوبیداریں کول مرینیں۔ اس تحریک آزادی دا علمبردار ”چندر وکوتس“
ہا۔ چندر وکوتس جیرھا بعد وچ ”چندر گپت موریا“ دے نال مشہور
تھئے۔ سکندر دے زمانہ وچ ریاست مگدھ دار لاجہ بٹن چا ہندا ہا۔ اتے این
سلسلہ (سلسلے) وچ سکندر کول ملیا وی ہا۔ لیکن ہک بے نال کہیں گالھ تے
جھیرا کیتونے تے چندر گپت ول گیا۔ اوندے بعد اوں نے ریاست
مگدھ حاصل کیتی اتے اقتدار تے آ گیا۔ اوں کول تاں ہک اقتدار دی ہوس
ہئی۔ ڈوجھایونانی سکندر (سکندر یونانی) نال اوندا ذاتی جھیرا وی ہا۔“

وقت دے تقاضے نال اوں نے جذبات کول بھڑکایا اتے ہندش دے یونانی حصہ تے
حملہ کر ڈٹس۔ ۳۰۵ ق م وچ اوں نے سکندر دے وارث سلوکس تے حملہ کر ڈتا اتے اے حملہ
دریائے سندھ دے پچھا دوں ارہنڈا دے مقام تے سلوکس دے فوجیں تے کیتس۔ اڑہنڈا جیرھا
درہ چھا چھڑکوں لمیوں چھا چھڑ دی بھرتے ہک مضبوط قلعہ ہا اتے جیندے آثار اجاں وی گجھ
موجود ہن۔ سلوکس نے شکست کھادی اتے صلح کر گھدس۔ آٹھی لڑکی ”سندر وکوتس“ کول ڈٹس
اتے اوندا اتالیق میگیتھنز وی نال ڈٹس۔ سلوکس دیاں فوجاں شکست کھاوٹ دے بعد درہ چھا چھڑ
وچوں واپس گیاں اتے درہ چھا چھڑ ہری ہوئی فوج کول ڈہارہ گیا۔ اوہا فوج پچھوں کئی سال

فاتح دی حیثیت وچ آئی ہئی۔

موریہ خاندان دا آخری حکمران راجہ برہمہد تھ آپٹے سالار مٹھنگ پشیا دے ہتھوں ماریا گیا۔
ایندے بعد سیتھین این درہ کول حملہ آور تھئے۔ انہیں دی ہک شاخ ”بواہ جی“ آکھی
ویندی اے۔ انہیں وچوں شکا نے کوشانیاں دی فوجاں اتھاواں ٹپ تے حملہ آور تھیں۔ اتے
انہیں دی حکومت ۵۰ء تک قائم رہی اے۔ امیر علی خان دے مطابق ہک نوجوان نجی صاحب کیں
شاید گجھ آثار قدیمہ ہن۔ انہیں وچوں ہک پیالہ بقول اوندے سیتھین دورا ہے۔“

این دور دے بعد باختریونانی اتھاواں آرن۔ انہیں داوڈا ”میانڈرہا۔ اتے اوں نے
این علاقہ تے قبضہ کر گھدا۔ اوندیاں فوجاں اتھاواں اوندیاں ویندیاں رہ گیا۔ اوں نے ہدھمت
دی حماقی کیتی۔ اوندے بعد ۱۰۰ء کنوں ۱۵۰ء تا کنوں کوشانی خاندان زوریں پیا۔ ایندرا لاجہ کنشک
گذریے اور بدھمت دا پیروکار ہا اتے ہوں مشہور راجہ ہا۔ راجہ کنشک دے بعد ہوتی خاندان
نے اتھاں قبضہ کیتا۔ مگر کوشانی خاندان نے اے علاقہ انہیں کول ولا گھدا۔ اتے آپٹا قبضہ بحال
کیتونے۔

راجہ کنشک دے دور وچ بدھمت دا زور ہا۔ (۹) اتے اس مذہب دی چوتھی کانفرنس
تھئی۔ بدھمت دے مبلغ افغانستان تے ایران ڈوٹھے۔ پہاڑیں تے آپٹیاں نشانیاں چھڑویندے
گئے۔ اینویں این درہ چھا چھڑ وچوں وی بدھ بھکشو ٹپئے۔ انہیں اتھاں وی اسٹوپ (اسٹوپے)
بٹائے۔ چھا چھڑ درہ دے اندر گجھ چٹاناں تراشیاں کھڑیں اتے پرے کول قدرتی محسوس
تھیں۔ نال درہ دے لمے پاسوں ہک اتجھی جاہ ہے۔ جیرھی چھتری نما چٹان ٹٹی کھڑی اے۔
جینکوں ”چک بھوٹ“ آہدن۔ بدھ بھکشو موجودہ ونڈتائیں اتھاں موجودہ گئیں۔

۲۵۰ء کنوں اتھاں مختلف قبائل حملہ آور رہ گئے۔ کوشانی، ساسانی وغیرہ، اتھاں صرف
لٹ مار کرتے ویندے رہ گئیں۔ انہیں دا اثر اتے تھیا۔ جوانہوں دی معیشت دی بد حالی وچ سبھ
کنوں زیادہ حصہ ”ہن“ قبائل دا ہا۔ جنہیں کول سکندرا گپت نے شکست ڈٹی۔ ”ہن“ قبائل ہوں تیز

طرارہن۔ انہیں دی جنگ چھاپہ مارہی۔ اتے اوانہائی خوفناک، وحشی اتے انتقامی ہن۔ انہیں لوکیں اسٹڈی سرائیکی زبان کون آپٹی قوم دا لفظ ڈتے۔ مطلب اے لفظ ”ہن“ راج تھی گئے۔ جیند معنی ”جلدی“ ہے۔ جیند معنی ”خوف“ وی تھی سگدے۔ اے استفامیہ لفظ دے طور تے بٹن گئے۔

۲۵۰ء وچ کوشانیں تے ساسانیں حملہ کر ڈتا اتے انہیں دیاں فوجاں درہ بولان وچ ٹپ تے درہ چھا چھڑ دے رستے حملہ آور تھیاں۔ اتے قبضہ کتوئیں (کتونے) ایں دور وچ ایں درہ حد کنوں زیادہ دفعہ فوجاں اوندیاں ویندیاں ڈٹھیاں۔ بس آنوٹ وچن رہ گئے۔ کوئی خاص جنگ نہ تھی۔ جئیں ویلھے گپت خاندان برسر اقتدار آیا تاں وی ایں علاقہ دی خاطر انہیں دیاں چھڑپاں تھیندیاں رہ گیا۔ گپت خاندان دا پہلا راجہ چندر گپت ۳۲۰ء وچ برسر اقتدار آیا۔ اتے اے خاندان چھویں صدی عیسوی دے اوائل وچ زوال پذیر تھیا۔ اتے آخری حکمران توں پہلے پنجویں صدی عیسوی وچ چندر گپت بکرماجیت دے جانشین وچوں ہک سکندر گپت دے ویلھے ہن قبائل اتھاں حملہ آور تھئے۔

سکندر گپت نے انہیں کو مار مار تے بھاڑ ڈتا۔ ہن ایں رستے نال یعنی درہ چھا چھڑ نال ہندش وچ داخل تھئے۔ اتے ولادوی ہن رستہ نال (پچھو تے) بھنے۔ ایندے بعد گپت خاندان تے زوال آ گیا۔ ایندے زوال دی وجہ ”ہن“ قبائل دے حملے ہن۔ ایندے بعد اتھاں افراتفری دا عالم ہا۔ ہر کوئی باراں کوہ دی حکومت بٹا گیا۔ (۱۰) اتے آخر ہرش وردھن جنیں ۶۴۷ء وچ حکومت قائم کیتی۔ مگر اے اوں دور کون ختم نہ کرسکی۔ جیندے وچ علاقائی خود مختاری ہئی۔ ہرش وردھن دے بعد اے علاقے خود مختار تھئی گئے اتے ہر کہیں دی آچٹی ہڈھی چھوڑی تھی گئی۔ ایں دوران اتھاں مقامی ہندو ریاستاں قائم تھی گیا۔ جنہیں وچوں خاص مشہور ہک اتے تھی۔

سندھ ہک انج ریاست بٹ گئی۔ جیندیاں حدان بھیرہ عرب توں رکھ تے کشمیر تائیں ہن۔ ایں حکومت وچ پچھا دھوں پہاڑ ہن۔

ایہو پہاڑ سلیمان، اندر پہاڑ قبائل دی حکومت ہوندی ہئی۔ محمد بن قاسم ایلور (الور) فتح کیتے۔ تاں ایلور (الور) فتح کرکے کنوں پہلوں چھا چھڑ درہ دے ساسٹے موجودہ ”مڈ میو دے اوتوں ہک شہر تے حملہ کیتا۔ اتے جھڑپ تھی۔ اہج تائیں تاریخ وچ ایندا ذکر نہیں کریندے۔ البتہ اُتھائیں قبریں ڈ سیندین جو اتھاں کوئی جنگ تھی ہئی۔

قیاس کیتا ویندے جو اتھاں شہر ہوندا ہا۔ ایں شہر بارے اے روایت نسل در نسل اندری پئی ہے۔ ہن اتھاں رود چھا چھڑ اتل اے۔ کئی لوکیں اتھاں کھوئیں دے آثار ڈٹھن۔ جڈان سلیمان بن عبدالمالک بادشاہ بیٹھے۔ تاں محمد بن قاسم کون معزول کرتے گرفتار کرائے۔ ایں کنوں پہلے ملتان وچوں جیرہ مال غنیمت ملیا ہا۔ اوہیں رستہ درہ چھا چھڑ تے درہ بولان کنوں بھجیا گیا۔ اتے محمد بن قاسم کون گرفتار حالت وچ ہیں درہ وچوں آندا گیا۔ کیوں جو اے سالم علاقہ مسلمانیں دے قبضہ وچ آ گیا ہا۔

ایلور (الور) دی فتح دے بعد اے علاقہ راجہ جے سنگھ دے تحت آ گیا۔ جیرہ راجہ داہر دا پُتر ہا۔ اتے اوندے قبول اسلام دے بعد اے علاقہ اوکوں ڈے ڈتا گیا۔ ۲۴ء تا ۴۳ء گورنر بٹیا۔ ایندے بعد حکم گورنر بٹ تے آیا۔ ۵۰ء وچ اتھاں شورشیاں تھیاں۔ آخر عباسی برسر اقتدار آ گئے۔ اتے اُموی اعمال چلیے گئے یا مار گھتوئیں۔ عباسی دور دی گرفت کمزور تھیوٹ تے اتھاں سندھ ڈ وحصیں وچ وڈتج گیا۔ ملتان، سندھ کنون علیحدہ تھی گیا۔ اتے ملتان وچ قرامطہ (قرامطی) دور آ گیا۔ حکم کنوں بعد اتے قرامطہ (قرامطی) دور دے آخر تک ماسوائے جٹ کلاسرہ دے بیا کوئی پتہ نہیں لگ سگیا۔ جو اتھاں مقامی طور تے کون حکمران ریہے۔ البتہ محمود غزنوی دے ”شردا“ تے حملہ دے ویلھے اتھاں جٹ کلاسرہ خاندان موجود ہا۔ جیرھے پہلے قرامطیں (قرامطی حکمرانیں) دے مطیع ہن۔ اتے قرامطی (قرامطہ) دی شکست کھانوٹ دے بعد اے خود مختار بٹن گئے ہن۔

۱۰۰۱ء وچ محمود غزنوی نے پنجاب تے حملہ شروع کر ڈتے۔ ۱۰۲۵ء وچ سومنات

توں حملے دے بعد واپسی تے موجودہ کوٹ مٹھن کنیں محمود تے ہٹیں حملہ کر ڈتا۔ اتے محمود بشکل اتھوں فوجاں کڈھ تے بغیر ہار جیت دے گیا اتے فوج کول ہیں درہ چھا چھڑ توں کڈھیں۔ لیکن اتھاں ایندے اتے حملہ تھیا۔ درہ چھا چھڑ دے موئیں تے۔ لیکن محمود کول جلدی ہئی تاہوں کوئی خاص تعرض نہ کیتس۔ نکھتا گیا۔ پر ۱۰۲ء وچ واپس آتے اوں ہٹیں کول خوفناک شکست ڈتی۔ اتے انہیں دے قلعے ”مُج“ اتے ”آسٹی“ کول برباد کر ڈتس۔ ایندے بعد چھا چھڑ دے درہ تے قلعہ شردا کول فتح کرتے بھاء لاڈٹس۔ جیندے کھنڈرات اتے آثار موجود ہن۔ اوں ویلھے اتھاں کلاسره خاندان دی جاگیر ہئی۔ جیرھے قرامطی حکومت دے تحت رہ گئے ہن۔ ”شردا“ او شہر ہے۔ جینکوں پہلے پہل صوبہ ارہنڈا دارالخلافہ ہووٹ دا شرف اے۔

اوں ویلھے اینکوں ”ارہنڈا“ سڈیا ویندا ہا۔ بعد وچ اینداناں ”شردا“ تھئے اتے ہنڈ اینکوں ”درہ گروی“ آہن۔ ۱۰۹۰ء دیوچ چڈاں معز الدین سام غوری شکست کھادی ویندا ہا۔ تاں اوندے گجھ فوجی ہیں درہ چھا چھڑ کنوں ٹپن۔ انہیں کول ہیں درہ چھا چھڑ دے موئے تے حضرت خواجہ معین الدین اجمیری ملین اتے فوجیں انہیں کول عرض کیتے جو حضرت اسان شکست کھادی اندوں، مسلمانیں تے مارا اے۔ تہاں ہند نہ وچو۔

پر آپ فرمایا جو اساکوں حکم اے۔ اسان ضرور وچٹے۔ تاں اس کنوں معلوم تھیا جو خواجہ اجمیر والے ہیں رستہ نال آئیں۔ اتے محمد غوری دے فوجی ایڈاہوں ٹپن۔ ایندے بعد والا محمد غوری حملہ کیتے۔ اتے فتح پاتی ہس۔

چڈاں ولا ویلے تاں کوٹ چھٹہ ضلع ڈیرہ غازیخان دے نال لگھڑیں حملہ کیتے اتے محمد غوری ماریا گئے۔ (۱۱) ہیں افراتفری دیوچ محمد غوری دے کئی دستے پچھوں تے پھرتے ہیں رستہ نال ول آئے۔ اتے درہ چھا چھڑ وچوں ٹپے۔

۱۲۲۱ء وچ جلال الدین خوارزم شاہ اتمش کنیں پناہ گزیں تھیوٹ آیا۔ او اس رستہ کنوں داخل تھیا اتے ”اُج“ پناں۔ ایندے پچھوں چنگیز خان دی فوج نال نال ہئی۔

جاوید احسن لکھدے:

”چنگیز خاں اور امیر تیمور کے درہ چھا چھڑ کے راستہ گزرتے ہوئے قلعہ ہڑند نظارہ کرتا دکھائی دیتا ہے۔“

اتے انہاں لٹ مار کر ڈ دے بعد واپس ول گئیں۔ اتے ہیں درہ کنوں ٹپن۔ ۱۲۷۹ء وچ تاتاری ولا حملہ آور تھیں۔ (۱۲) اتے غیاث الدین بلبن دے پتر شہزادہ محمد نے انہیں کول ملتان دے قریب شکست ڈتی اے۔ شکست کھاتے ولا او ہیں رستہ نال ٹپن۔ کیوں جو آئے ایڈاہوں ہن۔

۱۳۰۳ء دیوچ ولا تاتاری حملہ آور تھیں۔ علاؤ الدین خلجی دادور ہا۔ اس سال دے بعد ولا کئی دفعہ آئیں اتے انہیں دا (درہ چھا چھڑ) راہ بن گئے۔ اندے ویندے رہ گئیں۔ لیکن ۱۳۰۸ء وچ ہک خوفناک شکست کھادی ہائیں تے ولا نہیں ویلے۔ انہیں دی آمد و رفت خاص ہیں درہ چھا چھڑ کنوں رہ گئی اے۔ علاؤ الدین خلجی ۱۳۱۶ء دے بعد اتھاں جام خاندان دی حکومت تھی گئی۔

انہیں وچوں جام خیر الدین مشہور ہے۔ اتے اتھاں اوند اہک نمائندہ جام حاجی محمد رہ گیا۔ جیندے ناں اتھاں ہک شہراج وی موجود ہے۔

جینکوں ”حاجی پور“ آکھیا ویندے۔ ۱۳۶۵ء وچ فیروز تغلق اے علاقہ ولا فتح کر گھدا۔ ۱۳۹۸ء وچ امیر تمپور لنگ ہیں رستہ نال حملہ آور تھیا۔ اتے ملتان تے بے خبری وچ حملہ کیتس۔ ملتان دے بعد ”بھٹنیر“ کنوں تھیدا دہلی وچ لٹیس۔ واپسی تے مع مال غنیمت ہیں رستہ آیا۔ مؤرخ لکھدن؛

جو اوں کوئے دے نال آپٹا ہک شہر بٹالیس۔ جیندے وچ آپٹا خزانہ لکالیس۔ تاں میں عرض کریساں۔ جو ہیں درہ چھا چھڑ دے وچ اُجھوں ہک جاہ ہے۔ ہک غار اے جیندا مونہہ ہک وڈے دروازہ وانگو گھڑیا بٹیا کھڑے۔ اوندے اگواڑتے گجھ درخت اتھے گجھ ڈیہاڑے پچھوں

تائیں ہن پئے۔ جیرھے اس علاقہ دے نہ ہن۔ اس شہر دے متعلق مختلف روایتیاں ہن۔ اتے اس شہر دے علاقہ کوں ”جر“ ☆ آکھیا ویندے۔ قیاس غالب اے جو تھوڑا داوا (اوہو) زرد شہر اے۔

روایتیں کنوں وی ایہواندازہ تھیدے۔ اتے حالات کنوں وی اینویں معلوم تھیدے جو اوں دہلی کوں اتلی لٹیا ہا۔ جو خزانہ نہ چھوڑا ہس۔ اتھائیں رکھیں۔ اتھائیں دا حکمران خضر شاہ کوں بٹائیں۔ اتے خضر شاہ نے دولت لودھی کوں شکست ڈتی اتے دہلی دا حکمران بن گیا۔

۱۴۵۱ء وچ اے علاقہ بہلول لودھی دے قبضہ وچ آگئے۔ ۱۵۲۸ء وچ اے علاقہ مرزا حسین شاہ ارغون دے قبضہ وچ آگیا۔ جیرھا بعد وچ اکبر مغل نے قبضہ وچ گھدے۔ مرزا حسین شاہ دے وقت وچ لشاری بلوچ آپت دی جنگ دی وجہ کنوں اتھان آوٹ پئے گئے۔ ۱۵۳۲ء وچ ہمایوں شکست کھاتے ڈیرہ اسماعیل خان پٹناں تے اتھوں دریا دے رستہ سندھ ڈوٹیا۔ اتے ہوں ویلھے موجودہ ڈیرہ غازی خان تے حاجی خان دی حکومت بنی۔ جیرھا غازی خان دا پوہا۔ اتے میراٹی قبیلہ داوڈہ (سربراہ) ہا۔ لیکن موجودہ ضلع ڈیرہ غازی خان دی حدتائیں لمیوں اتے اُچیوں صرف کوٹ بہیت تائیں۔ ہمایوں دی واپسی تے کجھ طہاسپ (ایرانی حکمران) دے فوجی اتے چالھی ہزار چا کرند دے فوجی بلوچ (بلوچ فوجی) ہن رستہ نال آئیں۔ اتے ولا آن قبضہ کیتس۔ میر چا کرکون ست گھرہ (موجودہ ساہیوال دے نیڑے) وغیرہ دا علاقہ جاگیر دے طور تے ہمایوں ڈتا۔ لیکن اے علاقہ بدستور اُتلا پاسہ حاجی خان میراٹی دے زیر قبضہ رہیا۔ اتے تلواں پاسہ اوں ویلھے ناہڑ خانان دے قبضہ وچ ہا۔ اتے اتھان میر چا کرخان دا سوتیر میر عالی قابو پئے گیا۔ میر عالی جیندی قبر چھا چھڑ درہ دے مومنہ تے تلیمیں پاسوں موجود ہے۔ میر عالی مر گیا یا مار گیا۔ ☆

☆ جر شہر یا غار دے علاوہ ہک بیاشہر اے۔ جینکوں گپ آکھیا ویندے۔ اے پھیلاؤ غ تے کھلچاس دے ادھ وچ اے۔ اے وی ”جر“ وانگوں ہے ایندے دروازے تے کجھ لکھیا ہویا ہے۔ پڑھیج نہیں سگدا۔ کوئی ماہر آن پڑھیسی۔ ایندے علاوہ چھا چھڑ دے تل وچ ہک کتبہ کھڑا ہا۔ جینکوں پڑھ تے کجھ افغانیاں اتھانوں دولت کڈھ گئے ہن۔ اے روایت دولت کڈھنے والی سینہ بسینہ ہے۔ (مصنف)

اوندے بعد خان آف قلات قبضہ کر گھدا۔ (۱۳) ایندا مطلب اے، اتھان ایں درہ وچوں ناہڑ وی ٹپن۔

امیر علی خان ”تعارف و جائزہ ڈیرہ غازی خان“ وچ لکھدے:

”اسی سرزمین سے غزنوی مجاہدین کے قافلے اور احمد شاہ ابدالی کی افواج کا گزر ہوا۔“ (۱۴)

لیکن (ناہڑ) تھولی تعداد وچ، او اکثر کاہارہ وچوں آئیں۔ پر خاں آ قلات دیاں فوجاں اتھانوں ٹپن۔ جنہیں میر عالی دے بعد اتھان قبضہ کیتے۔ ۱۵۵۶ء کنوں ۱۷۶۷ء تائیں اے۔ علاقہ ناہڑ، خان آف قلات، سومرہ اتے میراٹی خاندان دے قبضہ وچ رہیا۔ ۱۷۳۹ء وچ نادر شاہ اتھانوں ٹپیا۔ اتے دہلی تے (وچ) حملہ آور تھیا۔ میر نصیر خان نوری (خان آف قلات) اوندے نال ہا۔ جیرھے ہن درے وچوں ٹپن۔ اتے درانی حکمرانی (احمد شاہ ابدالی) نے اے علاقہ میر نصیر خان نوری کوں ڈے ڈتا۔ اُتلا علاقہ میراٹی خاندان دے قبضہ وچ اونویں رہیا۔ میر نصیر خان نوری اتھوں داتلواں علاقہ لاکھا خاندان کوں جاگیر دے طور تے ڈے ڈتا۔

۱۷۶۷ء وچ غلام شاہ کلہوڑہ (عباسی سرائی) نے محمود گجر (۱۵) وزیر دے آکھینے تے آخری غازی خان کوں جیرھا صرف چار سال دا ہاقید کر گھدا۔ (۱۶) اتے غازی خان تیراں سال دی عمر وچ کلہوڑیوں دی قید وچ مر گیا۔ اتے محمود گجر تریس سال تائیں حکمران رہیا۔ اتے لاکھا دور

☆ بعض مؤرخین لکھدن جو نور جہاں (مغل بادشاہ جہانگیر دی بیوی) ”وٹا کری“ بارکھان دے علاقہ وچ جنی ہی، تاں میں عرض کریاں جو اوہ ”درہ گوی“ دے نال جنی ہی، جیوں کی اساڈے تے محقق اتے ادیب لوک اپج وی اتلی بے خبر ہن۔ جو چراغ اعوان دی ہیرتاں لکھدن، پڑھدن اتے ریسرچ (Research) کر پندن۔ لیکن اوندی جائے پیدائش ”کھیڑی“ لکھدن۔ حالانکہ اوہ ”درہ گوی“ ہے۔ اپج اگر ضلع راجن پور وچ ان کے کھچھے جو ”کھیڑی“ کھٹاں اے۔ جتھان چراغ اعوان راہنہا ہا۔ تاں اوکوں کھیڑی کھٹائیں نہ ملیسی۔ درہ گوی دا چھس تاں ہر کوئی ڈسیسی۔ ”چراغ اعوان و سے وچ درہ گوی عاشق حُب تھانی“

اینویں نور جہاں داوی درہ گوی دی بجائے وٹا کری لکھ ڈتا گئے۔ جیرھا غلط اے۔ ڈوہمی کالجھ اے وے۔ جو ایں کنوں معلوم تھیدے جو اتھانوں کاروان خدے ہن جو ق در جو ق لوک ایڈا ہوں اندے ہن۔ (مصنف)

ڈوجھاباب حاشیے تے حوالے

- 1- Major Henery George Raverty, Notes on Afghanistan and Balouchistan, Gosha-e-Adab Circular Road. Quetta. 1st Adition 1878. 1st Pakistan Adition 1976. Page 15
- 2- do ___page 14.
- 3- do ___page 13.
- 4- پروفیسر محمد شفیع، تاریخ پاک و ہند۔
- 5- محمد اسلم رسول پوری، سرانیکہ زبان، اوندارسم الخط اتے آوازیں۔ سرانیکہ پہلی کیشنز رسول پور، ۱۹۸۰ء، ص ۱۴
- 6- سجھ، چندر، پاٹی، ناگ
- بابلی (عراقی) تہذیب و تمدن وچ مظاہر فطرت مثلاً سجھ، چندر وغیرہ دی پوجا کیتی ویندی ہئی اتے مصری تہذیب وچ وی زناور پوجیئے ویندے ہن۔ اینویں ای وادی سندھ دی تہذیب و تمدن وچ مظاہر فطرت اتے زناور پوجیئے ویندے رہ گئین۔ اوائل وچ اے مناظر فطرت اتے زناور مختلف قبیلین دے ٹوٹ یعنی شناختی علامت ہن۔ جیرھے جو اول قبیلے دی ذات دا حوالہ بٹن پگئے۔ مثلاً راجپوت ذاتاں آپنے آپ کول سورج ہنسی، اتے چندر ہنسی، سڈ ویندن۔ جے زناوریں دے حوالے نال ڈٹھا ونجے تاں سرانیکہ وسیب وچ اچڑن تاں زناوریں دے نال تے ذاتاں موجودان۔ مثلاً سیہڑے، ہر اتے گیدڑ مار وغیرہ۔ جے مچھی دے حوالے نال گالھ کیتی ونجے تاں ”کھگہ“، ”کھگہ“، ”کھگہ“ مشہور ذات اے۔

وچ عبدالغنی کلہوڑہ شکست کھاتے اتھائیں آیا۔ اتے موجودہ حاجی پور وچ اوندان خاندان موجود ہے پیا۔

آخر ۱۸۳۱ء وچ اتھاں مقامی طور تے سکھیں قبضہ کر گھدا۔ اوں ویلھے اتھاں صرف قبائل ہن سکھیں افغانستان تے حملہ دے واسطے ہیں درہ چھا چھڑکوں استعمال کیتے۔ اے علیحدہ گالھ ہے جو اونا کام ریہن۔ انہیں دیاں فوجاں اتھاں اندیاں ویندیاں ریہن۔ انہیں مقامی طور تے تمندار مقرر کر ڈتے۔ لغاری، گورچاٹی، دریشک، کھوسہ، لڈتے قیصراٹی قبائل تمندار تھی گئے۔ بزدار سکھیں نال برسر پیکار رہ گئے۔ کوڑا خان کھوسہ نے انگریزی حکومت دی امداد کیتی اتے ایں علاقہ تے قبضہ کر گھدس۔ سکھیں دی امداد وچ کئی قبائل ہن۔ اتے کئی قبائل انگریز دے حامی ہن۔ ۱۸۶۷ء وچ آخری حملہ آور جیرھا درہ چھا چھڑکوں ٹپ تے آیا او غلام حسین خان مری ہا۔ (۱۷)

جیندی فوج ۵۰۰ بلوچیں دے قائم ہئی۔ انگریز دی سازش نال غلام حسین خاں ماریا گیا۔ سنڈیمین اتے رائے ہتورام شکار پور والے (مرچیں والا) دے نال اتھاں ٹپے۔ (۱۸) اکثر انگریز دستے قندھار تے قبضہ ساگوں اتھاں ٹپے تے ولیے۔ ریشی رومال تحریک دارہبر مولانا عبید اللہ سندھی ہیں رستہ نال افغانستان ڈو گئے۔ اتے اول آجٹی تحریریں وچ آپٹا ٹپن اتھاں آکھیے۔

۱۹۴۷ء وچ پاکستان بٹن پگئے۔ اتھاں دے تمندار آپٹیاں تمنداریں ۱۹۵۰ء تاں قائم رکھین۔ ۱۹۵۰ء وچ جرگہ دے فیصلہ مطابق پنجاب اچ شامل تھئین۔

آپٹے ٹوٹم دے حوالے نال انہیں کجھ (Taboos) (مناہی) وی بٹائے ہوئے ہن۔ آپٹے ٹوٹم (زناوری صورت) دا گوشت کھاوٹ منع ہا۔

سماجیات دی تاریخ پھلوری ونچے تاں ناگک وی ہک دیوتا دے روپ وچ اساڈے سامنے آندے۔ اینکوں مارٹ پاپ سمجھیا ویندا ہا۔

اینڈے بارے ڈھیر سارے (Myth) دیو مالا این سماج وچ موجود ہن پئے۔ جیویں جو مٹکی ناگک داسماٹا کرٹ دے بجائے این آکھیا ویندے۔ ”میاں ناگک آجوندہ میں پیڑے راہ، نتوں میڈے راہ۔“ آہن ناگک راہ چھوڑ ڈیندے۔ اتے مختلف مذاہب وچ وی ناگک دا کردار موجود ہے پیا۔

سیائیں موجب اسطور دی بٹیا دسدھر (Desire) وی ہے۔ اتے پاٹی دا ہوون اتم سدھر ہے۔ کیوں جو پاٹی حیاتی نال گنڈھیا ہویا اے۔ اتے لیوں پاٹی بارے ڈھیر سارے دیو مالائی قصے کہائیاں مشہور ان۔

اے قدیم مذاہب وچوں ہک معروف مذہب ہے۔ این مذہب داداعی ”زرتشت“ ہا۔ زرتشت دے پیروکار کون زرتشتی وی آکھیا ویندے۔ این مذہب دی الہامی کتاب داناں ”اوستا“ ہے۔ جڈاں ایندے پیروکار ہندوستان وچ آئے تاں انہیں کول ”پارسی“ آکھیا گیا۔ کیوں جو اے پارس کول آئے ہن۔ زرتشت دے نظریے مطابق دنیا وچ ڈو قوتوں کار فرماں۔ ہک کول ”اہور مزدا“ اتے ڈو جھی کول ”اہرمن“ آہن۔ پہلی خیر اتے ڈو جھی شردی قوت اے۔ ڈو جھیں قوتوں ہمیشہ کنیں برسر پیکار اندیاں پین۔

انہیں دے عقیدے مطابق ترے مظاہر فطرت نور دا مظہر ان۔ یعنی سمجھ، چندراتے بھاء۔ اے مقدس مظہر پین۔ آپٹے عقیدے مطابق مُردے کول دفنیدے کا کنی۔ تاں جو زمین گندی نہ تھی ونچے۔ بھاء وچ مُردے کول ساڑیا نہیں ویندا تاں جو بھاء ناپاک نہ تھی ونچے۔ اتے

مُردے کول پاٹی وچ این گالھوں نہیں سٹیندے تاں جو پاٹی خراب تے ناپاک نہ تھیوئے۔ ات لیوں مُردے کول اچی جاہ تے رکھ ڈیندن۔ جینکوں ”ذسمہ“ آہن۔ جتھاں گھنیں آتے کھا ویندن۔“

۸۔ امیر علی خاں، تعارف و جائزہ ڈیرہ غازیخان (کتابچہ)

۹۔ بدھ مت:

تاریخ دے مطابق بدھ مت دا نظریہ ۲۵۰۰ سال پڑاٹا ہے۔ این مذہب دا بانی گوتم بدھ ہا۔ جیندی عظمت پاروں ”مہاتما بدھ“ آکھیا ویندے۔ او ہک شہزادہ ہا۔ عیش و عشرت دی زندگی تیاگ تے اوں غور و فکر کرٹ شروع کر ڈتا۔ جنگلیں رُلدا رہیا۔ چھیکڑا وندی تپشا (چلہ) دے نتیجے وچ ہک وٹ (پتل) تلے اوکوں نروان حاصل تھیا۔ او نروان اوندی حیاتی دا حاصل ہا۔ جیر ہا بدھ مت دی بٹیا دہٹیا۔ پتیل کول پودھی وٹ وی آکھیا ویندے۔ اچٹ ساڈے وسیب وچ کجھ لوک ایندے تلے وچٹن کیتے ہک ڈر بھور رکھدن۔ اتے اینکوں آسب زدہ خیال کیتا ویندے۔ سرائیکی وسیب وچ بدھ ناں دی ذات دے خاندان موجود ہن پئے۔ اشوک دے زمانے وچ ایندی ترویج وڈے پیمانے تے تھئی۔ اے کوہ ہمالیہ کنیں گھن کرائیں موہنجوداڑو (سندھ) تائیں پھیلایا ہویا ہا۔

۱۰۔ پاراں کوہ:

سرائیکی وسیب وچ اے روایت عام ہے جو کنیں دی حکومت داداڑہ اختیار ”پاراں کوہ“ تائیں ہوندا ہا۔ یعنی چھوٹیاں چھوٹیاں حکومتاں ہوندیاں ہن۔

۱۱۔ محمد غوری:

محمد غوری دی قبر ضلع جہلم وچ موجود ہے۔ جیڑھی عرف عام وچ اوندی حقیقی جائے مدفن لکھی تے پڑھی ویندی اے۔ لیکن محمد غوری دی جائے مدفن کوٹ چھٹھ (ضلع ڈیرہ غازیخان) دے پوادھوں پنج رھی کلومیٹر دے فاصلے تے موجود ہے پئی۔ اوندے اُتے ہنٹ روضہ وی بٹیا

کھڑے۔ یار لوکیں اینکوں ”پیر“ بٹاڈتے۔ اتے اینکوں ہن ”پیر محمد غوری“ آکھیا ویندے۔ اتے باقاعدہ عرس وی تھیندے۔

سراہیکی وسیب دی تہذیب تے تاریخ کوں پتہ نہیں کڈن کتوں نظر انداز کیتا ویندا پئے۔ حقیقت اے ہے۔ جو ہارے حملہ آور خصوصاً جیرھے پچھادی پاسوں آئیں۔ پہلوں ہیں علاقے کوں تختہ مشق بٹیدے ہن تے ول اگوں تے ویندے ہن۔ اتے انہیں دی واپسی وی اتھاؤں تھیندی ہئی۔ جے تائیں محمد غوری دی موت دا سوال اے۔ ایندے اُتے کھوکھریں (لکھریں) حملہ کیتا ہا۔ جیرھے اتھوں دے مقامی ہن۔ حملے دے نتیجے وچ محمد غوری کم آ گیا۔ اتے اوندی لاش کوں قدرے غیر معروف جاء تے دفنایا گیا۔ تاں جو اوندی لاش کوں انتقام نہ گھدا ونجے۔ ہئی وجہ اے ہئی جو گرم موسم دی شدت کتوں لاش خراب تھیوون دا خدشہ ہا۔ جو اونکوں غور تائیں نہ نتاؤنچ سگدا ہا۔ ایں ساگوں اوندی لاش کوں اتھائیں دفناوون انہیں دی مجبوری ہئی گئی۔ مگر نصابی تاریخ اے گالھ نہیں منیندی۔

۱۲۔ تاتاری:

ایں گالھ دا ہک ثبوت اے وی ہے جو جام پور شہر دے نیڑے لے پاسوں ”نتار والا“ ناں دا موضع موجود اے۔ اتے ایں موضع دی سرحدتیں جام پور شہر دے نال ملدی اے۔

۱۳۔ خان آف قلات:

میر محبت خان بروہی خان آف قلات جام پور شہر تے حملہ کیتا ہا۔ اتے شہر تے قبضہ کرکٹ دے بعد اتھوں ہک ”سومری“ نامی خاتون کوں زوریں زبردستی چا گیا۔ او پر نی پتری خاتون ہئی۔ اونداسٹھپ اوندے ڈکھیں دا سبب بٹیا۔ (صاف ظاہر اے جو اوں ایں دے علاوہ لٹ پٹ دی کیتی ہوس تاں جو خرچ توں علاوہ منافع تھیوے) جلدی جلدی درہ چھا چھڑوچوں پڈا پچھوں تے ول گیا۔ ایں خاتون بارے تاریخ وچ اے روایت موجود ہے پئی۔ جو اینکوں ہک ”سید“ سید عبداللہ شاہ سمیٹہ والے، آپٹی کرامت نال واپس جام پور گھن آیا۔ سید عبداللہ شاہ قبضہ ہرند دے

ہم پل ہن۔ انہیں داروضہ قصبہ سمیٹہ (ڈیرہ غازیخان دے نیڑے) وچ ہے اتے انہیں دے بھرا دامد فن نوشہرہ غربی (نزدادجل) ہے اے روایت میجر ٹمپل نے آپٹی کتاب ”روایت پنجاب“ وچ لکھی اے۔

۱۴۔ امیر علی خان

تعارف و جائزہ ڈیرہ غازیخان (کتابچہ)

۱۵۔ محمود گجر:

چھیکڑی غازی خان دی کلہوڑیں دے ہتھوں گرفتاری دے بعد محمود گجر ڈیرہ غازیخان دا والی بٹیا۔ اوں نے زراعت وچ وڈی دلچسپی گھدی اتے ایں ساگوں نہری نظام وچ بہتری آندی۔ ایں مقصد کیتے نوایاں نہراں وی کھنائیاں۔ گز نیٹ ضلع دیرہ غازی خان ۸۴، ۸۳، ۸۲، ۸۱، مطابق اوں نورواہ، محمدواہ اتے نورواہ دی دھین گائے برانچ کھنائی۔ تاریخ ڈیرہ غازیخان (حصہ دوم) از عبدالقادر لغاری ایم ایس سی دے مطابق اوں ۶۵ء وچ ”سون واہ“ کھنایا۔ اتے اوندے پتر فاضل خان آپٹے ناں دی مناسبت نال قصبہ ”فاضل پور“ وسایا۔ اتے ہک نہر ”فاضل واہ“ کوں دریائے سندھ وچوں کڈھائیں۔ محمود گجر نے نہر ”مالکہ“ دی توسیع وی کرائی۔

۱۶۔ غازی خان:

دیرہ غازیخان تے ”میراٹی“ خاندان حکومت کریندہ رہ گئے۔ اتے اے حکمران غازی خان اتے حاجی خان (واری واری) دے ناں نال حکومت کریندے رہ گئیں۔ ایندا چھیکڑی حکمران غازی خان ہا۔ جیندی حالت قید وچ موت واقع تھی۔ انہیں دے وزیر ”محمود گجر“ دے آکھینے تے سندھ دا حکمران غلام شاہ کلہوڑہ (سرائی) دیرہ غازی خان تے حملے بعد اونکوں گرفتار کرتے آپٹے نال سندھ گھن گیا۔ اوں وقت غازی خان دی عمر ۴ سال ہئی۔ اتے یاراں سال دی عمر وچ غلام شاہ دی قید وچ مر گیا۔ اتے ایں خاندان دی حکومت ختم تھی گئی۔ گز نیٹ ضلع دیرہ غازیخان ۸۴، ۸۳، ۸۲ء وچ اوندی تاریخ وفات دا قطعہ ایں لکھیا کھڑے:

چوں غازی خان از دُنیا رفت محروم
مسافر، بے وطن مرد است مظلوم
خرد تاریخ وی گفت است بشنو
”ظفر جاہ“ بشماری ”اے یا ر معصوم“

۱۷۔ غلام حسین خان مری:

مصنف نے غلام حسین خان مشوری بگٹی کون غلام حسین خان مری لکھیے اتے اوندی فوج دی تعداد پنج سو لکھی اے۔ لیکن تاریخ ڈیرہ غازیخان (حصہ دوم) از عبدالقادر لغاری ایم ایس سی دے مطابق اوندی فوج پندرہ سو افراد دے مشتمل ہی۔ انگریزی دستاویزات وچ اوکوں ڈاکو لکھیا گئے۔ حالانکہ اوجت وطن ہا۔

اتے آپٹے علاقے تے انگریزی قبضے دے خلاف لڑدا بھڑدارہ گئے۔ آجٹیں دی ندراری پاروں آجٹیں دھرتی تے قربان تھی گیا۔ اوندے سرکوں انگریز آجٹیں فتح دان نشان سمجھتے جام پورگن آئے اتے اوکوں جام پور وچ دفن کر ڈتے۔ بعد وچ اوندی قبیلہ حکومت دی اجازت نال اونداسر اتھوں چا آیا۔ اتے آپٹے علاقے وچ آن دفنایا۔

اوندی شہادت دے بعد سنڈیمین دی فارورڈ پالیسی کون کنیں ڈک تھل دے باجھوں کھلارہ ملیا اتے بلوچستان برطانوی سامراج دی عملداری وچ آ گیا۔

۱۸۔ رابرٹ سنڈیمین

رابرٹ سنڈیمین (ڈپٹی کمشنر دیرہ غازیخان) کون برطانوی حکومت کنوں ہدایت ملی جو بلوچستان کون کنیں طراحویں برطانوی عملداری وچ شامل کیتا ونجے۔ تاں جو افغانستان وچ ٹوٹیں کئی ڈک ٹھل نہ ہوئے۔ ایں مقصد سانگے قلات وچ کیتے ۱۸۷۵ء وچ کبک مشن قائم کیتا۔ ایں مشن دا قائد خود سنڈیمین ہا۔ اتے باقی ممبران دیرہ غازیخان دے بلوچ سردارین۔ تاں جو بلوچ سردارین دی مدد نال خان آف قلات کون رام کیتا وچ سیکے۔

ایں مشن دے ممبران دے نال ڈاکٹر شاہ محمد مری آجٹیں کتاب بلوچ قوم (قدیم عہد سے عصر حاضر تک) وچ تحریر کیتین۔ جیندی تفصیل اے ہے۔ غلام حیدر گورشاٹی، میرٹ خان دریشک، غلام حیدر خان لُنڈ، امام بخش مزاری، سکندر خان کھوسہ، مزار خان لُنڈ، جمال خان لغاری، مہر اللہ خان مری، قادر بخش کھیتراٹ، اتے مسو خان بیکاٹی، دفتری کاروائی کیتے منشی ہتورام تے گھن پترا (گنپت رائے) آپٹے نال نئے۔

تاریخ ڈیرہ غازیخان (حصہ دوم) اتے عبدالقادر لغاری ایم ایس سی دے مطابق اے مشن بوجہ ناکام تھیا۔ ڈو جھی واری مشن ۱۸۷۶ء وچ ولا قلات ڈو گیا۔ اونداسر ایہودرہ چھاچھڑ ہا۔ ایں واری سنڈیمین دے دست راست امام بخش خان مزاری اتے جمال خان لغاری ہن۔ آخر کار ایک مشن آپٹے مقاصد وچ کامیاب تھیا۔ ۱۲ جولائی ۱۸۷۶ء، کون معاہدے تے دستخط تھئے۔ ایندے نال بلوچیں آجٹیں آزادی وچ ڈتے اتے گل وچ انگریزیں دی غلامی دا طوق پا گھدا۔

تہذیب و تمدن

کہیں علاقے دے رسم و رواج اتے تہذیب و تمدن دا پتہ اوندی تاریخ کنیں لگدے۔ شرط اے ہے جو اوندی تاریخ لکھی ونجے تاں۔ تاریخ دا لکھیا ونجی وی ہک ترقی یافتہ تہذیب دا ہک اہم حصہ ہوندے۔ اقوام یا علاقہ آپ مہذب ہوندے۔ جیندے وچ مہذب لوک اگوں وی سچیدن اتے سبھ کجھ لکھ سٹین۔ لیکن ایندے باوجود کہیں وی علاقے دی ترقی یافتہ تو میں دی تاریخ نہیں ملدی۔ تاں اوندی وجہ قدرتی آفات ہوندن۔ مثلاً، زلزلہ، بیماریاں، سیلاب اتے غیر ملکی حملہ آور، زلزلے نال یکدم انسان اتے حیوانی آبادی ختم تھی ویندی اے۔ اتے جیرھے لوک ول سچدن۔ اواتنی ترقی کرن دے قابل نہیں ہوندے۔ جو آہٹی روشن تہذیب کوں صحیح سالم رکھ سکے۔ کیوں جو آپٹے سابقہ معیار کوں برقرار رکھن سانگوں انہیں کوں وسائل دی ضرورت ہوندی اے۔ جنہیں کوں کٹھا کرنا ساگوڈھیر وقت اتے افرادی قوت دی ضرورت ہوندی اے۔ جیرھی میسر نہیں تھی سگدی۔ تاہوں زلزلے دے بعد سچن والے آپٹے آپ کوں نہیں سنبھال سگدے۔ انہیں لوکیں دی تہذیب و تمدن دا پتہ اوٹھیر ڈھیندن۔ جیرے زلزلے وچ تباہ تھی گئے ہوندن۔ اے قدرتی طور تے تاریخ نال دلچسپی رکھن والے لوکیں واسطے قیاسیں دا خزانہ ہوندن۔

ڈوجھی قدرتی آفات دے وچ ناقابل علاج بیماریاں ہوندن۔ جیکوں اساطی زبان وچ ”بوا“ آکھیا ویندے۔ ”بوا“ جیندے وچ روزانہ سینکڑیں دی تعداد وچ لوک مران اتے بیماری دے ڈر کوں لوک نقل مکانی کروجن۔ اساکوں قصیں اتے لوک کہانیں وچ اے گالھیں عام ملدین۔ جواوں ملک وچ وبا آئی تے رعایا ملک چھوڑن تے مجبور تھی گئی۔ ایہو جیہاں گالھیں

اساکوں زلزلے دے سلسلے وچ وی عام ملدین۔ جو بھئی بادشاہ غلط کارہاتے اوں ویلھے کنیں دی بد دُعا لگی۔ زلزلہ آیا تے شہر یکدم ٹھیر تھی گیا۔ بادشاہ مر گیا اتے مخلوق وی مر گئی۔

ہی گالھ کہیں وی تہذیب کوں مٹاؤن کیتے وحشی، خونخوار تے لالچی قوم دا حملہ آور ہووون پھوں وڈا عنصر اے۔ او وی آن کے مقامی تہذیب کوں برباد کرتے آپٹے تہذیبی اصول جاری کریندن۔

چونکہ فاتح نے مفتوح قومیں دے وچ مزاجاً فرق ہوندے۔ تاریخ گواہ اے جو ہر حملہ آور قوم آپٹی تہذیب حکماً کھڑیندی رہی اے۔ ایں سانگے مقامی تہذیب و ثقافت ہر نویں آؤن والی تہذیب و ثقافت کنوں متاثر تھیندی رہی اے۔ ایندے باوجود مقامی تہذیب و تمدن کتھائیں نہ کتھائیں چنڈ، گٹھ وچ ضرور موجود رہی ویندی اے۔ (۱) ایندے علاوہ طوفانیں دی بھن تر وڑا تے دریاویں دائرخ بدلن دی تہذیب و تمدن تے اثر انداز تھیندن۔

ہن چھیکوئی پس منظر کوں سامنے رکھتے ”چھا چھڑ“ دے خطے دی تہذیب و تمدن کوں زیر بحث آندا ویسی۔ سرائیکی تہذیب دا عروج منڈارا قبائل دے دور وچ ہا۔ (۲) وادی سندھ وچ معاشرتی حالات پھوں چنگے ہن۔ لوک خوشحال ہن۔ اتھاں فرات دی تہذیب دے مقابلے دی تہذیب ہی۔

ایں کنوں پہلے اتھاں جیرھے لوک وسدے ہن۔ انہیں دا تعلق حبشی نماسامی نسل نال ہا۔ اتے اے لوگ غالباً کتے پلیندے ہن۔ اتے کتے پالن دار وچ اچاں وی ایں علاقے وچ موجود ہے پیا۔ اے ہک ایٹھ لاشعوری اتے موروثی فعل ہے۔ جیرھا اساں پیروی دے طور تے کریندوں۔

۲۶۰۰ ق م کانسی دا زمانہ آکھیا ویندے۔ ایں ویلھے وادی سندھ دی طرز معاشرت زراعت نال بجوی ہوئی ہی۔ تجارت زوریں تے ہی۔ تجارتی لین دین، دجلہ فرات (وادی دجلہ، فرات) تک تھیندا ہا۔ حتی کہ کوہ یورال تک (تجارت سانگے) ساڈے لوک ویندے ہن۔ قصیں

وچ اینکوں کوہ قاف آکھیا گئے۔ جینکوں تخیلاتی ملک آہدے ہن۔ ☆

تجارت پیشہ لوک ہوں مذہبی لوک ہن۔ تعلیم وی ہئی اتے اے لوک ہوں خوشحال ہن۔

پروفیسر محمد شفیع دے مطابق؛

”چونکہ ہندوستان میں غلہ کی کثرت و پانی و چارہ کی افراط اور آب و ہوا

اچھی تھی۔ اس لیے یہاں کے باشندوں کو باہر جانے کا خیال تک نہ آیا۔“

اس کونوں ڈو گالھیں معلوم تھیندن۔ جوہک تاں اے علاقہ خوشحال ہا۔ ڈو جھی گالھ

اے ہے جو اتھوں دی خوشحالی ڈو کھیتے تے ہا ہر دے لوک لٹن آئین۔ اوں ویلھے اتھاں ہوں سارے

رواجیں، رسمیں کون عقیدت دی حد تاٹیں نیا تے پورا کیتا ویندا ہا۔ لوک ہر شے کون چھیندے

ہن۔ سچھ، چندر وغیرہ، اینوں ”پہل“ دی خاص پوجا کیتی ویندی ہئی۔ ایندی خوشحالی ڈو کھیتے تے

ایرانی حملہ آور تھئے اتے ایرانی لوکیں اتھوں کیا نیتا؟

تاں عرض اے جو ایرانی غلہ اتھاوں نیندے ہن۔ دھاتاں ہر قسم دیاں اتھاوں ویندیاں ہن۔

ہیرو ڈو ٹس دے مطابق؛

”سلطنت کے یہ خطے نہایت دولت مند صوبے تھے اور ان سے تین سو

ساٹھ ٹیلنٹ سونا مالیہ وصول ہوتا تھا۔ (۴)

ہن اندازہ کرو جو کتنی دولت اوں ویلھے ایرانی اتھوں نیندے ہن۔ تاریخ اساکوں

ڈو سیندی اے۔ جو ”دارا“ دے محل ساگو لکڑ وی اتھاوں نیتی ہائیں۔ البتہ اساکوں لوکیں ایندے

بدلے وچ گجھ چیزاں ڈو تیاں۔ آتش پرستی، خوشامد، غلامی، آتش پرستی دا عقیدہ، جیرھا کئیں نہ کئیں

شکل وچ (اچ تئیں) موجود ہے پیا۔ (۵)

☆ ساڈے وسیب وچ لوک راتیں کول کٹھے تھی بہدن اتے قصے آہدن۔ جیندے وچ اکثر سوداگر،

بادشاہ، شہزادے اتے شہزادئیں دا ذکر ہوندے۔ وزیریں دا حال ہوندے۔ اے دراصل ساڈے علاقے ”ہندش“

دیاں سینہ بسینہ روایتیاں ہن۔ جنہیں کون گردش زمانہ قصہ بنا ڈتے۔ اتے گجھ قصولی لوکیں ناں تے مقام بدل

ڈتے۔ جے اگر ایندے وچ ردوبدل نہ تھیندی تاں اے ساڈی تاریخ ہئی۔ (مصنف)

جیویں جو بھاء نہ پئی جھڑگا کریندی ہووے۔ تاں اساکوں آہدوں؛

”اٹھ چھوٹا بھاء ڈو ڈی“

ڈو بھاء دی خوشامد کریندوں۔ ڈو جھی گالھ جو مہذب ہووٹ دے ناطے اساکوں

خوشامد ڈو تے سکھائی ویندی اے۔ تر جھی گالھ ایرانی لوکیں اتھاں قبضہ کرتے ہندش دارا

ہنہیں تو میں کول ڈو کھائے۔ اتے ہوں مثال وانگو جو؛

”مائی لالو آپ گلگیوں ساکوں گالیو“

انہیں دے بعد اتھاں آریں آئین۔ اُجڈ، بھک دے ماریے لوک، انہیں ان تے لٹ

مار شروع کیتی۔ شہرتاہ کر ڈتے۔ لگھے جو ہن۔ جنہیں ویلھے رجٹ تاں خیال آئے نیں۔ جو اتھائیں

رہوں۔ اتھاں رہن ویلھے سرائیکی وسیب دے واسیں نال رل تے اتھوں دی تہذیب وچ رلدے

گئے۔ انہیں دی ایہا شائش اے جو سرائیکی علاقے دی دولت اتھائیں کٹھی کیتی ہائیں۔ کئی سال

بعد ہندوستان دے ملے حصے ڈو چا گئے۔

کئی سال بعد اتھاں ”سکندر“ آترے۔ اتے اس ملک توں حد کنوں زیادہ سونا چاندی

چا گئے۔ اتھوں مال مارتے لوکیں کول لٹ گئے۔ اتے اوندے جانشین وی ایویں کریندے رہ

گئیں۔ پرتھو لے سال بعد آریں (ڈو جھا گروہ) ول آئین تے دولت مال مویشی سبھو چاتے

اندرون ہندوستان چلیے گئے۔ پچھیں اے علاقہ جنگیں دی اما جگاہ بن گئے۔ آریں سرائیکی علاقہ

کول ہندومت، بدھمت، اتے جین مت ڈتے۔

ہن، شاکا اتے کوشانی وغیرہ سارے سرائیکی علاقے کول بربادیاں ڈو بندے رہ

گئیں۔ آخر مسلمان آئین اتے پہلے مسلمان حملہ آوریں بغداد کول خراج یا خرچے دے طور اتھوں

بے پناہ دولت پٹھی۔ مسلمانیں دے دور وچ تاتاری، افغانی، فرغانوی وغیرہ۔ جیرھے وی آئین

انہیں سرائیکی علاقہ دی کوئی حیددی جاہ نہیں بچائی۔

ایندے باوجود اتھوں دا تہذیب و تمدن انویں دا انویں تو انا رہ گئے۔ آوٹ والے قبائل

ہیں تمدن وچ رل مل ڳڻين۔ اے تاں فطرت دا قانون اے جوڏھير (اکثریت) گھٹ (اقلیت) کول آهڻي تهذيبی، سماجی وثقافتی اتے لسانی قدریں نال آپڻے اندر جذب کرگھدے۔ اتے ایں ساڳوسرائیکی بطور زبان دے جیندی ره گئی اے۔ گو آوڻ والیں قومیں دے تهذيبی سماجی، ثقافتی اتے لسانی اثرات اوں خطے تے ضرور پھدن مگر تھولے۔

قوماں تے اُنہیں دے رسم و رواج

- چھاچھڑ دے در کے کنوں تلے اے سرائیکی علاقہ مختلف اقوام تے مشتمل ہے۔ جینکوں اسان کئی حصیں وچ ونڈ سگدوں۔
- ۱۔ پرائیاں قوماں
 - ۲۔ پچھادی قوماں
 - ۳۔ اُبھیاں قوماں
- ۱۔ پرائیاں قوماں (ذاتناں) اِتھاں کئی وسیدن، مثال دے طور تے سیوڑھ، کبھل، جھبیل، پرہار، ڈمرہ اتے کندھیل وغیرہ
 - ۲۔ پچھادی اقوام وچ بلوچ، افغان، سید اے اولوک جیرھے فرغانہ وچوں آئین۔
 - ۳۔ اُبھیں قومیں وچوں ہوتی (ہوتھی)، سکھ اقوام، جوئیہ، میواتے ناول وغیرہ۔
- پہلے وسدیاں قوماں آپڻے رسم و رواج تے پابند ہن۔ جوں جوں بیاں قوماں اندیاں ڳڻين۔ معاشرے وچ رسم و رواج نویں تھیندے ڳئی۔ (۶) البتہ پراڻے لوک (قدیم قوماں) اِتھاں ماریں وچ رہ ڳڻين۔ اڄکل پراڻے لوکیں (قدیم قومیں) یا اُبھیں قومیں کنوں حیثیت (سماجی حیثیت) وچ پچھادی اقوام زیادہ ہن۔ معاشرے وچ قدر تے احترام نال ڈٹھیاں ویندن۔ اِتھاں سب کنوں زیادہ احترام سید اکیتا ویندے۔ پر مذہبی تے سماجی اجلاس وچ سید دا ہوون چڱا شگول ڳڻیا ویندے۔ شادی دیاں رسماں اِتھاں ہوں متفرق ہن۔ اُبھیں قومیں وچ شادیں (شادی دی رسم) تے خرچہ کیتا ویندے۔ اتے نمود و نمائش تھیندی اے۔ پچھادی اقوام دی شادی وچ صرف مرد کٹھے تھیندن۔ اتے رشتے دار عورتاں وی۔ پر پرائی اقوام دی شادی وچ

رناں، جوان کٹھے ہونداں۔ اے لوک آپٹے رشتے داریں کوں ترجیح ڈینداں۔

لیکن قدیم دور وچ گنوں (Cow) کرنسی دے طور تے استعمال تھیدی ہی۔ اتے شادی بیاہ داموسم مقرر ہا۔ اتے شادی کیے سوئمردی رسم منعقد کییتی ویندی ہی۔ اوں ویلھے کاج، یا جہیز وی ڈتا ویندا ہا۔ اتے خاص کر ”کاج“ دی خاطر ”گاج“ Cow ڈیوٹ دا رواج ہوندا ہا۔ ایں ویلھے مذہبی لوک وی موجود ہوندے ہن۔

شادی بیاہ دے موسم نال نال خاص کر چیترا، وساکھ کوں میلنیں واسطے مقرر کیتا گیا ہا۔ اتے تہوار مذہبی، سماجی اتے معاشرتی ہوندے ہن۔ تہواریں دی رسم دراوڑیں کنیں شروع تھئی اتے اے تہوار ہولے ہولے رواج بن گئے۔ (۷) انہیں تہواریں تے تفریح دے نال نال خرید و فروخت تھیدی ہی۔ حتیٰ کہ انسانی خرید و فروخت دا رواج وی پایا۔ جو بازی دی تہواریں دا حصہ ہوندا ہا۔

اے لوک شکاری زندگی دے ہوں عادی ہن۔ گتیں نال شکار کھیڈن دا رواج ہا اتے اے لوک ”کھنڈاٹی“ تے ”کڑوکی“ نال وی شکار کھیڈ دے ہن۔ البتہ مچھی دا شکار ہوں گھٹ کھیڈیا ویندا ہا۔ صرف دریا دے نال وسن آ لے لوک مچھی کوں غذا دے طور تے استعمال کریندے ہن۔ ”پاٹی“ کوں متبرک سمجھیا ویندا ہا۔ ایں خاطر پاٹی وچ رہن والی مخلوق وی مقدس سمجھی ویندی ہی۔ تاہوں اولوک جیرھے مچھی دا شکار کریندے ہن۔ انہیں کوں حقیر اتے ظالم سمجھیا ویندا ہا۔ ایں حوالے نال انہیں کینں نفرت کییتی ویندی ہی۔

چوری دا رواج وی پایا۔ اتے چوری کوں بہادری سمجھیا ویندا ہا۔ لیکن قابل نفرت فعل دے طور تے وی ڈٹھا ویندا ہا۔

زبان وادب

زبان:

ہندش دے مختلف علاقیں وچوں ملن والے ڈھا نچیں توں پتہ لکدے۔ جو انہیں لوکیں دا تعلق حبشی نسا سانی نسل نال ہا۔ ”ہندش“ کنوں مراد جغرافیائی لحاظ نال او علاقہ ہے۔ جیرھا دریائے جہلم کنوں پچھادھ تے موجودہ پاکستان دا حصہ ہے۔ اتے لسانی لحاظ نال او حصہ جیندے وچ سرائیکی زبان بولی ویندی ہی۔ اتے اچ وی اوں علاقے وچ بولی ویندی ہے۔ جیندا مرکز دریائے سندھ (دریائے سندھ دے سچے کھپے پاسوں سرائیکی زبان دی عملداری ہے) ہے۔ اینکوں وادی سندھ وی آکھیا ویندے۔

سرائیکی زبان دی نشوونما ”کتھاں“ اتے ”کیویں“ تھئی اے۔ اے بٹیا دی سوال بٹن۔ جیرھے مختلف ذہنیں وچ آسگدن۔ ہر کنیں دا آپٹا خیال (نظریہ) ہوندے۔ مگر میڈاوی ایں بارے آپٹا خیال (نقطہ نظر) ہے۔ میڈے ذہن (نظریے) دے مطابق ”دریائے سندھ دی وادی دریائے جہلم دے پچھادھی پاسے کنوں (لاکرائیں) سلیمان پہاڑ سالم اتے قندھارتا کنیں۔ اُجھیں کشمیر ولاتے لمیوں سمندر تا کنیں ہے۔

ایں مندرجہ بالا علاقے وچ سرائیکی (زبان) بولی ویندی ہی۔ سرائیکی دے متعلق بعض ماہرین لسانیات آہدن، جو آریں زبان دا اک حصہ ہے۔ لیکن میں تسلیم نہیں کریندا۔ کیوں جو اساکوں تاریخ انہیں (آریں) دے آنوٹ کنوں پہلے دے آثار قدیمہ دے ذرائع نال ڈسیندی اے۔ جو اتھاں پہلے آبادی ہی۔ اتھوں دی تہذیب وادی دجلہ و فرات اتے مصری تہذیب دے نال دی ہے۔ یعنی کئی ہزار سال پہلے دی۔ آخراوں زمانے دے لوک کیا الیندے ہلیندے ہن؟،

انہیں دی تہذیب کیا تھی؟، کیا بولی تھی؟، گو ننگے تان نہ ہن؟ آخر الیہدے ہن۔

تہذیبی طور تے او ویلھا وادی سندھ دے عروج داہا۔ لہذا جارج گریسن داالے نظریہ غلط ہے۔ (۸) جو سرائیکی زبان آریائی اے۔ ایہدے اُتے بحث کرک وقت گالٹ ہے۔ لیکن ڈاکٹر عبدالحق داخیال درست اے جو:

”وادی سندھ دی زبانیں دے ذخیرہ الفاظ دا اکثر حصہ غیر آریائی اے۔ تے ایں گالھ دا قومی امکان اے۔ جو انہیں زبانیں دی بٹیا دکھیں اتجھی زبان تے رکھی گئی اے۔ جیند اسر چشمہ انہیں مغربی ممالک وچ ہا۔ جیند اعلق موہنجوداڑو، ملتان یا ہڑپہ دی پراٹی تہذیب نال اے۔“ (۹)

(ترجمہ مصنف)

اسلم رسول پوری دے مطابق جو:

”آریائی خاندان دی زبانیں کونوں پہلے وادی سندھ وچ دراوڑی تے مُنڈا گروہ دیاں زبانوں بولیاں ویندیاں ہن۔“ (۱۰)

انہیں اقوال دے بعد اے گالھ نظر تے سامنے آویندی اے۔ جو اتھاں مُنڈا یا منڈارا قبائل رہن اتے انہیں دی ہک بولی تھی۔ جینکوں منڈاری آکھیا ویندے۔ کجھ حروف تہجی ملیں۔ جیندے بارے ماہرین داخیال اے جو اے دنیا دے قدیم ترین حروف تہجی ہن۔ منڈاری تہذیب دے اثرات بہوں صورتیں وچ اُچ دی ساڈی معاشرتی زندگی وچ موجود ہن۔ رسم و رواج ہک مدت گزرک دے باوجود وی ہن پئے۔

میڈے خیال دے مطابق وی اس اڈی سرائیکی زبان منڈا یا منڈارا قبائل دی زبان اے۔ جیڑھی اتھاں اہج کونوں چھی ہزار سال پہلے بولی ویندی تھی۔ بعد وچ آنوٹ والے حملہ آور قومیں دا ایہدے اُتے اثر تھئے۔ دراوڑیں ایں زبان کونوں ودھاوٹ وچ بہوں کردار ادا کیئے۔ انہیں کجھ نویاں آوازاں ڈٹن۔ خصوصاً ڈاکھی ”ھ“ انہیں دی دین اے۔ ایہدے بعد مختلف زبان

بولن والیں حملہ آور قومیں دے سرائیکی اُتے اثر تھیندے رہ گئین۔ نویں کونوں نویں الفاظ ایہدے وچ اندے رہ گئین۔ اے زبانوں اٹھو سٹن کیئے فعال کردار ادا کریندیاں رہ گئین۔ جیویں جو دراوڑی تے اسوری، آریں، پشچا، شورسینی، مگدھی، عربی، فارسی وغیرہ۔

اُچ وی ماہرین لسانیات اینکوں ابتدائی طور تے اپ بھرنش وراچڈہ آبدن۔ جیویں نویں کونوں نویں لفظ ایں زبان دا حصہ بڈے رہ گئین۔ اونویں ای نویاں آوازاں (حرف) ایہدا حصہ بٹن۔ جنہیں کونوں اہو کے دور وچ درتیندے کھڑوں۔ سرائیکی دریائے جہلم کونوں چھا دھوں پریں تائیں بولی ویندی تھی۔ حدودا رہ پہلے ڈس آیاں۔ آریں دے آنوٹ کونوں پہلے ایند امرکز کیرھا ہا۔

ماہرین دی رائے مطابق ہڑپہ تے موہنجوداڑو پراٹے شہر ہن۔ لیکن انہیں دے تہذیبی عروج ویلھے آخر کوئی پیا شہروی موجود ہوسی۔ اے شہر موجودہ تہذیبی عروج دے ویلھے مہذب علاقیں وچ آگین۔ تاہوں انہیں دے متعلق آکھیا ویندے۔ لیکن دراصل اوں ویلھے دی تہذیب دا مرکز موجودہ ڈیرہ غازیخان تے راجن پور دے اضلاع ہن۔

چھا چھڑ تے سنگھڑ دے درے انہیں علاقیں کونوں باہر نال ملیندے ہن۔ چھا چھڑ دے وچوں آوٹ والے آریں پہلی حکومت بٹائی۔ جینکوں ”ہرناکس“ دی حکومت آکھیا ویندے۔ ایہدے علاوہ کتھائیں اتجھی مثال نہیں ملدی۔ ناں معلوم تھیندے جو مہذب لوک اتھائیں ہن۔ تاں اسان آکھ سگدوں جو منڈارا قبائل دادار حکومت ہن علاقے وچ ہا۔ دراوڑ اتھائیں حکمران تھئے۔ مصری، ایرانی اتھائیں آئے ہن۔ اتے آریں وی پہلے اتھائیں آئے اتے پہلی حکومت ترتیب ڈتوئیں۔ تاہوں چھا چھڑ دا علاقہ سرائیکی (زبان) دانج ہے۔

ادب

چھا چھڑ دے علاقے وچ سرائیکی شاعری وی رواج پاتے۔ میاں چراغ اعواٹ، جعفر مرآٹی اتے گانموں جوئیہ اے سارے شعراء فوت تھئی؛ گنہین اتے کئی نویں شاعر زمانے دی جدت نال ڈر دے پنہین۔

میاں چراغ اعواٹ دامزار درہ گڑی وچ ہے۔ اتے انہیں ”ہیر“ وی لکھی ہئی۔ اتے ایندے علاوہ ہوں گچھ لکھیا ہائیں۔ نمونہ کلام حاضر:

تہیڈی ذات سوہٹا وفادار ہوئی
میں عاجز گنہگار ہوئی.....
غافل رہی آں نہ کیتا عمل ہے....
اینویں گذری عمر وچ شرمسار ہوئی
تہیڈے عشق وچ کیتی رب خلق پیدا
جو ارض و سماء وچ اظہار ہوئی....
چراغا مدینہ ڈو کھڑنت پکاراں
ایہا آوزدنت ہے درکار ہوئی

میاں چراغ اعواٹ دا ہک بند گچھ ایس اے:

صدقہ تھیواں ہوت تہاڈا میں مٹھری کول بگیوں رولی
جے ہوندی خبر نکھیڑے دی میں پا پہندی وچ جھولی
سک نہ لہا نیم نال پُئل دے نہ کوئی مٹھری مٹھری پولی
جند قربان چراغ پُئل توں ساڑاں چُنری چُولی

(۱۱)

جعفر مرآٹی موضع ہتی جمعہ اراکین دا واسی ہا۔ ۱۹۷۱ء وچ نو جوانی دی موت مرے۔ لیکن اوندانموند کلام نہیں لہھ سکیا۔ واریں دے شاعر گانموں جوئیہ مڈگانموں دارہن آلا ہا۔ اچکل درہ گڑی دا نو جوان شاعر فرحت عباس لشاری جیاٹی، عاصی تخلص نال شاعری کریندا اے۔

چھا چھڑ دارومان

اہل جنوں دی چھاپ مستیتیں تے دیر تے
فرد چپ کر کھڑ دے این ذکر خیر تے

عربی یا فارسی تہذیب دے افسانے (لوک داستان) کوں اسان حقیقت بٹا گھندوں
تے انہیں کرداریں کوں وی عظمت دان نشان آہدوں۔ پروا ہو جو بہیں حقیقی کردار جیرھے اسٹاڈے
وسیب وچ ہن پئے اتے تھی وی گزرین۔ انہیں دا ذکر کریدیں ڈردوں۔ پر میں نہیں ڈردا۔
میکوں آپٹی تہذیب و تمدن ثقافت اتے بولی تے نازاے۔ آؤ میں تہا کوں آپٹے وسیب دے لوک
رومان دا حال ڈیواں۔ جیرھی ویہویں صدی عیسویں دی لوک داستان اے۔ جیندا تعلق چھا چھڑ
دے علاقے نال ہے۔

چھا چھڑ دے کنٹھے دے آباد درگڑی وچ ماچھی قوم آباد اے۔ اے ماچھی کون ہن؟
آہدن افغان پٹھان ہن اتے پٹھانیں کوں نظر انداز کر ڈتے۔ ماچھی بٹاڈتے نیں۔ بہر کیف
ایں ماچھی خاندان دا ہک فرد ”محمد بخش خاں ماچھی“ ہا۔ محمد بخش خاں ماچھی چھوٹا وڈھ کھڈ کوڈ اتے
بکریاں بھڈیاں چراتے چھا چھڑ دی کندھی تے تھینے۔

اے نینگر بلوچیں دانو کوری وی بیٹے۔ بیو ماء داکم صرف رٹھ واہی اتے پتے با دھی ہس۔
گنڈھے، وکڑے، رتیج، ربکی شام فجر تن تے کھلکا، شکل دھوڑ و دھوڑ، عاقب خوار لیکن محتاج کنیں
دانہ۔ محمد بخش جنیں ویلھے سیاناں تھی آئے تاں اینکوں آپٹے نال دلا گھدس۔ اونکوں اپٹا کسب چانکی
(رٹھ وکی) والا ڈٹس۔ جنیں ویلھے محمد بخش پر پنچن جپڈ اتھی آئے تاں اونکوں رواج دے مطابق

وٹ سٹہ کر پر نالیں۔ اتے محمد بخش ہال بچیں آلا تھی گیا۔ اوں ویلھے رواج ہوندا ہا جو پچھا دھ دے واسی
موسم کوں یا خشک سالی وچ مڈیاں چاتے دریائے سندھ دے کنٹھے تے وچ بہن ہا۔ فاصلی بٹ تے
فصل کریندے ہن۔ بھڈیاں بکریاں چرانوں ہا۔ فصل کرن ہا۔ ایہا انہیں دی گذراٹھ ہی۔ ول
جڈاں پچھا دھ بھر ہیجسے ہا۔ تاں بچھوں تے آپٹے گھول اندے ہن۔

اینویں درگڑی دے لوک وی لڈ ویندے ہن۔ اتے مختلف جاہیں تے وچ بہندے
ہن۔ کئی قاسم پور، رنگ پور اتے کئی کوٹلہ مالیم، راجن پور تے کوٹ مٹھن وچ بہندے۔ پر انہیں
درگڑی والیں وچ ہک گالھ مشترک ہی۔ جو سارے لوک کوٹ مٹھن والے پیریں دے مرید
تے معتقد ہن۔ اتے اکثر کوٹ مٹھن اندے ویندے رہ ویندے ہن۔ اتے پندھ پریں ہوندا ہا۔ یا
گھوڑیاں ایں پندھ کیے استعمال کیتیاں ویندیاں ہن۔ اتے کٹھے تھے ڈ وچا چٹے وچن ہا۔

اینویں محمد بخش خاں اتے اوندی سنگت درگڑی وچوں تیری کیتی جو پہلی کوٹ مٹھن
وچوں تھی آؤں۔ زیارتاں کریوں تے نویں تازے تھی سوں۔ اتے کوٹلہ مالیم وچوں وی تھے
آؤسوں۔ کوٹ مٹھن بگنیں تے اٹھاؤں جنیں ویلھے ولین تاں صلاح تھی اے راجن پور دی واٹ
چلوں اتے گھر دے سودے سودی گھدی جلسوں۔ راجن پور لنگھ آکین۔ پیشیں دا ویلھا ہا۔ اتے
اگلیں اے رواج ہوندا ہا۔ جو پیشیں دے ویلھے بگلی مٹھیں وچ دایاں، جتو چڑھیدیاں ہن۔ اتے
سارے سنگتی کٹھے تھی تے ہک جتو تے لنگھ گئے۔ جو پہلی چٹے گھنوں تے کھندے جلسوں۔ اٹھاں
ہال اتے وڈے سارے دائی کوں لکھتی پئے ہن۔ اتے چلوں پلوی ہی۔ کوئی آہدا ہا۔
ماسی! میکوں پہلے ڈے تے کوئی آہدا، اڈی ملوکاں! پہلے میکوں ڈے۔ اتے کوئی آکھے،

بوا ملوکاں! میکوں پہلے ڈے۔ میڈا وارا اے۔ اے سارے سنگتی پچھوں وچ
کھرن۔ اڈی ملوکاں! آپٹے کم وچ مست اے۔ اے لٹھ کھن کھرن اتے محمد بخش ذرا چر کٹھ تھی
تے الاٹا آکھیں۔

”ملوکاں! ساکوں وی ڈے۔ اے نویں کو ہی اتے غلط فقرہ ہک اٹھ سوہنے جوان

دے مونیوں نکتھا ہویا ہا۔

ڈوجھا کک تھی پٹھی ہی۔ گالھ وی ایہو جہیں ہی۔ کورج تے شوخی نال پچھوں تے ڈٹھس تے آکھیں، کیا ڈیواں؟ ڈیہا نہویں کیا پیا تھیندے؟ بس ایہو ویلھا ہا۔ اوند اچھوں تے ڈیکھن تے الانوٹ محمد بخش کیے بھوگیں تے ڈیکھیں داسبب بٹیا اتے ایں ڈیکھن اتے الانوٹ دے وقفے دے وچ اوندے اُتے کیوڈ (Cupid) (کام دیوتا، محبت دا دیوتا دیوی) کنجھے نروار کیے۔

اتے ایں دوران اوچتر کنیں ہا۔ اوند اچھتا گم تھی گئے۔ گم سم، ہوش حواس کنوں بیگانہ، یعنی ہوش نہ رہیئس۔ پُوتھی گیا۔ باقی سنگت ویرٹی تھی گئی۔ جو چنگا بھلا، ہوش مند جوان کول لُحَلُکھن وچ کیا تھی گئے؟ اڈ ملوکاں وی ویرٹی تھی۔ جو اے کیا تھی گئے؟ پراونکوں جلدی احساس تھی گیا۔ جو اے جٹاں کیوں اوکھا تھی گئے؟ محمد بخش دے سنگتیں اوندے مونڈھے پڑاونکوں چلائے، جو دے محمد بخش آ، وے کا کا! ہوش کرکھتاں کھڑھیں۔ برنہ تھی پراو، برتھی چکلیا ہا۔ اوندے اُتے عشق دا تیر وار چکلیا ہا۔ او ہوش و حواس کنوں بیگانہ تھی کرائیں جنون دی حد وچ ٹپ چکلیا ہا۔ ایڈوں مائی ملوکاں کول وی اوندے کنیں سنگتی کنوں پتہ لگ گئے۔ اینداناں محمد بخش اے اتے درگڑی ہندا اے۔ سنگت اونکوں گھیل رکھے۔ اتے درگڑی گھن آئیں۔ اتھاں آں تے ساری سنگت لُومار ڈتے۔ گالھ سارے وسیب وچ کھل گئی۔ اتے ہت مارن دا حیلہ بن گئی۔ یعنی ساری وستی وچ موضوع سخن محمد بخش ہوندا ہا۔ پر محمد بخش کول چپ لگ گئی۔ پراٹے زمانے دے لیلیٰ مجنوں وانگوں اتھاں مسئلہ اُلٹ ہا۔ جو لیلیٰ بھوری بھاء۔ سوہٹی اتے خوش شکل ہی۔ تے مجنوں (محمد بخش) دارنگ سانولا ہا۔ یعنی اونکوں کالا آکھیا ونج سگدا ہا۔ محمد بخش عام جیہاں جٹاں پراونکوں کوئی مونہہ تے کوچھا نہ آہدا ہا۔ محمد بخش کول چپ لگ گئی۔ کھاوٹ پیوٹ چھٹ گیا۔ آپنے کم نال کم رکھے۔ کڈائیں کم کار کر گھنے ہا۔ ناں تے اکثر کم کار کنوں فارغ۔

لوکیں اوندے ایں جنون اتے جذب دی حالت کول کڈا ہیں اونداناں ”مجنوں“ پکا

گھدا۔ مجنوں دا کھاوٹ پیوٹ چھٹ گیا۔ بس اوند کم کار ایہو رہ گیا۔ جو ڈوجھے چوتھے کوٹ (کوٹ مٹھن) دی تیاری چا کریندا ہا۔ راجن پور ونج تے ”ملوکاں“ کول پریں کنوں ڈیکھے ہا۔ جیر ہلے روح آکھس ہا۔ درگڑی ول آوے۔ الانوٹ پورن کئے ناں ہا۔ آپنے جٹن دادیدار رچ تے کرے ہا۔ ایہا کار کئی سالیں توٹیں رہ گئی۔

کئی واری تاں ملوکاں وی چپ کیٹی۔ آخر ہک ڈینہہ اوندے آوٹ تے حال چکھیں۔ محمد بخش خان کیا حال اے؟ اوند الانوٹ ہا۔ محمد بخش دی وائی وری چھوڑ گئی۔

محبوب دا توجہ ڈیوٹ اوندے کیے حیاتی دے دھاگے ترٹن دا سبب بن گیا۔ الاجونیں بیوس۔ چیک مارتے بے ہوش تھی ونج ڈٹھے۔ تڑپے پیا۔ گجھ اینکوں مرگی دادورا آکھن پئے۔ لوک چھدے رہ گئیں، نسی آلیا۔ بس اوں ڈینہہ دے بعد اوندے اُتے مکمل جنون آگئے۔ صرف اونکوں درگڑی، راجن پور تے کوٹ مٹھن یاد رہ گئیں۔ باقی ہر شے وسر گئی۔ لوکیں کول ایں واقعے دے بعد ایندے رومان دا پتہ لگ گیا۔ چکھیں ہر کوئی ستیندا ہا۔ جیرھاوی اوندے اگوں ملوکاں داناں گھنے ہا۔

اوشودا بے ہوش تھی، تڑپن پئے ویندا ہا۔ اینویں ہک ڈینہہ کوٹ مٹھن آستان (در بار خواجہ غلام فرید) تے پٹھا ہا۔ جو ہک واقف حال ”ملوکاں“ دا ذکر لوریے۔ بس اینکوں جو ”حال“ آئے تے ڈٹھے اگوں فرش پکا ہا، سٹ لگ گئی۔ اتے اتھاں تڑپ تڑپ تے مر گئے اتے اوندی قبر اتھاں کول مٹھن دے قبرستان اچ موجود ہے۔

ملوکاں دائی ۵۰-۱۹۶۰ء دے ڈہا کے رچ موت تھی، پر محمد بخش قیام پاکستان کنوں ہک ڈوسال پہلے فوت تھیا۔ محمد بخش خاں دا خاندان اچ وی ”مجنوں والا ٹھالہ“ سڈ ویندے۔ اتے ملوکاں مائی دے خاندان کول ”ملوکاں والا خاندان“ آہن۔

حاشیے تے حوالے

۱- غیر ملکی حملہ آور:

غیر ملکی حملہ آور کہیں وی خطے کوں تاراج کرکے ساکنے اُتھوں دی سبھ شے اُچاڑ ڈیندن۔ اُوں قوم دی تہذیبی، ثقافتی اتے مذہبی شناخت کوں مٹاواں لیوں ہر طرحاں دے حربے استعمال کریندن۔ انہیں دے رسم و رواج، اُٹھن بہن اتے حیاتی گزارک دے طور طریقوں کوں خلاف فطرت یا خلاف مذہب آکھ تے تضحیک کریندن۔

اے سبھ کجھ ات لیوں کہتا ویندے جو اوں خطے دی قوم آپنا تشخص و نچا تے فاتح دی منشا مطابق زندگی گزارے۔ جے انہیں دا تشخص باقی رہ ونچے تاں فاتح کوں لوکیں کنیں بغاوت دا ڈر بھو رہ ویندے۔ تاریخ دے پنے این شے دے گواہ ہن۔ جو غیر ملکی حکمرانیں باہرتوں آواں والیں کوں اعلیٰ عہدے دان کیئے۔ نفرت دا پہلو مغل بادشاہ باہر دے این آکھاں وچ موجود کھڑے۔

”جو ہندوستان دے واسی عجیب ان۔ غلے کوں غلے نال کھنڈن“ یعنی دال روٹی، گویا ہر حوالے نال مقامی آدمی نال نفرت کہتی گئی اے۔ اتے انہیں دے کھاواں پیواں تے وی اعتراض فاتح دے وڈے دا ہک انداز ہے۔

۲- منڈارا قبائل:

آجکل منڈارا قبائل ہندوستان دے صوبے جھارکھنڈ وچ راہنڈے پھین۔ اے قبائل ”سنھتالی“ اتے ”پالی“ زبان بولیندن۔ انہیں سنھتالی زبان کوں آہٹی کوشش نال قومی زبان قرار ڈیوا گھدے۔ پالی زبان رہ گئی اے۔ حالانکہ جھارکھنڈ وچ پالی زبان دی عملداری پنجابہ فیصد

دے قریب اے۔

۳- مصنف کتاب ہذا وچ صرف لکھاری دا ناں لکھیئے۔ کتاب دے ناں توں بغیر حوالہ ڈتے۔ کافی کوشش دے بعد وی کتاب نہیں لدھی۔

۴- ہیروداٹس (Herodotus) (۴۲۵ ق م ___ ۴۸۴ ق م) مشہور یونانی مؤرخ اے۔ اوندی تاریخ دا دائرہ کار قدیم روایات، سیاست، جغرافیہ اتے مذاہب دے تقابلی تائیں ہے۔ او پہلا یونانی جغرافیہ دان اے جنہیں ہندوستان (India) کوں وضاحت نال تحریراً پیش کیا۔ او کوں بابائے تاریخ (Father of History) آکھا ویندے۔

<http://en.wikipedia.org/wiki/herodotus> (21Feb,2016)

کتاب ہذا دے مصنف ایتھاں ہیروداٹس دا حوالہ تاں لکھ ڈتے۔ مگر کتاب دا ناں پتہ تحریر نہیں کیا۔ گول دے باوجود کتاب نہیں لدھی۔

۵- بھاء بارے سماجیات دی تاریخ ڈسیندی اے جو ایندی دریافت دے نال انسان وحشت کنوں جان چھڑا گھدی اتے تہذیب یافتہ اچھو پئے گیا۔ ہولے ہولے بھاء سماج وچ ہک دیو مالائی روپ دھار گھدا۔ اتے بھاء کھائیں دیوتا بن گئی۔ آپنے چدھاروں دیدھنوتے۔ تاں این وسیب وچ اچھو تئیں بھاء دے متعلق ڈھیر سارے اسطورے موجود ہن پئے۔ جنہیں تے اچھو وی لاشعوری طور تے عمل کیا ویندے۔ چلھ دی بھاء کون پاٹی نال نہیں وسایا ویندا۔ بھاء وچ پیشاب نہیں کیا ویندا۔ انسان دے گناہ تو اب پرکھن (بھاء پاٹی دی رسم) لیوں بھاء بہترین تے معتبر عنصر سمجھی ویندی اے۔ الغرض بھاء انسانی سماج اتے مزاج وچ تبدیلی دا سبب بنی اے۔

ہندوستان وچ برطانوی نوآبادیاتی نظام ٹرٹ دے بعد ایں وسیب وچ وی ڈھیر ساری فکری تبدیلی تھی۔ مگر وی تحت الشعور وچ نسل در نسل بھاء دا دیو مالائی کردار موجود اے۔ ☆

☆ طارق اسماعیل احمدائی، سرائیکی لوک بیانیہ، سرائیکی پہلی کیشنز، رسول پور تحصیل، جام پور، ضلع راجن

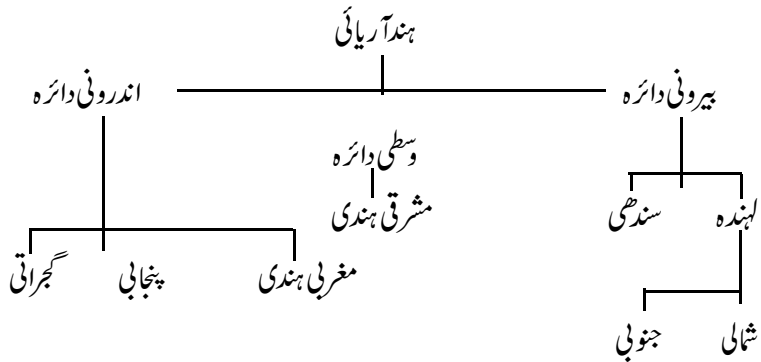
پور، ۲۰۱۵ء، ص ۶۰

کوئی وی سماج آپٹیں لوک ریتیں (Folk Lore) نال عبارت اے۔ اینویں ای سرائیکی وسیب وچ جھٹے کنوں لاکرائیں موت توڑیں بے پناہ تے بے شمار لوک ریتاں موجود ہن پیاں۔ جنہیں تے سماج دا کوئی وی رکن موقع دی مناسبت نال شعوری یا لاشعوری طور تے عمل کریندہ رہندے۔ ڈوجھیں لفظیں ایں آکھیاں یوں سگدے جو کہیں وی سماجی رکن دی حیاتی انہیں لوک ریتیں نال گنڈھی ہوئی اے۔ جیندے وچ مختلف سنوٹ سوتر، شگن شگن، ہٹ کڑاک، پٹ پلوت، مہٹے سہٹے، دم درود، پھل دھاگا، جادو، منوتی، خیرات، بھم، گیت، دول نغارے، چمٹا، پرناں اتے موت دیاں رساں ریتاں میلے ٹھیلے، عرس دری، وسانخی، کنہیں وی دربار دیاں جمعراتاں اتے دوا داروں دے مختلف طریقے شامل ان اے سارے عوامل کنہیں وی سماج دے لوک بیانہ کون ترتیب ڈیندن۔ اتے انہیں نال ای ثقافت پروان چڑھدی اے۔ جیڑھی ہک سماج کول ڈوجھے سماج کنہیں اُچ تے وکھرا کریندی اے۔ جے اے سارے ثقافتی رنگ مک وچن تاں وسماج ہساتے بھکا پھکا تھی ویندے۔

ے۔ تہوار:

تہوار تقریباً ڈنیادے سہرا ئیں سماجیں وچ ہن پئے۔ اے عام طور تے تہذیبی، ثقافتی، مذہبی اتے اعتقادی ہوندن۔ ساڈے وسیب وچ اینکوں عموماً ”میلہ“ آکھیا ویندے۔ تہواریں دا تعلق لوک ریت نال ہے۔ ساڈے وسیب وچ سماجی تہواریں دی بٹیا ذریعے اے۔ جیویں جو وسانخی وغیرہ۔ سرائیکی وسیب وچ ”وسانخی“ نال دے میلے تقریباً ہر جاہ تے منعقد کیتے ویندن۔ اتے ڈھیر سارے میلے زرعی سماجی اچ چنگی پیداوار لیوں منائے ویندن۔ اعتقادی تہواریں وچ عرس، دری اتے مختلف درباریں دیاں جمعراتاں ہن۔ انہیں دے نال نال مذہبی تہواروں وڈی آب و تاب نال ہن پئے۔ جیویں جو عیدین۔

ہندوستان وچ برطانوی عہدے دے سول سرونٹ اتے مصنف جارج ابراہم گریرسن (George Ibraham Grison) (۹ مارچ ۱۹۳۱ء _____ ۷ جنوری ۱۸۵۱ء) آپٹیں جگ مشہور کتاب (Linguistic survey of India) وچ سرائیکی زبان بارے اے نظریہ پیش کیتے جو سرائیکی زبان ہند آریائی زبانیں دے خاندان نال تعلق رکھدی اے۔ دشاڈ کلا نچوی آپٹیں کتاب ”سرائیکی لسانیات“ وچ جارج گریرسن دے لسانی نظریے کول ایں طراحوں پدھرا کیتے:

- ۹۔ ڈاکٹر مہر عبدالحق، ملتانی زبان اور اس کا اردو سے تعلق۔ اردو اکیڈمی بہاولپور ۱۹۶۷ء
- ۱۰۔ اسلم رسوی پوری، سرائیکی زبان، اونداسم الخط تے آوازاں، سرائیکی پہلی کیشنز، رسولپور، ۱۹۹۰ء

۱۱۔ میاں چراغ امواٹ (۱۷۳۲ء _____ ۱۶۷۹ء):

میاں چراغ سرائیکی زبان دے کلاسیکل شعراء دی تندیر وچ اوتوں اوتوں کھڑن تھے۔ انہیں ہک مثنوی ”ہیر“ دے نال نال لکھی۔ جیڑھی پہلی واری ۱۸۸۱ء وچ ملتانوں شائع تھی۔ اے بحر متدارک وچ تخلیق کیتی گئی اے۔ لیکن ایندا ہک رکن گھٹ اے۔ جیڑھا نویں روایت دی ہک شاندار مثال ہے۔ (۱)

لیکن اس کتاب وچ چراغ اعوان دا جیرھا کلام نمونے کیے شامل کیتا گئے۔ اوندے مطالعے نال اس چا پدے۔ جو اے کلام میاں صاحب دا اکا ای کا کینی۔ کیوں جو ایندے وچ ڈھری سارے فی سقم موجودان۔

(i) نمونے دا پہلا بندتاں وزن توں پاہرے۔ شاعری وچ تاں ”وزن“ دی آہٹی ہک اہمیت ہوندی اے۔ بے وزنی شاعری کوں ”تگ بندی“ آکھیا گئے۔ ایندے برعکس میاں صاحب دی ”ہیر“ مکمل وزن وچ ہے۔ انہیں آہٹی مثنوی ”ہیر“ کیے بحر متدارک ورتی ہے۔ جینوں رواں بحر آکھیا ویندے۔ کلاسیکل شعراء تاں تفتیح دے علم توں بخوبی واقف ہوندے ہن۔ اُوں دور وچ مدرسین وچ طلباء کوں عربی، فارسی، فن عروض اتے چھند ماترالا زما پڑھائے ویندے ہن۔

(ii) ایں نمونہ کلام اتے میاں صاحب دی ”ہیر“ دے (Diction) وچ ڈھیر سار افرق موجود ہے۔

(iii) میاں صاحب آہٹی مثنوی ”ہیر“ وچ آہٹا تخلص ”چراغ“ ورتیے لیکن ایں نمونہ کلام دے ہک بند وچ ”چراغ“ ورتیا گئے۔ جیرھا انہیں دی شاعری دے مزاج نال اصلوں میل نہیں کھاندا۔

ہن چراغ اعوان دی مثنوی ”ہیر“ وچوں نمونہ پیش کیتا ویندے۔ تاں جو قاری کوں تقابلی جائزہ گھنن کیے آسانی تھیوے۔

(i)

رل سیال پٹھے مل کھڑے بھا بردار آئے
سڈے خان امیر مصدٰی عمدے سب اُنائے
ہی وقت عام تمام خلایق آپٹے میت پرانے
کھولیس ڈاج تمامی مجلس ہر شے کھول ڈکھائے
سونہ، رُپا، پٹ پٹھیرے بے حد بہوں سوائے
پہلوں پٹھہ طلایاں دریاں شطرنجیاں آن وچھائے
رنگ برنگ حریر غلچے فلاشیاں چا کھنڈائے
سوڑیں تول نہالیاں غالیاں خوشحالیاں ڈکھلائے
تھال، چھنے، سئے طاس، کٹورے، آنجورے بٹوائے
دیگاں، چلھ تے تچھے، کڑچھیاں ابھیاں کون گھڑائے
پور سہنس ہزاراں ترپور قسم و قسم رنگائے
کیسر پاند پڈے پوں سوہے روی کر بڑوائے
کنگن چیترا سہاگی گھگھرے لانوں سُرخ پڈائے
بانے خاص نورنگے بوچھن کورے کھنمب کرائے
مانگھ سری سئے ململ خاصے موتی نال جڑائے
موتی سُرخ شرابوں ہیرے مانگھ سری وچ پائے
ڈوڈن، ہار چندن، پنچ لڑیاں سب کجھ وچ رکھائے
ہک والی سئے بوندا جو کل قسم و قسم بٹائے

کل کپور، فرنگ، فیروزہ، غیر سراہوں سائے
 وت وی آکھے خلقت کائی کھول نہیں ڈکھلائے
 ڈیکھ صراف اشرف تعجب قیمت کوں پگٹائے
 ڈاج سیال سنبھال ڈتا، گھن کھیڑے وطن سدھائے
 ہیر نمائی پی وچ ڈولی گھول گھنٹیس چاچائے
 ہن پوسی خبر چراغ ماہی جانٹ جو اجھو آئے

(ii)

جوگی آبا جگت وچ پورا ناتھ بھجوت پُراٹا
 مُلک مُلک دے جوگی آوندے کردے ان ٹکاٹا
 بہر خُدا کریندا خدمت طمع نہ رکھدا داٹا
 زمیندار، مقدم، حاکم ہر ہک دے من بھاٹا
 ہر ہک سیتی کرم کریندا نہ کردا دل رنجاتا
 باہاں پدھ کرے شہ راجھن پیش جوگی نہ مانا
 میکوں شوق فقیری دا دل سیتی پیا بھراٹا
 غم لاه میڈا ول خواہ جوگی ڈس راہ چراغ سنجاتا

(۲)

۱- ڈاکٹر طاہر تونسوی، ترتیب و تہذیب، چراغ احوال دی ہیر، سرانیکی ادبی بورڈ (رجسٹرڈ) ملتان، چھاپہ

ترسیجا، مارچ ۲۰۰۸ء، صفحہ ۱۶

۲- ایضاً، ص ۶۰، ص ۶۲

۱۲- جے تیں چھا چھڑ دے رومان دا تعلق ہے۔ ایندی میکوں مقامی حوالے نال کتھاؤں
 وی تصدیق نہیں تھئی۔ میں دو چار دفعہ درگہری اتے اوندے مضامفات وچ گیاں۔ مختلف لوکیں
 نال ملاقات کیتی ام۔ انہیں ایں رومان دے صحت بارے آپٹی لاء علمی دا اظہار کیتا اتے ناں ایں
 رومان دے ہیر و محمد بخش ماچھی دے مدفن دے آثار کوٹ مٹھن وچ ملیں۔

ایہو جنیں رومان تقریباً سارے علاقیاں وچ تھولی جہیں تبدیلی نال پاتے ویندن۔
 جیڑھی صرف روایت ہوندی اے۔ اُندی تصدیق کوئی وی چٹا اعتماد نال نہیں کر سگدا۔ صرف اتلا
 آکھیا ویندے وڈیں کنیں سٹیئے اتے کال تاں طے شدہ ہے۔ جو روایت نسل در نسل پندھ کریندیں
 آپٹی شکل وٹا گھندی اے۔ یا ڈو جھے لفظیں ایں وی آکھ سگدوں؛
 ”کھنہ ہوندوں تاں کال بٹدے“

چھا چھڑ دالوک رومان کریم نواز خاں کورائی اینویں ساہگی لکھیئے۔ اوکوں ہو بہو اونویں
 لکھ چھوڑیم۔

بیک ٹائٹل

چھا چھڑ دی حیثیت ڈو حوالیس نال ہے۔ ہک تاں وجہ کوہ سلیمان دادرہ ہے۔ جیرھا سرائیکی علاقے وچ کھلدے اتے اتھوں مغربی حملہ آوریں سرائیکی علاقے وچ لٹ پٹ مچائی ہے۔ ہی ایندی حیثیت مثبت حوالے نال ہے۔ جو اتھوں پچھا دی علاقے دا بارشی پاٹی اندار ہے۔ اتے ایندے کنارے شہر آباد تھین۔ فصلاں کاشت تھین اتے انسانی زندگی تے تہذیب ثقافت دا ارتقاء تھئے۔

کریم نواز خان کورائی چھا چھڑ دی اہمیت نال کم شروع کیتا۔ تاں میڈے نال رابطہ کیتا۔ کیوں جو چھا چھڑ دے کنارے تے واقع شہر بکھر پور وچ ۶۳-۱۹۶۲ء وچ مدرس دے طور تے کم کیتا۔ چھا چھڑ نہیں کوں بے شمار دفعہ عبور کیتا۔ اتے ایندی آبادی روایات کلچر تے تہذیب نال میکوں ہک دلچسپی ہی۔ اتے اتھوں دے لوکیں کنوں میں رات بھر قصے تے مثنویاں سٹڈا، ہم۔ کریم نواز خان دے نال میں کجھ دوستیں نال چھا چھڑ دے درے تے وی پگیوں اتے اُتے چڑھ تے درے دا معائنہ کتو سے۔ اس سلسلے وچ کریم نواز خان آپٹا ابتدائی کم وی میکوں ڈکھالیاتے کجھ تاریخی غلطیاں وی درست کیتم۔ کریم نواز خان نال دوستی دی وجہ کنوں میں سرائیکی لوک سانجھ دی ابتدائی میڈنگ وچ شامل تھنیم۔ سرائیکی اُتے میڈے کافی کم وی وجہ کنوں میڈی رائے نال فدا حسین خاں گاڈی کوں صدر تے مطہر عارف کوں سیکرٹری بٹایا گیا۔

کریم نواز خان کورائی دا چھا چھڑ تے کم ول سامنے نہ آسگیا۔ البتہ ہن اوندے اُتے سرائیکی دے نامور دانشور محقق اتے خواجہ فرید الدینی ایوارڈ یافتہ مصنف طارق اسماعیل احمد اٹی کنیں اوندی تدوین کیتی اے۔ ایہہ بلاشبہ صرف طارق اسماعیل احمد اٹی جیوں کالراتے عالم دا کم اے۔ کیوں جو پورے جنوبی ایشیا دی تاریخ دی پٹ بھلور کرٹی ہی۔ طارق اسماعیل احمد اٹی اے کم

انتہائی محنت، ایمانداری اتے مشقت نال کرتے ایند احق ادا کر ڈتے۔ اس کم نال اس وسیب اُتے چھا چھڑ دی تاریخی حیثیت آپٹے مضبوط حوالیس نال اہمیت کوں دنیا بھر دے مورخین دے اگیوں منوائے۔ میں اس کم تے طارق اسماعیل کوں مبارک ڈینداں۔ بلاشبہ ایہہ جیڈا مشقت آمیز کم انہیں دا کارنامہ تھی سگدا ہے۔

محمد اسلم رسول پوری

۱۶/۰۷/۲۰۱۹